

Етнoлoшкa библoтeкa

Књигa 70

Уредник
Мирослав Нишкановић

Рецензенти
Проф. др Иван Ковачевић
Проф. др Владимир Рибих

Рецензентска комисија за етнологију и антропологију
Филозофског факултета Универзитета у Београду
Проф. др Весна Вучинић Нешковић
Љиљана Гавриловић, научни саветник
Др Младена Прелић, виши научни сарадник

Уређивачки одбор

Проф. др Мирјана Прошић-Дворнић (Northwood University Midland, SAD), проф. др Иван Ковачевић (Филозофски факултет Универзитета у Београду), проф. др Душан Дрљача, Београд, проф. др Младен Шукало (Филолошки факултет Универзитета у Бањалуци, РС, БиХ), проф. др Бојан Жикић (Филозофски факултет Универзитета у Београду), др Петко Христов (Етнографски институт с Музеј, БАН, Софија, Бугарска), др Младена Прелић (Етнографски институт САНУ, Београд), др Мирослава Лукић-Крстановић (Етнографски институт САНУ, Београд), проф. др Димитрије О. Големовић (Факултет музичке уметности, Београд), др Срђан Катић (Историјски институт, Београд), др Александар Крел (Етнографски институт САНУ, Београд).

Бојан Жикић

СЛИКЕ У ИЗЛОГУ

*Културне представе о Европској унији као
средство описивања паралелне стварности
стању у Србији 1991-2011*

**Београд
2013**

Предговор

Ова монографија представља део резултата рада на пројекту "Трансформације културног идентитета у савременој Србији и Европска унија", који је финансиран од стране Министарства науке и просвете Републике Србије, евиденциони број 177018. У њој су представљени резултати истраживања спроведеног у неколико градова Србије током 2011. и 2012. године. Циљ истраживања био је утврђивање на који начин одређене културне представе о Европској унији представљају оруђе културне когнитивности за описивање стања у српском друштву. Иако је истраживање спроведено у времену у којем је евроскептицизам постао присутнији не само у Србији, већ и у појединим земљама Европске уније, тај феномен није узет у обзир у истраживању из два разлога: најпре, предмет истраживања нису били ставови о Европској унији или евроинтеграцијама сами по себи, односно *стварно* знање о *стварним* чињеницама из политичког, економског и другог устројства Европске уније, већ кул-

турне представе о томе; напoкoн, кaкo свaкa културнa прeдстaвa јeстe зaмишљaњe идeалнoг мoдeлa oнoгa нa штa сe oднoси, изaбрaни су пoзитивни aспeкти тoг зaмишљaњa кaкo свoјeврcни идeјни кoнтрaпункт oнoмe штa сaм oчeкивaо дa ћe бити дoкумeнтoвaнo у рaзгoвoримa сa испитaницимa у пoглeду њихoвoг искуствa живoтa у зeмљи кoјa јe билa у нeпрeкиднoј друштвeнoј, културнoј и eкoнoмскoј кризи гoтoвo пунe двe дeцeнијe и бeз прeливaњa пoслeдичa тренутнe свeтскe eкoнoмскe кризe прeкo њeних грaницa.

Гoдинe у нaслoву нису узeтe прoизвoљнo, нaрaвнo, или бaрeм нe сaсвим прoизвoљнo ☺ Првa oд њих oзнaчaвa рaспaд СФРЈ и крaј јeднoг нaчинa живoтa стaнoвникa свих држaвa кoјe су фoрмирaнe пoтoм нa њeнoј бившoј тeритoрији, дoк сe другa мoжe схвaтити кaкo нeкa врстa aлитeрaцијe првoј: нe oзнaчaвa ништa тaкo пoсeбнo, нити драмaтичнo кaкo штo јe зaпoчињaњe рaтa и свeгa oнoгa штo јe из тoгa прoизaшлo, вeћ сe мoжe узeти кaкo згoдaн симбoл тoгa дa сe у oвoј зeмљи нaкoн двaдeсeт гoдинa oд пoчeткa друштвeнe, културнe и eкoнoмскe кaтaстрoфe прoизaшлe из рaтa сaмoг пo сeби и њeгoвих нeпoсрeдних пoслeдичa нијe oсeтиo бoљитaк у eкoнoмскoм смислу у oднoсу нa стaњe прe свeгa тoгa, нису фoрмирaнe фoнкциoнaлнe друштвeнe устaнoвe нa кoрист свим грaђaнимa, нијe успoстaвљeн систем културних вредности кoји прeпoзнaјe и нaгрaђујe рaд, вреднoћу, учeњe, пoштeњe и тoмe сличнo, али јeстe фoрмирaнa културнa идeјa o тoмe дa нaс свe тe ствaри oдвaјaју oд свeтa зa кoји тврдимo дa му при-

падамо, или којем бисмо желели да припадамо у социо-културном смислу.

Први део наслова ("Слике у излогу") срочио сам комбинујући наслове монографија Срђана Радовића, "Слике Европе. Истраживање представа о Европи и Србији на почетку XXI века" (Радовић 2009), Клауса Рота "Слике у главама. Огледи о народној култури у југоисточној Европи" (Rot 2000) и Љиљане Гавриловић, "Култура у излогу: ка новој музеологији" (Гавриловић 2007): Радовићево дело представља прву обимнију, систематичну антрополошку студију онога чему је посвећен и овај текст, док се Рот бавио стереотипима, који су неизбежан део сваке културне представе која се односи на људске групе и установе, а Љ. Гавриловић се бави, између осталог, културним концептуализацијама стварности, које се не перципирају као концептуализације, често, или барем не у нашој средини. Моје истраживање најближе је Радовићевом у предметном смислу, али мање је по обиму од његовог, испитаничка група сасвим је другачија, а усредсређено је на значењски и вредносни однос између социо-културних концепата који се пореде употребом датих културних представа.

Увод

Након више од две деценије које су прошле од распада СФРЈ, те више од деценије, колико је протекло од одласка Милошевића с власти, Србија представља земљу која је још увек у својеврсном политичком, друштвеном и културном лимбу у односу на прокламоване развојне циљеве (упор. Радовић 2007а, 45-46). То се односи на непостојаност њеног институционалног прикључивања Европској унији и неизвесност у погледу исхода тог процеса, затим на њену спољну политику, потом на економију и стање у привреди након приватизационих промашаја и транзиције којој се не разазнаје расплет, као и на све уочљивији раскорак између онога што се сматра културним нормама и културне праксе у различитим сегментима живота¹.

¹ Протежући сличну оцену на све постјугословенске државе (које назива "експерименталним државама"), Гордана Ђерић сматра да у погледу конструкције свог идентитета и прилагођавања својих вредности европским, осим Словеније,

Основни поредбени оквир, у односу на који се врши процењивање стања у нашој земљи, представља тзв. развијени свет, односно државе које припадају Европској унији (тачније, западноевропске државе ЕУ), те САД и Канада. Политичко, културно, општедруштвено, економско, инфраструктурно, образовно и друго. стање у тим земљама – без обзира на релативно широко распрострањену свест међу грађанима Србије и српским политичарима, као и творцима јавних политика о томе да постоје значајне разлике у одређеним социокултурним сегментима између датих земаља – узимају се приликом дефинисања циљева којима српско друштво и култура (треба да) теже у коначном заокруживању трансформације из социјалистичког самоуправљања у либералну демократију.

Појам "Европа", односно "Европска унија" представља посебну референцу у таквом процењивању, вероватно због тога, најпре, што се прикључење Србије Европској унији сматра политичким, друштвеним и културним циљем изнад свих осталих, затим због тога што Европска унија представља институционални ентитет онога што сматрамо развијеним светом који је у непосредном физичком додиру са нашом земљом сада, потом због тога што је порекло овдашњих друштвених и културних установа европско, те напokon зато што већина одраслих људи у Србији има сопствена иску-

ниједна од њих није постала ни "своја" ни "европска" у времену које је протекло од распада СФРЈ, Ђерић 2012, 110-111.

ства са начином на који су организовани различити сегменти живота у земљама Европске уније.

Може се рећи да су се у нашој средини формирале културне представе "о Европи", тачније о Европској унији, у раздобљу које је протекло од окончања ратова на подручју бивше Југославије до данас, а чији заједнички именитељ јесте узимање Европе/ Европске уније као својеврсне константе за означавање по грађане доброг организовања државе и управљања њом, што се овде схвата, очигледно, као предуслов доброг и сигурног живота. Као и било које друге културне представе, и ове говоре о нормативном, концептуалном, апстрактном виђењу онога на шта се односе, те се тако и користе, без (детаљног, аналитичког, или увек) узимања у обзир стварног стања ствари, али не у циљу идеализовања тог стања, нити без свести о њему. Суштина датих културних представа релациона је, њихово постојање почива на потреби вредновања одговарајућег стања ствари у сопственој средини, а њихов објекат изабран је у ту сврху из разлога наведених у претходном одељку.

Релационо својство културних представа о Европској унији последица је тога, свакако, што се њихово формирање поклапа са временом нестабилности у свим послејугословенским државама – од којих ме овде занима искључиво Србија. Само по себи, то може да делује као лаконска констатација: унутрашња криза узрокује "поглед кроз прозор", окретање неком узору који би могао да помогне у њеном превазилажењу,

или тражење уточишта. Поред тога, Европска унија какву данас познајемо настала је на основу Мастрихтског уговора земаља чланица тадашње Европске заједнице 1992. године, дакле у време у којем је већ било јасно да је распад СФРЈ процес који се не може зауставити. Произлази да културне представе о Европској унији нису ни могле бити формиране пре времена распада СФРЈ, самим тим што Европска унија није ни постојала тада, али такав правац размишљања представљао би странпутицу у погледу разумевања њихове културно-когнитивне употребне вредности с аспекта релационог односа према социокултурном контексту у којем су настале.

Оно што сматрам битнијим у том смислу, јесте чињеница прихватања било каквог спољашњег социокултурног модела у поступку самовредновања сопственог, где потоње има негативне конотације углавном. Тако нешто представља и имплицитно признање неуспешности оног модела социокултурног, односно економског система који се сматрао својим и доживљавао претежно позитивно у време у којем појам "Европа" није имао конотације какве има данас, а свакако није представљао стожер позитивних друштвених, културних и економских вредности сам по себи. Оно што му је помогло у томе, вероватно, јесте употреба за означавање институционализације некадашње економске заједнице у ма како лабаво повезану, али ипак *формалну* целину са јасном физичком територијом и јасним правним, економским, друштвеним

и културним устројством и вредностима, у време када се није распадала само СФРЈ – да подсетим на то – већ се у Европи рушио социоекономски систем и културни модел алтернативан ономе у Западној Европи.

Другим речима, употреба "Европе", односно "Европске уније" као метафоре доброг живота, правне и економске сигурности и томе слично, у Србији није била заснована само на тренутном искуству живота у околностима проистеклим непосредно из начина Милошевићеве владавине, већ и на (постепеном, додуше) уочавању успостављања нових "правила игре" у погледу организације државе и друштва, чије прихватање је суштинско за добар живот и сигурност. Поистовећивање квалитета живота и економског стандарда са новим, надржавним институционалним оквиром и правним претпоставкама његовог функционисања (и самим тим, обезбеђивања високог економског стандарда) узроковало је настанак одговарајућих културних представа о Европској унији у Србији, а позиција "загледаности из блата у небо", од које се кренуло у културну концептуализацију појма "Европска унија" у време њеног настанка, а овдашње највеће друштвене, културне и економске беде, предодредила је начин употребе културних представа проистеклих одатле у смислу културног метафоричког средства за описивање сопствене социокултурне свакодневице.

ИСТРАЖИВАЊЕ

Културне представе о Европској унији у данашњој Србији узете су као номиналан предмет истраживања, али оно што је замишљено да се провери, била је претпоставка да такве културне представе, онда када су усмерене на нормативни ниво, говоре о културним нормама *овде*, у Србији, а не *тамо негде*, у земљама Европске уније, одакле је као циљ постављено показивање њихове релационе, односно аутореферентне суштине, у односу на културне представе које имају грађани Србије о елементима сопственог социокултурног контекста. У ту сврху, издвојено је неколико тематских области, о којима је разговарано са испитаницима, за које сам претпоставио да се о њима може размишљати као о елементима који чине концепт Европске уније, а који се користи од стране испитаника у поредбеном вредновању друштвеног и културног стања у оквиру ње и у Србији, са намером конструисања таквог дискурса о одговарајућој проблематици, који сугерише извесну аберантност стања у нашој земљи у

односу на онакав политички, економски, културни итд. живот каквог испитаници виде у Европској унији, те чему сматрају да треба тежити и у Србији.

Дате тематске области односе се на: појам социокултурне локалности, те његове политичке, економске и организационе конотације; културну баштину и традицију; образовање и науку; социјалну и здравствену заштиту, као и све оно што се сматра предусловима за "добар" или "нормалан" живот што већег броја људи. Да би се разумели што боље искази испитаника у погледу свега тога, међутим, сматрао сам да је неопходно да у разговоре укључим још неке теме, попут схватања односа између националног идентитета и европског идентитета, питања шта чини "европске вредности" – у друштвеном, економском, политичком, културном смислу, те постојања или непостојања разлике између културних концепата "Европа" и "Европска унија", а о којима су испитаници говорили у контексту основних тема, углавном.

Испитаници су говорили, заправо, о свом животу, односно о животу у Србији уопште, у поређењу са животом у Европској унији, у складу с оним како доживљавају функционисање друштвених и културних установа и односа у Европској унији, где је прво означавало *оно што јесте*, а друго *онако како би требало да буде*, на основу њихове перцепције нормалног живота и нормалног функционисања друштвеног система¹. Неки од

¹ О културној концептуализацији нормалног и нормалности у нашој средини в. Жикић 2011а.

исказа били су засновани на стварном познавању стања везаног за одређену проблематику у појединим земљама Европске уније, док су други били засновани на претпоставкама о томе, или знањима из друге руке, али свим исказима заједничко је било то, да се наречено стање "у Европи" узимало као референца нормалности за означавање аберантности стања у Србији.

Све наведене теме наметнуле су се, заправо, на основу резултата етнолошких и антрополошких истраживања², вршених у Србији у протеклих десетак година, истраживања којима су документоване тежње, надања, мишљења и ставови у погледу трансформације српског друштва и културе након распада СФРЈ, пропасти социјалистичког самоуправног система, ратних сукоба и економске катастрофе, као и у погледу стварних промена које су се десиле након свега тога и које се дешавају још увек у различитим сегментима јавног живота, те њиховог утицаја на индивидуалну друштвену и економску позиционираност, осећај сигурности, задовољства животним стандардом, визије социокултурне будућности и томе слично. Приступљено им је из перспективе заинтересованости за когнитивне културне аспекте, међутим, а не ради анализирања

² У припремама за ово истраживање, трудио сам се да не занемарим ни резултате социолошких испитивања релевантних појава и процеса у нашој земљи у датом периоду, али нагласак сам ставио, јасно, на антрополошку димензију проблема који ме занимају.

друштвених и културних појава и процеса самих по себи.

У том погледу, истраживање чији су резултати представљени у овој монографији, јесу део ширег истраживања о културној концептуализацији српског друштва данас, посредством откривања и разматрања културних модела који се користе у ту сврху од стране овдашњих људи. Као што ће се то видети у тексту даље, културно промишљање тога шта би било ненормално, а шта нормално у различитим сферама живота нашег друштва, те на који начин се сматра да су устројене оне културне вредности које се сматрају најважнијим у обликовању тог живота, игра битну улогу у формулисању идеја о правцима развоја друштва, односно у постојању идеје о мање или више коначним исходима друштвених и културних процеса који су на делу у последњих десетак година.

Поменути коначни исходи друштвених и културних процеса односе се на покушаје усаглашавања различитих нормативних домена са формалним захтевима који се постављају у том смислу у поступку прикључивања Србије Европској унији, али и њиховог утицаја у стварности, на свакодневни живот, пре свега у виду мишљења да се ради о фактичким и нормативним циљевима које треба достићи не само да би се испунили услови за чланство наше земље у Европској унији, већ и да би се побољшао квалитет живота њених грађана, а што се сматра, некако, основним смислом приступања Србије тој надржавној заједници. Отуда потиче и њихово ре-

лационо концептуализовање, пошто се претпоставке о томе како изгледају стабилно друштво и добар животни стандард заснивају на културним представама које су формиране у вези с тим о Европској унији.

Појам "културне представе", произашао из идеје о култури не само као о предмету проучавања, већ и о основном антрополошком когнитивном средству за разумевање света (Гаџановић 2009, 34), односи се на мање-више конзистентан скуп идеја које одређена група људи има о некој појави из стварности и укључује фактичка знања о тој појави, њене симболичке референце у култури којој припада дата група, дискурзивну, нормативну или стварну повезаност са другим културним артефактима, симболима, појавама, процесима и томе слично, као и стереотипне погледе на дату појаву, засноване на њеном социокултурном третману у стварности. Нису сви ови елементи одређења културне представе подједнако заступљени или распоређени у свакој конкретној културној представи, па самим ти ни једнако значајни за њено формирање и употребу. Као и када је у питању било која друга културна концептуализација, вредносни однос који људи имају према њеном предмету заснива се на неким елементима који је чине више, а на неким мање.

Истраживање је обављено у неколико наврата³, у периоду између новембра 2011. године и марта 2012. го-

³ Ту мислим на боравак на терену, који се кретао у распону од 3 до 10 дана и који је био *делимично* финансиран

дине, у Београду и његовој околини, Новом Саду, те у источној Бачкој и источној Србији, путем структурираних интервјуа са 27 испитаника и испитаница. Руководиоцима са формирањем узорка и резултатима који су проистекли у претходном току раније поменутог ширег истраживања (Жижић 2011а, б), те перспективе о којој теме од одлучујућег друштвеног значаја

из директних материјалних трошкова пројекта којим руководим ("Трансформација културних идентитета у савременој Србији и Европска унија"), а делом онако, како то чине готово сви истраживачи из области друштвених и хуманистичких наука у Србији – самостално. Разлог томе је изузетно мали обим средстава који је предвиђен за директне материјалне трошкове од стране финансијера пројекта, а који је недостатан за квалитетан истраживачки рад, те промоцију (на научним скуповима изван Београда и Србије) и публикавање његових резултата и поред тога што постоји номинално суфинансирање последње две ставке. На разговору, који је обављен са мном (и другим руководиоцима пројекта из ове научне области) у априлу 2011. године од стране комисије Министарства која је процењивала оправданост захтева за директне материјалне трошкове и чији су чланови били детаљно упућени у финансијску пројекцију пројекта у односу на зацртане активности (рекао бих да су свој посао обавили изузетно стручно и надасве коректно), констатовано је да су тражени трошкови процењени реално, али да не постоје средства за њихово подмиривање, па су средства додељена у сврху директних материјалних трошкова износила мање од 20% пројектованих средстава.

треба представити кроз погледе, искуства и ставове људи који нису ангажовани непосредно у доношењу одлука о томе и њиховом спровођењу на државном нивоу (упор. Spasić 2002, 357-358), одлучио сам да и овога пута својеврстан заједнички именован испитаничке групе буде њихово образовање, тачније њихово високо и више образовање, управо из разлога за које сам и раније сматрао да ће допринети квалитету прикупљеног материјала, што се испоставило тачним – могућност бољег тематског усредсређивања и артикулације одговора, као и конзистентност наратива, а с обзиром на то, да су теме разговора претпостављале ширира и темељнија сазнања о доменима свакодневног живота, на које се односе.

Другу заједничку карактеристику испитаничког узорка представља позитиван однос према евроинтеграцијама, односно став да је корисно за Србију да постане чланица Европске уније. Претпоставка је била да ће оне особе, које се залажу недвосмислено за приступање наше земље Европској унији, бити у стању да артикулишу прецизније елементе вредносне позадине таквог свог опредељења, односно да укажу на социокултурну мотивацију датог става, па самим тим да направе јасније паралеле између претпостављеног стања одређене проблематике у земљама Европске уније и Србије⁴.

⁴ На основу искуства из ранијих истраживања везаних за културне идентитете, културну когнитивност и томе слично, у последњих петнаестак година, практично, могу да кажем да саговорници који нису били поборници српских евроинте-

Узрасну, полну и професионалну спецификацију узорка нисам сматрао превише битном⁵, али сам водио рачуна о томе да сви испитаници и испитанице живе у средини у којој их је затекло истраживање барем две деценије укупно, односно барем деценију након повратка са школовања у неком од универзитет-

грација, такође нису оклевали да изнесу своје незадовољство квалитетом сопственог живота (мислим на његове економске аспекте, пре свега), као и институционалног живота у Србији, поредећи тај *квалитет* са оним у земљама Европске уније, где је њихово виђење политичких и економских средстава достизања таквог квалитета било засновано углавном на уверењу да наша земља има сопствене ресурсе и самодостатност за тако нешто. Како предмет овог истраживања нису били евроинтеграциони процеси сами по себи, нити став према њима, већ – малопре изнето у основном тексту може се формулисати и тако – виђење квалитета живота обичних људи, био сам мишљења да ће дата карактеристика испитаничког узорка најбоље одговарати циљу истраживања.

⁵ У суштини, за сва истраживања која спроводим у оквиру овог пројекта, може се рећи да имају за циљ да покажу постојање одређених културних представа, модела, концепата, који се односе на промишљање и организацију свакодневног живота у нашој средини. Тек након остваривања тог циља, могло би се говорити о провери тога у којој мери се могу утврдити варијације датих образаца у зависности од различитих социодемографских параметара, односно о формирању истраживања које би било одређено неким од таквих параметара, а не културном концептуализацијом неке појаве, установе и томе слично.

ских центара у Србији⁶, као и о томе или да раде у струци за коју су се школовали, или у некој блиској тој струци, а да им запослење омогућава да живе од тога⁷. Прво сам сматрао битним због разматрања тематике везане за социокултурну локалност, пре свега, а друго због претпоставке да ће релативна неоптерећеност сопственим материјалним положајем (онолико

⁶ У Београду је студирало 17 испитаника и испитаница, од којих 11 од 12 испитаника који живе у Београду или његовој околини; у Новом Саду је студирало 5 испитаника и испитаница, у Суботици и Нишу по 2 и у Крагујевцу 1.

⁷ Искрено речено, ова формулација би требало да замени ону која говори о "средњој класи", пошто не знам шта би потоња конотирала тачно у српским условима последње деценије двадесетог века и првих деценија овог века, а свакако параметри на основу којих би се одређивало то не би могли да буду ни прецизни ни објективни (попут поседовања стамбеног простора, моторног возила, одласка на зимовања и летовања, издвајања за конзумирање културних активности и томе слично), а не би укључивали преференције у погледу организације личног и породичног живота, попут избора да се не поседује аутомобил, или не одлази на одређену врсту путовања, троши на рекреацију а не на позориште итд. Поред тога, узима у обзир одређене животне трошкове, а не свеукупне, односно уважава чињеницу да је знатан део стамбеног простора у Србији у сопственом власништву у којем се живи резултат наслеђивања, а не могућности које у погледу тога пружа зарада, као и чињеницу да куповна моћ коју статистичари одређују кроз фамозну "потрошачку корпу" не одговара тзв. просечној заради у Србији.

колико је то могуће у условима у којима живимо у последње две деценије, разуме се) утицати на мању огорченост испитаника у тренуцима када разговор о економској проблематици, на пример, прелази са поља субјективног виђења тога, на покушај процењивања реалног стања ствари о томе у нашој земљи.

Јасно је да истраживање културних представа не тежи доласку до објективног стања ствари онога што је предмет тих представа, али сматрао сам, свеједно, да је за њихово откривање и разматрање у овако дизајнираном истраживању потребан такав испитаник, који ће тежити томе, да о сопственом исказу *мисли* као о објективном погледу на ствари, односно који ће бити у стању да сам направи разлику у исказу између тога и онога, о чему *мисли* као о субјективном виђењу. На тај начин, тежиште исказа помера са себе ка локалној заједници, друштву, култури уопште, чиме верификује оправданост сопственог присуства у испитаничком узорку на одређен начин, пошто сведочи о себи као о друштвеној и културној личности, делу заједнице чије се културне представе истражују, а не као о деконтекстуализованом појединцу, потенцијалном субјекту "антрополошког гуслања" (в. Ковачевић 2006).

КОНТЕКСТУАЛНИ ПРЕДУСЛОВ НАСТАНКА ОДГОВАРАЈУЋИХ КУЛТУРНИХ ПРЕДСТАВА: "ТЕМАТСКА" КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ДРУШТВЕНОГ ВРЕМЕНА

Иако није представљало једну од основних истраживачких замисли, културно поимање времена – или вредносно класификаторно поимање друштвеног времена – од стране испитаника, појавило се као ставка од значаја. Сваки разговор имао је референцу на "оно што је претходило" нашој социокултурној данашњици, у смислу осврта на српско друштво 1990-их и југословенско социјалистичко друштво, у погледу оцењивања стања у земљи и живота данас. Занимљиво је да представе испитаника о временском контексту друштвених и културних догађања сугеришу о схватању тих контекста као релативно оделитих целина: социјалистичко друштво нестало је са распадом СФР Југославије и почетком рата на већем делу њене територије 1991. године; "транзиционо" друштво започето је номиналним крајем социјалистичког система; "европско" или "демократско" друштво почиње да се развија након пада Милошевића 2000. године.

Антрополошко интересовање за време манифестује се, обично, као део занимања за прошлост неке културе, односно променљивост њеног садржаја, развој установа и томе слично, али и као академску конструкцију, тј. оквир и извор произвођења одређеног знања (Davis 1991, 1-2, 4; в. Munn 1992: 94 et passim, 103 et passim). У смислу занимања за садржај неке културе, не мора бити везано за концептуализацију времена саму по себи, већ за употребу основних елемената рачунања времена као културних симбола и метафора (в. Graulich 1981). Осим мерења времена, протицање времена може се разматрати и у смислу чиниоца трансформације у свакодневном животу, односно онога што представља референцу за опажање промене друштвеног и културног статуса неке особе – физички услов биолошке ентропије, као што је социјално верификован кроз старење, на пример (упор. Hazan 1984).

Културно време класификовано је, у основи, као линеарно и циклично. Линеарно или иреверзибилно време одговара научном виђењу времена и то је време цивилизације у којој живимо. Најбољи пример за овакво доживљавање времена јесте тежња да се оно узме као "право" време, а што је очитовано, на пример, у Гурвичевом виђењу тзв. вишеструкости времена кроз "локална (временска) искривљења", у којем се потоњи појам односи на локална културна одступања перцепције времена од њутновског космичког времена (Gurvich 1961, 21 et passim; упор. Gell 1992: 61-63). Циклично време је оно време које карактерише друштвени, а пре свега ри-

туални живот многих традицијских заједница (в. Gell 1992: 33 et passim, 291-293). Треба обратити пажњу на то, међутим, да је оно иреверзибилно за појединце, заправо, који се различитим обредима прелаза у ствари линеарно усмеравају од почетка живота ка његовом крају, а да је реверзибилно за заједницу, тј. за њене установе). Врста цикличног времена, у суштини, јесте и оно које је Лич описао као наизменично или алтернативно, а које је реверзибилно. Лич га је назвао "перспективом клатна", најједноставнијом концептуализацијом доживљаја времена, које говори о таквом доживљавању живота (света, космоса итд.), које се састоји од низа поновљених наизменичности, попут оних у старом Египту, "између живота и смрти, дана и ноћи, сунцем спржене и наводњене земље" (Leach 1954, 114; в. такође Leach 1961, 133-134).

Антрополошка идеја о времену као о културној категорији јесте идеја о поимању времена, заправо, те о опажљивим последицама тога у друштвеном и културном животу. Иако се Гел, на пример, не би сложио с тим сасвим, идеја је културно-релативистичка, у основи: начин поимања једне од основних физичких категорија утиче на начин структурирања живота који се одвија у физичкој стварности, а што може да буде надграђено рефлексивистичким постулатом да начин менталног организовања културних категорија утиче и на поимање себе као културног субјекта.

Један од начина на који вршимо друштвено, односно културно организовање времена јесте на основу

вредновања одређених догађаја, те заузимање сопственог интелектуалног и/или емотивног става у погледу њих. Ти догађаји, које Дас назива критичним јесу "догађаји без преседана, због тога што установљавају нови облик историјске акције, који није био уписан у инвентар те ситуације" (Das 1996: 5). Такав догађај у индијској историји било је одвајање Пакистана 1949. године, рецимо, који је утицао на редефинисање традиционалних индијских друштвених и културних категорија и појављивање нових политичких актера – како у домену политике саме по себи, тако и у домену јавних политика¹.

У нашој историји, аналоган догађај онеме који је разматрала В. Дас, јесте распад Социјалистичке Федеративне Југославије, свакако. При томе, треба имати на уму, да за антрополошко бављење таквим, критичним догађајем, било из перспективе која га узима као културни когнитивни оријентир, било из оне која би непосредно пратила формирање нових политичких субјеката у земљама насталим из СФРЈ, појам *догађај* не конотира тренутак у времену, него феномен који је производ одређених друштвених и културних процеса, и из којег проистичу неки нови друштвени и културни процеси; исход и исходиште, истовремено.

Посматран на тај начин, распад СФРЈ не представља више догађај, сам по себи. Из њега су проистекли рат, премештање становништва, економска криза,

¹ У смислу разлике између *politics* и *policy*.

привредна транзиција, приватизација, демократизација, приступање евроинтегративним процесима итд. Колико је то био драматичан догађај у социокултурном смислу, показује чињеница да су и они делови бивше Југославије, који нису искусили непосредно ратне сукобе, били (или: јесу још увек) захваћени осталим процесима које сам навео у претходној реченици, те да се свака од новонасталих државних и социокултурних средина користи у свом јавном говору распадом СФРЈ као својеврсним историјским маркером, без обзира на то са каквим вредносним предзнаком га употребљава.

Време које "претходи Европи"

Оно на чему је заснована поменута оделитост схватања "временских периода" у односу на њихову социокултурну карактеризацију, није неувиђање разлике између суштинске континуираности друштвених процеса и тежње да се изврши њихово обележавање културним дисконтинуирањем, на пример, већ заузимање вредносног става о њиховим последицама по онога који говори о њима и друштво у целини (према виђењу испитаника, разуме се), те жеља за давањем смисла тим процесима – или жеља за њиховим увиђањем. Својеврстан телеолошки однос према друштвеним процесима, а нарочито онима који се оцењују као покретачи друштвених и културних промена, као што важи за конотирано

појмом "транзиција", на пример, подједнако је својство тзв. обичних људи и теоретичара из области друштвених и хуманистичких наука (упор. Gogunović 2007, 193; в. такође Erdei 2007, 79-80).

"Ја заиста верујем да ће све бити другачије једном кад коначно уђемо у Европску унију".

"Значи, гледај... циљ мора да постоји. Циљ... довршити својинску трансформацију, продати све државно, поставити ствари на своје место..."

"Довршити то стање ни овде ни тамо. Погледај, од привреде до спољне политике, сви су... негде... мислим, опредељени... знају с ким су, шта хоће, а ми..."

Овдашњи истраживачи друштвених и културних процеса и појава у последњих двадесетак година не деле само поглед на карактер транзиције са овдашњим људима. Социокултурно посттрауматско искуство везано за последњу деценију прошлог века присутно је у испитаничким исказима, баш као и у социолошкој или антрополошкој литератури: одговорност политичке елите не само за економске невоље у том периоду, већ и за друштвено етаблирање припадника тзв. полусвета и њихово произвођење у друштвене и културне узоре, губљење посла, новца, имовине и статуса као одлике дерогације средње класе, "лажирана" трансформација друштва путем својинске трансформације у корист припадника некадашње политичке номенклатуре и њима блиских људи, растакајуће деловање друштве-

них промена на систем друштвених и културних вредности, установе, свакодневни живот (в. нпр. Матић 2010, 23; Antonijević 2009b, 48, 49; Lazić 2002, 22; Milić 2002, 251).

"Па, ко нам је навукао ту беду на главу?! Нису научници и уметници, сигурно, ни адвокати, ни... Слоба, брате, од њега све почиње. А и ови унаоколо, и они су имали Туђмана и те... све љубитељи певалки и убица".

"Није то само рат. Знате, има ствари које више боле него кад се ударите, ма и на најболније место. Тако и то, што нам се дешавало деведесетих. Нису то ни санкције само ни... ма више боли кад видите ко је све постао неко у овој земљи и на какав начин, од Карића и Аркана до ових данашњих назови бизнисмена".

Насупрот томе, упркос извесном критичком осврту, пре свега у домену привреде, односно државног управљања њом, време социјалистичке Југославије окарактерисано је са изразито позитивним вредносним предзнаком, који не проистиче из некакве идеолошке одређености за вредности које је пропагирао тадашњи режим – везане за СКЈ, Ј. Б. Тита, раднички покрет, преференцијални тип својине итд. – већ из поређења начина функционисања друштвених установа у то време и данас, препознавања постојања склада између нормативног, дискурзивног и практичног аспекта културног поретка, убеђења да је лична сигурност

битнија од идеологије одговорне за друштвено устројство саме по себи.

"Ја не знам зашто је социјализам био тако лош, посебно у поређењу с овим што данас имамо. Можда је био лош Бугарима и Пољацима, Албанцима, а ми смо имали уређену државу, тад је правна држава функционисала, нисмо знали шта је стопа криминала, а и брате, лепо се живело, ишло на одмор, путовало се..."

"Добро, ја као економиста знам да то није могло да траје, то играње – ни планска привреда ни тржиште, али не могу, ма, ни нећу да порекнем да ми се чини да је тада било боље, моји родитељи би то сигурно казали, био си сигуран, бре, да нико неће да удари на тебе, да децу можеш слободно у школу да пошаљеш, банке нису узимале куће".

Аналогије са таквом ситуацијом постоје у неким ранијим истраживањима, такође. Селективно усредсређивање на позитивне економске моменте из живота СФРЈ, уз игнорисање реалног стања ствари по том питању, те неувиђање противречности (типа: "имали смо све, али смо ишли у Трст по фармерке"), један је од основних мотива економских југоносталгичних наратива (в. Мијић 2011, 768 и даље, 778), док описивање социјалистичког периода као најпросперитетнијег у економском смислу и у погледу сигурности у свакодневном животу уопште, али с резервама у погледу ефеката планске економије, односно њеног доприноса

економском суноврату, посебно у регионалним оквирима (Erdei 2009, 86) представља потврду тога, да противречност инспирисана савременом економском катастрофом и стањем у време СФРЈ доминира у културним ставовима о економији и онда када су у питању теме које номинално не морају да имају везе са југословенским социјализмом.

Економска криза је била готово сталан пратилац југословенског друштва, међутим, чега су свесни и испитаници, барем донекле, а поготово они из крајева из којих се деценијама одлазило на рад у иностранство, који деле мишљење, мање-више, да се потреба за тим може приписати и погрешном конципирању друштвено-економског система (в. нпр. Lazić 2002, 19; Крстић 2011, 296). То им не смета, свеједно, да за економску нестабилност данашњице криве време транзиције, истичући истовремено, међутим, неопходност успостављања друштвених установа које одговарају демократском карактеру друштва, позиционирајући тиме социјалистичко друштво у не до краја демократско и поред истицања неких његових добрих страна, али и наглашавајући сопствено позитивно вредновање демократског друштва.

"Види, то... није баш да се добро планирало. Нису биле фабрике баш... свуда. Мислим, оне које су могле да запосле довољан број људи. Ето, мог стрица... он је две преквалификације имао, па отишао у Немачку, тамо трећи посао нашао, а овде зидао кућу... Али имало

се овде све до краја Југославије, све до деведесетих, све... докле се знало ко шта ради, ко наређује, ко уређује. Није крива демократија, као што прости људи то кажу, да је било истинске демократије у "демократском централизму", не би ни пропао, не можеш само идеологијом да водиш државу, мислим привреду и све... морају мало стручни људи ту да дођу, као у свету, а то је оно што је деведесетих фукара све покупила у оном хаосу, кад није било институције јаке ниједне..."

"Није самоуправљање лоше. Само није за нас. Или ми нисмо били за њега, не знам. Самоуправљање јесте вид демократије, не ваља и не може један да одлучује у име свих, али мораш да имаш нека знања, неко искуство, да би могао о нечему да одлучујеш. Доћи ћемо и дотле ваљда".

"Видите, пред пензијом сам и добро памтим тај... социјализам. Није то било лоше, мислим функционисала је производња, привреда, култура, све, али не би пропало да је било добро, или... конкурентно, како кажу данас. Није баш ни да је све тада било сјајно, сећам се... те вербални деликт, те скретање с пута (социјалистичког, револуционарног – прим. аут.), па непријатељи овде, онде, неповерење... Нисмо се баш слободно изражавали, а о томе који су све шлосери водили државу, да не говорим".

Однос према транзицији – коју испитаници схватају као економску категорију, пре свега, али и покретач свеопштих промена у друштву и култури управо због

тога – заснован је на и даље присутној идеји о томе да држава (треба да) представља неку врсту врховног регулатора друштвених и културних процеса, а што потврђује став да "развојне дилеме друштва са закаснелом модернизацијом" постају развојне дилеме друштва са закаснелом – и лоше спроведеном транзицијом, односно друштва које касни за развојним тенденцијама света чији део жели да буде (упор. Naumović 2009, 89-93).

Испитаници издвајају као основне карактеристике транзиције у Србији, у основи, оне на које указују и различити истраживачи ове појаве: од става да се ради о исправљању својеврсне друштвено-економске "аберације" (повратак у капитализам након социјализма) и неопходности тог процеса, преко уочавања тзв. хибридног карактера транзиције и њене "блокираности", односно разлога њеног погрешног и по већину грађана и друштво лошег спровођења, до њеног доживљавања као инструмента неолибералних политичких и економских концепција (в. нпр Ковачевић 2007, 7; Antonijević 2009а; Lazić i Cvejić 2004, 42-43; Lošonc 2007).

"А, па морало је то да нам се врати... шта је све отето, покрадено, упропашћено након рата (Другог светског – прим. аут.). Није био нормалан тај колективизам, та назови планска привреда. Не кажем да није било отимачине након распада Југославије, али то можемо да одбијемо као првобитну акумулацију капитала, поновљену акумулацију. Без тога нема напред. Нажалост. То, па тржиште, конкуренција, све..."

"Свуд се распао социјализам, свуд се морала поново утврђивати својина. Не може се у капитализам без да се зна шта је чије. Једино што је код нас то било некако... опструирано... Као да је кренуло, па стало. Као да се неком штимало, за неког намештало, оно, може се, али тако да не може ко хоће".

"Ма, бре, то ти је... знам да је морало, нема друштвене својине нигде, нити је то добро, али то је... само да се омогући улазак, ширење крупног капитала са Запада и тамо где није мислио да ће стићи. Профит за њих и брзо богаћење за мало локалаца, плус улазак у систем светске економије, још једно тржиште..."

Оно на чему се посебно задржавају када је у питању транзиција, међутим, јесу њене последице, а пре свега оне које се односе на перципиране негативности друштвене промене, поглавито на слабљење утицаја породице, губљење важности међугенерациског контакта и инструисања и томе слично². "Поправљање" таквог стања очекују као битан исход стабилизације

² О томе како су друштвени и културни процеси из 1990-их, који се означавају као транзиција, оставили сличне последице у Србији у погледу одређених демографских образаца који се односе на домаћинство и породицу, попут одговарајућих процеса у бившим европским социјалистичким земљама, а за које је дати период представљао доба поодмакле транзиције, односно постсоцијалистичке трансформације и евроинтеграције, в. Vobić 2004.

српског друштва, односно његовог нормативног и стварног устројавања на ономе шта доживљавају као неке од основних вредности демократског друштва.

"Постали смо ненормално друштво. Влада не влада, школа не школује, породица не васпитава, све се распало".

"Џаба економија, стандард и све, кад нема поштовања нико ни за кога: ни за радника, ни за лекара, ни за професора... сад као да се не зна где смо. Нисмо ни демократија ни неко патријархално друштво. Па и на том Западу, основно је да се поштују старији, а да они уче млађе, од понашања за столом, до бољег обављања посла. Имали смо и ми то и док не будемо имали поново, неће бити добро".

"Европско време": интеграције и вредности

Време у којем живе, и поред свих објективних тешкоћа, узрокованих економском нестабилношћу, пре свега, али и одређеним недореченим институционалним решењима (у судству, привреди, својинским односима итд.), испитаници одвајају у вредносном смислу од онога што доживљавају као "период транзиције" и као "социјалистички период", с обзиром на то да су свесни да је њихов социокултурни контекст претрпео такве промене, које су га усмериле – мада не до краја правом линијом ☺ – ка друштвеном, економ-

ском, политичком и културном систему компатибилним са друштвеним уређењем и културном нормативистиком развијеног света, где се физички најближи нам сегмент тог света узима као његова метафора, Европска унија. Другим речима, испитаници доживљавају претпостављени коначан позитиван исход евроинтегративних процеса Србије као успостављање таквог система друштвених и културних вредности са којима су сагласни, које подржавају, сматрају "нормалним" и томе слично.

"Грозно је било кад смо били нигде, изоловани, отуђени... лакше је кад постоји циљ, кад год дођемо тамо. А, није циљ само Унија, то је владавина права, али стварно, да може да се живи од свог посла, да се знање цени..."

"Не можеш зауставити тај процес (евроинтеграцију – прим. аут.). Полако ће све доћи на место, само треба издржати... Неће ни криза вечно. А, Запад је увек живео нормално, радио и имао, тако ће и после. Тако ћемо ваљда и ми. Да живимо нормално једном".

"Ух, улазак (у ЕУ – прим. аут.) не сређује ствари саме по себи, али ако смо ту, значи да смо решили нешто, да смо постали држава која има главу и реп, у којој је грађанин сигуран... сваки грађанин, мислим, и педери и Циг... овај, Роми, и да свако зна шта да очекује кад оде код лекара, у општину по неку потврду, на суд... Мисли, зна и сад, али онда да зна да је су-

протно него што је сад", да се права имају да би се користила, да се поштује свачије право, сваки закон.

Основне заједничке одлике испитаничких ставова у том погледу јесу доживљавање потребе за јасном оријентацијом нашег друштва и увиђање тога да однос према раду и привређивању представља, на одређен начин, кључ за сваку друштвену и културну промену, одакле можемо претпоставити да испитаници не сматрају искључиво – или барем не до краја – друштвене елите одговорним за спровођење или довршавање различитих реформских процеса, већ да увиђају и сопствену улогу у томе, тачније да придају значај чињеници да је "смешна идеја" да тзв. обични грађани представљају пасивне чиниоце друштвене изградње, обликовања и преобликовања (упор. Вошковић 2007, 70). Елите се доживљавају највише одговорним, међутим, с обзиром на мишљење на они који доносе одлуке треба да обезбеде и оквире за њихово спровођење, иначе те одлуке немају никаквог стварног смисла.

"Хаха, па рекла сам ја још петог октобра (2000. године) да промене не вреде ако се сами не променимо. Ако не схватимо да ће нам бити како радимо и како одлучујемо. Тачније да ће нам бити колико радимо, ако схваташ шта хоћу да кажем. Мада, данас имам утисак да је и за то потребно да се угледамо на ове одозго, мислим да нам покажу министри и разни називи

привредници да се они први уклапају својим радом у те светске стандарде, европске, о којима причају".

"Не сматрам се интелектуалцем. Имам факултет, али ја сам инжењер, нисам... Видим код мене шта не ваља, али видим и код вас, интелектуалаца, у Академији (САНУ – прим. аут.), у политици, свуда влада нека апатија, нико да примером поведе овај народ у правом смеру, да покаже како се то ради у Европи".

"Не видим ја никог ко овде може да покрене ствари. Заиста да нас уведе у Европу. Ко то оличава праве вредности, код кога се види школа, рад, мислим да успех потиче отуда?! Елите су нам по телевизији у ријалити шоуима, оно државници, писци, песници и такви са силиконским звездама.... ма знам и неке људе у науци, мислим као се баве науком, само скачу с конгреса на конгрес, ништа битно да представе јавности шта су то пронашли... Ко ће политичаре недотупаве да научи одговорности, да знају да морају да раде и сами оно о чему нам трабуњају... министар здравља оде у Немачку да се лечи, а овамо теже оверити књижицу него постати амерички председник!"

Као основни "кочничари" или "акцелератори" српских евроинтеграција перципиране су овдашње политичке странке, у том смислу да од њиховог тумачења "европских идеала", а нарочито институционалног и нормативног функционисања друштвеног живота, зависи истинска могућност прикључења Србије Европској унији, а њихове вредности, виђења и ставови о

свему томе често су неконзистентни, како међусобно (унутар једног програма), тако и наспрам нормативних претпоставки ЕУ (упор. Komšić 2007). И поред тога што је јасно да сама Европска унија, као институција, нема консензус у погледу сопствене идентификације и репрезентације, одакле метафоричка употреба појма "Европа" у том смислу постаје предмет спољашњих и унутрашњих манипулација (в. Радовић 2007б, 50, 53), на основу непрепознавања недвосмисленог опредељења за либералне вредности наше политичке и економске елите (Lazić 2007а), испитаници су склони означавању њених припадника одговорним за недоследности које неки званични дискурси уносе у вредносни систем нашег друштва.

Такав пример представља конфузија коју наша политичка елита ствара унутрашњом употребом ствари које могу да буду проблематичне не само у региону, већ и са аспекта онога што се сматра европским вредностима данас: укључивање равногорске манифестације у прославу 60 година победе над фашизмом и самим тим у прославу Дана победе³, а који се у Европској унији обележава као Дан Европе – управо због победе над нацизмом, фашизмом и савезничким им режимима и покретима (Ђорђевић 2006, 392-393 и даље). Са друге стране, приликом утврђивања предлога државног празника Србије, одговарајућа комисија руководила се ти-

³ Који је неколико дана раније, истина, 09.05, док је овај равногорски одржан 15.05.

ме да предложи онај који ће одговарати – поново: европским вредностима (упор. Ковач 2003, 103).

"Еј, бре Дражу рехабилитују!? Сто година након рата! А причају о помирењу, добросуседским односима, европејству. Па све и да нас је Тито насанкао, да је Дража био стварно то што Вук (Драшковић – прим. аут.) прича, то није више наша ствар, ма колико ми мислили да јесте, пошто се ради о човеку који је постао етикета за квислинга, сарадника окупатора и нациста, а шта је стварно био и радио, то више није ни важно..."

"Европа значи антифашизам и све што мирише на фашизам, закопаће нам углед још дубље, иако смо ми дали највише антифашиста, а неки други југословенски народи – фашиста".

"Ми морамо да знамо ко смо, али и коме припадамо. Барем ми имамо штошта ствари из историје да истакнемо које су слободарске, прогресивне, па и демократске. Није нам потребно ни да се дружимо са диктаторима, да титрамо неком само зато што ће неку траву да нам засади, или што неће признати Косово данас... учиниће то сутра, а ми другари са оним чији народ гладан или новинари по затвору и..."

Испитаници сматрају, углавном, да се не може "седети на две столице", у крајњем случају, односно да жеља за евроинтеграцијама подразумева потпуно посвећење вредностима које долазе одатле, а не покушај њиховог "прилагођавања" нашим проблемима, одакле

и актуелну спољну политику сматрају неконзистентном, у најмању руку, услед непостојања јасне стратегије и наравно, потенцијалног угрожавања брзине евроинтеграција, као и доприношења лошем угледу земље у оним срединама, за које тврдимо да им припадамо и са којима желимо да се институционално интегришемо, односно где је та интеграција зацртана као основни циљ наше државе и њеног друштва, те ка чему стреми већина припадника тог друштва и поред истицања постојања могућих позитивних и негативних ефеката те интеграције (упор. Krstić 2011, Прелић 2006).

Евроинтеграције и европеизација јављају се, тако, као процеси који су толико повезани, да се доживљавају у смислу синонима, често (Krstić 2012, 144, 147), где је основа те повезаности препознавање либерализма⁴ као основе институционалног оквира и – заправо, без обзира на постојање "осврта" на "нефер" улогу Запада у догађајима на просторима бивше Југославије – личних идеала. Код испитаника преовлађује схватање да се и сами морамо променити у свакодневном и институционалном животу, тачније у односу према свему томе, ако хоћемо истинску друштвену трансформацију и социокултурно усаглашавање са таквим стварима у Европској унији (Vuletić 2003, 221 и даље), испитаници као да у одређеним тренуцима придају већи

⁴ У смислу концизног и прецизног одређења датог у Бошковић 2010, 151-152.

значај сопственом реформском и евроинтегративном капацитету, неголи том капацитету код припадника друштвене елите, сматрајући га реалнијом основном друштвене промене, што се види најбоље, можда, у потврђивању мишљења да постсоцијалистичка друштвена и културна трансформација, односно окретање тржишној привреди и демократском друштвеном уређењу, значи недвосмислено вредносно позиционирање ка Западу (схваћеном као Западна Европа, пре свега), односно усвајање претпоставке да тамо припадамо и да треба тежити оним социокултурним вредностима које су тамошње темељнице (Lazić 2003, 195).

Дељење заједничких вредности и циљева кључно је за успех сваке друштвене трансформације, па и постсоцијалистичке, али новоуспостављени друштвеноекономски систем мора обезбедити стабилне институционалне оквире за одвијање економског, друштвеног итд. живота у новим условима за грађане који су ушли у процес трансформације уверени да тај процес представља напредак или побољшање како друштвеноекономског система, тако и њиховог положаја у њему (Svejić 2004, 270). Економија, али и однос према раду, играју значајну улогу у томе. Испитаници сматрају, махом, да промена пословне културе у правцу који доносе страна предузећа у Србији – у смислу културно обликованих организација и истовремено организација које утичу на културу изван власти (Mojić 2007, 353-354; в. такође и Mojić 2003, 322 и даље) представља добар начин социокултурне трансформације "одо-

здо", пошто неке од негативно вреднованих културних особина, попут недисциплине, непостојања реда, непридржавања рокова и дате речи, конзервативности итд. (а које су уочене од стране овдашњих људи који раде на Западу, на пример, упор. Antonijević 2011, 1021), приписују индивидуалном културном развоју обликованом на основу односа према раду, учењу, предузимљивости и томе слично.

"Могу да причају шта хоће, али моја искуства са приватизацијом су добра. Мислим са правом приватизацијом. Дошао Шваба (у ствари, Аустријанци – прим. аут.) и увео ред у фирму. И не само што је увео ред, него што нас је научио како да га сами одржавамо. Ништа трка и стрка, само да се зна организација и да ефикасно радимо. И, да, да будемо културни једни према другима".

"У каквој смо средини одрасли, добро смо и испали. Сећате се онога нико ме не може платити колико мало ја могу радити? Или бесконачних пауза за кафу, маторих шефова који су последњи додир са струком имали још на факултету, или на вишој школи, још горе... требало нас је продрмати, да нам покажу како да се изнутра изменимо... Ево, ја сам прва каснила... време узимала као фактор који нема значаја ни за шта у послу, тврдила да је битно одрадити ствари добро, а у ствари давала себи ментални алиби".

Испитанички ставови потврђују тезу да материјалистичке вредности доминирају српским друштвом, док су постматеријалистичке⁵ изузетно ретке (в. Pavlović 2009, 182 и даље, 186), што говори и у прилог томе да испитаници доживљавају такве вредности као део тзв. западних, тј. европских вредности, али и као нешто што би требало да представља смисао друштвеног живота: обезбеђивање институционалних и стварних оквира за одржавање опште личне и економске сигурности на високом нивоу.

"Радиш, па имаш. Нема друге. А хоћеш да имаш. И кола и добро одело и у бољи ресторан да одеш, нема у томе ничег лошег, тако је свуда, у Америци, Европи".

"Европа за мене значи Запад, а Запад значи рад, а рад значи везу између материјалне сигурности, благостања и једног сасвим доброг, мислим нормалног живота који човек треба да води".

"Гледали смо некад на Запад као кроз прозор, као у излог... имали смо и ми овде ствари, одећу, аутомобиле, електронику, белу технику и то, али тамо је било боље, мислим ти њихови производи, увек смо имали осећај да они црнче, али да знају зашто црнче. Не буним се да то овде стварно заживи. Да знам зашто радим и зашто живим".

⁵ "Давање приоритета самоизражавању и квалитету живота наспрот физичкој и економској сигурности", Pavlović 2009, 178.

У Србији постоји знатно виши проценат "материјалиста" неголи "постматеријалиста", али може се рећи и да неке од основних постматеријалистичких вредности, попут слободе говора, толеранције, или заштите животне средине (в. Tasić and Ratković 2012), спадају у више или ниже социокултурне приоритете испитаника. Прве две вредности инхерентне су њиховом погледу на свет, свакако, док се на трећу наилази као на неку врсту неразрађеног концепта, којим би држава требала да се позабави, не само зато што је у питању "цивилизацијска норма", чије испуњавање представља потврду српске припадности западној култури, већ и зато што угрожавање животне средине сматрају стварном опасношћу за здравље.

"Сигурно је да се раније могло свашта рећи... мислим, не само за време Милошевића него... и Тита, добро, не баш свашта, неке теме... ниси смео да... обрађујеш, да тако кажем, знате на шта мислим, али... онда када се истинска демократија запати овде, то ћемо знати не по изборима, него што људи неће очи копати једни другима за супротно, другачије мишљење. Не гони те више нико за политику, или тако нешто... али када религија на пример не буде слободна само на папиру, него ме буде баш брига ко је будиста и јеховин сведок, а и њих да мене не смарају што ме то не занима, када постану небитне политике о пе... овај, хомосексуалцима, онда ћемо бити нормално друштво. Верујем да нисмо далеко, али..."

"Видите, ми немамо ту свест – а она је потребна – да су човек и природа једно. Не, не мислим на њу ејц и слична... мислим, сличне идеологије и то... него... мислим на потребу да будемо здрави, да се здраво хранимо, да не уништавамо ресурсе и... Ми не рециклирамо уопште. Мислим, знам да има тога понегде, али нико не ради... не ради се активно ни на промоцији тога ни на стварању услова да то заживи, да и по томе будемо део нормалног света".

"Крај" као "почетак"

Очекивања од "новог" времена одговарају, заправо, ономе што испитаници виде као својеврстан коначан циљ евроинтегративних процеса Србије: усклађивање овдашње културе са културом Запада. То укључује друштвене, политичке и економске промене у датом смеру, саображавање правне нормативистике одговарајућим захтевима, али се односи, пре свега, на систем вредности. Основна карактеризација тог претпостављеног система вредности од стране испитаника није идеолошке природе, међутим, већ инсистирање на "нормалности" свакодневног живота. Појам "нормалност" нема медицинске конотације, свакако, већ се односи на одређено поимање начина живота, а поред одговарајућих представа о томе у погледу живота у Западној Европи, на пример, односи се на позитивно оцењивање квалитета живота у СФР Југославији.

Временска контекстуализација догађаја и живота у Србији након врхунског критичног догађаја, распада СФРЈ, одатле, није условљена неким нарочитим културним поимањем времена, некарактеристичним за линеарну концепцију временског тока, већ одређеним видом културне евалуације последица критичног догађаја – груписањем индивидуалних вредновања и процењивања сопствених живота и живота у Србији уопште од 1991. године наовамо, а у зависности од поклапања елемената онога што се вреднује са одређеним сегментима линеарног временског тока и друштвених процеса. Оно што се може учинити неком као грешка у перципирању друштвених процеса – рецимо, неувиђање да транзиција није још завршена, у ствари – добија другачији смисао када се узму у обзир следећи чиниоци из испитаничких исказа: квалитет живота вреднује се у односу на то како се доживљава живот средње класе на Западу, те имајући у виду чињеницу да се сматра како се у СФРЈ "добро живело", ма шта та формулација значила тачно.

Транзиција и евроинтегративни процеси у Србији имају заједнички корен, у смислу критичног догађаја, који представља исходиште и једном и другом процесу, а то је распад СФРЈ. Дати догађај постаје међаш, самим тим, у вредновању квалитета друштвеног, културног, економског и личног живота испитаника, референца чији једини смисао није разграничавање "пре" од "после", већ означава и *промену* саму по себи.

Сврховитост те промене јесте оно што се оцењује, заправо. Временска контекстуализација односи се на догађаје након ње, тј. након распада СФРЈ и говори о томе, како се вреднују донети промене у одређеном временском периоду; тачније, ти временски периоди се вреднују на основу процене какав (нам) је живот био или јесте током њиховог трајања. Помаљање својеврсног телеолошког аспекта промене, приступање Србије Европској унији, представља кључну разлику између два периода, односно пружа могућност интерпретативног давања смисла исходима критичног догађаја. Друштвено време неће се окончати прикључивањем Србије Европској унији, али схваћено као линеаран ток, тиме добија упоришну тачку, односно својеврсну когнитивну консолидацију – наду да права поново може бити дуж.

Крај једне историје (СФРЈ) представља почетак друге (Србија у ЕУ), што није било најјасније, баш онда када се прва завршавала. Није сасвим јасно ни сада, право буди речено, али у културној концептуализацији дијахронијски посматраних друштвених процеса, један критичан догађај као да изискује други, који се може појмити са супротним вредносним предзнаком у односу на први и који би представљао онај део интерпретације који даје смисао дешавањима проистеклим из првог критичног догађаја, а можда и утеху, с обзиром на културну мисао која иде за тим да не постоји чврст раскид између онога што се десило некад и нашег данашњег статуса, односно да прошлост ути-

че на садашњост у материјалном смислу, одакле се негативни утицаји прошлости на нас, који живимо данас, могу отклонити само њиховим физичким одстрањивањем, односно поништавањем деловања узрочника (упор. Mines 1997).

МЕЂУПРОСТОР: ПОВЕСТ(И) И ОКОЛНОСТИ

Друштвено време, драматичне друштвене промене након распада једне државе, политичка и економска судбина нове државе, једне од оних, насталих захваљујући последицама тог распада, надржавни ентитет са социокултурним карактеристикама које су без прецедана у досадашњој историји Европе – све то представља тзв. велике теме – у историјском или социолошком смислу, а њима је у антрополошкој студији приступљено на основу усмених исказа тзв. обичних људи, за које се претпоставља, махом, да немају пресудан или одлучујући утицај на догађаје којима пишемо историју. Није ми намера да се упуштам у расправу везану за такву претпоставку на овом месту; оно у шта сам сигуран јесте да такви догађаји имају утицаја на знатно шири круг људи од не само оних који "руководе" догађајима (а, што је очигледно), него и од оних, за које се може учинити да су једини који су непосредно погођени последицама тих догађаја. Моје ис-

траживање спроведено је управо међу мушкарцима и женама за које би било тешко установити на који начин су распад СФРЈ, рецимо, или постсоцијалистичка транзиција сама по себи, утицали на њих, тј. на њихове животе.

Као што је то изнето раније, испитаници не спадају у транзиционе губитнике, нису били принуђени да услед промењених друштвених околности напуштају на дуже време своје место пребивалишта у потрази за послом или личном безбедношћу, нису учествовали у ратним сукобима, нити губили у њима имовину, нису остајали без посла услед лоших приватизација и томе слично. Па, ипак, сами се осећају као учесници друштвених и културних процеса узрокованих раније споменути критичним догађајем, те као неко ко јесте погођен постсоцијалистичком трансформацијом друштва и економском транзицијом – самим тим што су били (те, што јесу и даље) припадници српског социокултурног контекста све то време. Другим речима, иако се ни сами не сматрају транзиционим губитницима, осећају се погођени друштвеним и културним невољама као чланови друштва и припадници културе Србије, те се, као такви, осећају позваним да дају своје мишљење о положају у којем се Србија налази данас, а са становишта онога што их највише занима – њихових живота.

На тај начин учествују у стварању једног сасвим другачијег дискурса о одређеном временском периоду – а који укључује и садашњост, те покушава да изврши

одређену пројекцију будућности, као што је то показано раније – од званичних погледа на догађаје који су обликовали дато раздобље у политичком и уопште у друштвеном и културном смислу, приближавајући се фолклористичком одређењу усмене повести као повести из уста народа, тј. погледа на догађаје оних који се "не чују" у званичним дискурсима (Bošković-Stulli 1985, 160, в. 141). Поред тога, испитанички искази, иако нису тражени и формулисани у смислу њихових животних прича – онако како се то ради у одговарајућим антрополошким и фолклористичким истраживањима – имају изразиту личну црту. Не само да испитаници износе *сопствено* виђење проблематике којој је истраживање било посвећено, већ то чине често на начин који показује њихову чињеничну или емотивну инвестираност у њу, односно својеврсну социокултурну рефлексију сопственог положаја у односу на теме о којима говоре у том тренутку.

То изискује кратку дигресију, у смислу одређивања тога, шта би било "учествовање у (неком) догађају". Проблем одређивања "учествовања" јесте проблем одређивања "догађаја", у ствари. Може се рећи да је неко "учествовао у рату", на пример, ако је носио пушку, али да ли се може рећи исто за оне који су морали да напусте своје домове услед ратних сукоба, без да су држали оружје у рукама? Очигледно је да су и они погођени ратним догађајем на одређен начин. Право питање, одатле, није – да ли су избеглице обликовале тај догађај, већ да ли је – тачније, *како* је, тај догађај обликовао

њихове животе. Слично може да важи и за транзицију: можда је јесу "обликовали" они који су доносили политичке одлуке или вршили приватизацију и томе слично, али све то (и много других ствари) обликовало је животе свих нас, одакле смо сви (били) учесници транзиције. Дакле, ствари треба сагледати из другог угла: не ко је утицао на догађаје, већ на кога су све догађаји утицали; све су то учесници датих догађаја, док појмови "посредно" и "непосредно", онда када се одnose на учествовање, престају да буду битни, посматрано из такве перспективе.

Отуда потиче и тежња испитаника да историзују своје исказе на одређени начин, да успоставе континуитет друштвеног времена на начин за који сматрају да даје смисао политичким и економским токовима у земљи од нареченог критичног догађаја наовамо. Такав лични поглед на историју једнако је вредан, а антрополозима можда и вреднији, од званичних дискурса о историји. У свему томе, постоји и извесна црта фолклоризације¹: Лично виђење догађаја у којима се учествовало постаје елемент обликовања "историје" или погледа на њу, њеног тумачења и томе слично, а које долази "одоздо" и може или не мора да се поклопи са "званичним" погледом, односно тумачењем, према којем се појам "званично" односи на сваки дискурс који потиче "одозго", односно такав, који је "прописан" на одређени начин – кроз изјаве државних званичника, у медијима,

¹ О одређењу овог појма в. Жикић 1996, 124.

уџбеницима историје, научним радовима итд². Саображавање испитаничких погледа на мање-више исте теме, тачније природа њиховог оцењивања тих тема, подсећа на фолклор, тј. на фолклоризацију утолико што се обликују културне представе о нечему, а које саме по себи потичу из "народа", тј. нису део неког званичног предања или дискурса, те због тога што се те представе могу разликовати од других сличних представа насталих у другим срединама или од стране неких других испитаничких група са различитим карактеристикама, као и од званичних дискурса о датим темама.

Фолклористи, са своје стране, јесу заинтересовани за причу по себи, тачније за начине њеног обликовања и преношења, отуда и инсистирање, често, на њеној историчности: мотиви (у смислу књижевних, тј. приповедних) постају чистији, а значење јасније. Прича о историји, тачније о одређеним догађајима, за њих је прича, пре свега, иако су свесни њеног значаја за оне који је приповедају, одакле у њој догађаји имају средишње место, а не приповедачи. Полазећи од тога да приповедачи обликују приповести (можда су неке приповести "обликовале" њих, тј. њихов поглед на неку тему и томе слично, али су и те приповести "произведене" од стране неких ранијих приповедача), антрополошка

² Постоји својеврсна "арена" тих "званичних" дискурса, који се надмећу међусобно за веродостојност тумачења, као што је то (био) случај у српском друштву и култури од 1991. године наовамо.

идеја требало би да буде да испричано осликава културне ставове, културне погледе приповедача, односно културну мисао, која организује оно што обликују у став, поглед, приповест на одређену тему. Б. Ален примећује да се усмено комуницирана историја састоји од онога што је "локално, лично, људско", те да су писана и испричана историја производи истог процеса селективног карактерисања прошлих догађаја, а да је лични угао оно што одликује фолклор и самим тим и историјске догађаје који се појављују у њему, односно у њиховом усменом комуницирању (Allen 1979, 117-118).

Очигледно је да под "историјом" подразумева историјске догађаје, а не делове личне повести. Испитаници обухваћени овим истраживањем доживљавају себе као историјске актере, односно актере догађаја о којима говоре – или је то барем импликација која се може извести из њихових одговора. Критични догађаји покрећу историјске процесе, а док се одвијају, тј. док су предмет културне когнитивне садашњости, док се о њима размишља као о *актуелном*, а не као о *прошлом*, њихови учесници из редова "обичног света", тј. испитаници, нису у стању да их препознају или означе као нешто битно, неуобичајено, одвојено од њихових свакодневних живота, али чим постану предмет рефлексije, односно аутобиографских осврта на њих (испитаници посматрају прошле догађаје са аспекта било свог непосредног учествовања у њима, било ефеката које су имали на њихове животе), онеобичајени су утолико што више нису део личне или (актуелне) со-

циокултурне садашњости и може се уочити вредносна или садржајна разлика у односу на испитаников живот "тада" и "сада", а што за испитанике значи да су учествовали у историјској димензији свог социокултурног контекста.

Искази попут оних, који су коришћени у овој књизи, упућују на својеврсно присвајање, односно чињење личним, догађаја који се у нашем друштвеном и културном контексту јављају као последица распада СФРЈ. О томе како приповедање у првом лицу једнине "ауторизује" на одређени начин не само исказ (тј. његов текст), већ и тематику о којој је реч, тачније, поглед на њу, писала је Б. Киршенблат-Гимблет, која је дала занимљиву опаску о томе како је хришћанска представа о личности утицала на појаву аутобиографије у средњем веку, услед инсистирања на самопроцењивању и самовредновању, а што је морало да укључи и ствари изван особе (и Бога) која то чини, односно њене односе са другим људима, према догађајима итд., чему је допринело, даље, поимање променљивости себе, тј. сопства, односно културне представе о животним добрима (развијано од позног XVIII века у САД), а које не мора да буде исто за све културе, одакле се и поглед на сопствену причу, тј. аутобиографију, ауторисање себе и томе слично, може разликовати од културе до културе (Kirshenblatt-Gimblett 1989, 124, 125).

Када су у питању испитаници из овог истраживања, тај поглед условљен је природом односа између управљачких елита друштва и тзв. обичних људи и да

би то било јасније позваћу се на Ханерцову мисао, којом је покушао да укаже на главну промену у перспективи из које се посматра природа друштвеног живота, до које је дошло током прошлог века у западној цивилизацији, указујући на "разлику између виђења људи као анонимне, саображујуће групе, који предано врше једну по једну улогу и њиховог виђења као појединаца, који самостално мисле, који покушавају да прилагодје друштвену организацију тако да одговара њиховим околностима (постојања) и циљевима"³, чиме је понудио могућност и контингентног, а не искључиво нормативног погледа на друштвени живот (нав. према Kirshenblatt-Gimblett 1989, 126). Другим речима, за оно што се обично означава као "систем", а што представља елите које управљају друштвом и контролишу га у политичком и економском смислу, људи, тј. тзв. обични људи, представљају аморфну масу која може да има одговарајућа обележја, попут "бирача" или "бирачког тела", "патриота" и "издајника", подржавалаца и опонената итд., док ти људи покушавају да себе сагледају као дистинктивне индивидуе и целовите социокултурне личности, које имају жељу и вољу да утичу на друштвена збивања.

У овом истраживању нисам био заинтересован за личност испитаника, наравно, нити за личну ноту у об-

³ Hannerz, Ulf. 1980. *Exploring the City: Inquiries Toward an Urban Anthropology*. New York: Columbia University Press, 271.

ликовању аутобиографије, историје, стварности, већ за положај који у тим поступцима испитаници заузимају, њихово оријентисање себе у односу на последице критичног догађаја и те последице наспрам њихових живота, а пре свега за испитаничко доживљавање себе као припадника одређене заједнице, тј. српског друштва и културе – у времену самоуправног социјализма, рата за распад Југославије, постсоцијализма, санкција УН, бомбардовања НАТО, послепетооктобарског друштва и томе слично. Није ми била намера ни да се бавим методологијом фолклора, разматрам делове квалитативне методологије попут разговора, животних прича итд., већ да на основу примене одговарајуће истраживачке методологије прикажем чврсто утемељене ставове испитаника о теми којом се бавим, те да на основу тога упоређујем и анализирам врсту културне мисли којом су руковођени дати ставови, тј. поглед на проблематику.

При томе сам се користио оним што су Бертó и Коли описали као основне трендове у "новој" емпиријској социологији последње четвртине прошлог века – симболичко у друштвеном животу и значење у појединачним животима, те саговорници као казивачи у етнографском маниру (Bertaux and Kohli 1984, 215), а за шта бих рекао да је иманентно антропологији од њених првих емпиријских истраживања до данас, с тим што морам приметити да друго наведено код тих аутора представља истраживачку технику, дакле део методологије научног обавештавања, а прво истражи-

вачки проблем, дакле део методологије научног објашњења. Са друге стране, нисам склон ни "антропологији једнине", односно таквом приступу који у потрази за "објективношћу" испитаничког искуства љушти лист по лист било какве епистемологије, а самим тим и научне интерпретативности са исказа, заправо, имплицирајући да су антрополози (и други друштвени научници) непотребни, у ствари, да су казивачи ти који "производе" не само етнографије као текстове, већ и тумаче емпиријски материјал, при чему тај материјал има значаја само за њих саме, одакле смо у опасности да постанемо планета антрополога, са око седам милијарди антрополога/социолога/психолога итд. (в. Zeitlyn 2008, упор. Ковачевић 2006).

То не мора противречити слагању с мишљењем да неки од казивача могу у антропологији задобити статус какав одређене историјске личности имају за историчаре, као личности које су "кључне" за збивања у одређеном периоду (упор. Zeitlyn 2008, 167), с тим што се другачије гледа на "кључност" – питање је перспективе из које се гледа на то ко заиста "производи" историју, тачније заинтересованост за исходе одређених догађаја или за учествовање у њима (у смислу, у којем је то одређено у тексту раније). "Кључност" се појављује у антропологији тада не у смислу идеје о "великом човеку" (узгред буди речено, оповргнуте још средином прошлог века), већ у смислу истраживачке оријентације ка погледу "одоздо", ка когнитивној (пре свега), али и материјалној организацији сва-

кодневног живота која се одвија у складу са детерминишућим друштвеним тренутком, али која (се барем труди да) детерминише наредни друштвени тренутак, у складу са Ханерцовом примедбом о потреби контингентног сагледавања друштвеног живота, а који се састоји и од свакодневног живота тзв. обичних људи.

Онда када говоре о догађајима у којима су учествовали макар и посредно, људи те исказе сматрају објективним – ако не баш сведочанствима, онда сигурно мишљењима о датим догађајима (упор. Oring 1987, 241). Још је Дорсон приметио да у личним повестима има тренутака у којима се приповедач понаша – тј. придаје себи такве улоге – попут фолклорних јунака, који савладавају различите препреке и опасности у испуњавању неког циља (Dorson 1948, 27). Код испитаника обухваћених овим истраживањем то није био случај, међутим, можда због тога што је постојала тематска оријентација разговора, а можда и зато што се нису бавили детаљима из свог живота који би осветљавали тај живот сам по себи, чинили га драматичнијим и необичнијим неголи што јесте, различитим од живота својих суседа или пријатеља, већ су посматрали свој живот као елемент друштвеног и културног живота сопствене средине, те вршили процену и оцену квалитета и могућности унапређења општих услова у којима се тај живот одвија.

Фолклористи су одавно утврдили да животна повест не мора да буде осврт на целокупан живот неке особе, већ да се тиме може означити и скуп онога што та осо-

ба сматра значајним (или: најзначајнијим) у свом животу (в. Titon 1980, 276). Одатле, могло би се рећи да сваки исказ који се односи на последице које је одређени критични догађај унео у животе испитаника може да се сматра њиховом животном повешћу, или барем њеним делом. Свакако је тешко разграничити причу – у смислу креативног казивачког доприноса испитаника фактицитету – од повести – у смислу фактицитета – за време разговора са испитаницима (Titon 1980, 277) односно није једноставно доћи до разликовања личног става или погледа на неки догађај и онога што се стварно догодило, међутим, антропологију не мора да занима, оно што се стварно догодило, већ како се види то што се догодило, како се доживљава, тумачи итд, односно – како се догодило за испитанике.

Слично темељном фолклористичком ставу да приче о животу потичу из личних искустава и непосредног социокултурног окружења, најчешће, оно што су говорили испитаници укључени у ово истраживање, представљало је њихове коментаре на друштвену, политичку, економску ситуацију у нашој земљи током једног раздобља, дате из перспективе њиховог проживљеног социокултурног искуства. Некада су ти коментари били рефлексивни у погледу личних повести, али углавном су имали за циљ да представе повест општег социокултурног контекста за дато раздобље, односно да буду конкурентни барем у евалуативном смислу званичним дискурсима који се односе на то раздобље, при чему су били – или су их испитаници сматрали таквим – ори-

јентисани ка документарности, информативности и веродостојности (Bošković-Stulli 1985, 156, упор. 148).

Како изгледају, међутим, околности које су утицале на то, да испитанички искази буду обликовани тако како јесу, сагледане изван самих испитаника? Два основна аспекта која одређују те околности јесу економски и политички. Први се односи на стање у привреди, пословању, предузетништву земље итд., а други, пре свега, на њен положај у односу на претпостављени циљ "окончања" или "започињања" историје – прикључење Европској унији. Први, економски аспект, непосредније утиче на свакодневни живот испитаника, као и оних људи, са којима су у чешћем додиру у њему, док други, политички аспект, има више референцијалан карактер, да се тако изразим, пошто утиче на компаративно вредносно процењивање сопственог социокултурног контекста. Оба аспекта сагледана су у различитим истраживањима која су се тичала српске савремености – али и од стране испитаника – пре свега кроз призму разноврсних промена у српском друштву, до којих је дошло након одласка са власти Слободана Милошевића. Штавише, може се рећи да тај догађај представља неку врсту секундарног критичног догађаја распаду СФРЈ, у смислу значаја који је имао за реструктурирање и преобликовање друштвених односа, установа и вредности, посматрано како из српског социокултурног контекста самог по себи, тако и од стране истраживача изван тог контекста (в. нпр. Mertus 2001, 495; Stojic 2006, 315; Sörensen 2003; Volcic 2005; Subotic 2011).

Сами испитаници ретко су реферирали на петооктобарску револуцију као на критични догађај по себи и за себе, али је било јасно – као што је то показано и у претходном делу ове студије – да тај догађај игра битну улогу у њиховом поимању и карактеризацији друштвеног времена. Делови њихових исказа, који ће бити представљени у даљем тексту, у наредном делу монографије, а у којима се стање у Србији доводи у компаративну везу са стањем у земљама Европске уније и "развијеног света" уопште, односе се на период након 05. 10. 2000. године. Економски аспект околности које су инспирисале формирање тих исказа јесте транзициона промашеност, а политички – европеизацијска недоследност.

Процес приватизације у Србији био је оцењен као потпуни неуспех још средином прошле деценије. Првобитно је било предвиђено да се оконча завршетком 2005. године, али тада је усвојен амандман на закон који је регулисао приватизацију, којим је створен простор за избегавање орочавања краја тог процеса. Дати правни акт одговарао је суштини ствари, чињеници да је обављен само мањи део приватизације државних (односно раније: друштвених предузећа), а што треба приписати корупцији и правним маневрима којима је држава избегавала потпуну и транспарентну приватизацију одређених предузећа, па чак и сектора (Milovanović 2007, 213). Поред недостатка јасне стратегије, визије и оријентације фискалних и привредних реформи послепетооктобарских власти, као и неадекватног правног и институционалног оквира за брз и потпун довршетак

транзиције у тржишну привреду (Hadžić 2002, 16) – а што као да ће остати српска карактеристика до данашњег дана – на то је утицала и чињеница да веза између два важна својства, приватизације и корупције, није случајна, а да су на то утицале српске власти, чије је законско дефинисање власничких права довело до неефикасности, корупције и несигурности у области својинских права, а што је представљало "рецепт за висок ниво опште корупције и ерозију напора за друштвеном либерализацијом" (Milovanović 2007, 214).

Србија је имала прилику да учи из туђих постосоцијалистичких транзиционих искустава, услед посебних друштвеноисторијских услова у којима се обрела у сопственој постосоцијалистичкој транзицији, али је није искористила готово нимало (Hadžić 2002). О томе сведочи и податак да је у периоду између 2002. и 2007. године ниво неформалног запошљавања⁴ значајно порастао у Србији и поред изразитог економског раста и увођења одређеног броја тржишно оријентисаних реформи. За разлику од осталих транзиционих држава, а у датом ступњу транзиционог процеса, ниво неједнакости у примањима запослених у тој сфери остао је значајно мањи у односу на формално запослене. Обе карактеристике биле су несвојствене свим другим транзиционим земљама, осим Србије (в. Krstić and Sanfey. 2011).

⁴ То укључује и рад "на црно", на шта се углавном помисли онда, када се употреби дати појам, али се не исцрпљује тиме; за ширу дефиницију в. Krstić and Sanfey. 2011, 182.

Ситуација из периода владавине Милошевића утицала је на то, како су изгледале друштвене реформске снаге у Србији након петог октобра 2000. године: с једне стране, Милошевићева номенклатура трансформисала је државу у инструмент клептократије (Sörensen 2006, 321) – чему се очигледно нису одупрли руководиоци установа и управљачи државе и након Милошевића, а с друге стране, већина припадника постсоцијалистичких елита потиче из редова бивших социјалистичких елита (в. Lazić 2007b). Специфичност вредносног система у Србији, као и у целој некадашњој Југославији огледао се у неконзистентној, па и несувислој мешавини вредносних образаца, који су карактеристични и за ауторитарна социјалистичка друштва и за либерална демократска друштва с тржишном економијом, одакле не само што је изграђивање нових система вредности у постсоцијализму остало у домену те неконзистентности (Lazić 2007b, 70, 71), већ се у српској економији, од пада Милошевића, па до данас, уочава постојање јасно супротстављених интереса различитих слојева становништва, односно друштвених установа, где разлог за песимизам лежи у томе што та немогућност установљавања консензуса око правца економских и опште друштвених реформских, а са њима и интегративних процеса представља прави узрок економске, а потом и друштвене кризе у Србији (упор. Sörensen 2003, 78).

Треба обратити пажњу на то, међутим, да поимање друштвених слојева – како онога што мислимо о њи-

ма, тако и мисли о друштвеној ситуацији која потиче одатле – није исто у односу на време живота у самоуправном социјализму. Као што је то речено раније, већина испитаника потиче из онога што би се дало описати као средњи слој, али одређење тог слоја шире је данас, неголи у време СФРЈ, датим појмом могу се обухватити и људи занимања на која се гледало попреко у социјалистичко време. Као што ни испитаници нису транзицијски губитници, тако ни друштвена (и економска) промена која се односи на средњи слој није нужно негативна – односи се, пре свега, на формирање културног капитала и окоришћавање тиме на новонасталом тржишту рада, као и на друштвену "верификацију" слоја ситних предузетника, маргинализованих у социјализму, у смислу њихове припадности средњој класи (Lazić 2011, 127, 129, 128).

То не утиче на песимизам у погледу друштвених и културних околности у којима живе испитаници – како са њихове стране, тако ни у одређеним истраживачким погледима. Политичка елита јесте оно што се апострофира као основна препрека (позитивном) разрешењу кризе у којој се налази земља непрестано од распада СФРЈ практично. С обзиром на то, да играју главну улогу у политичком животу у савременом свету, политичке странке представљају истовремено субјекте и објекте основних друштвених процеса у својим срединама, попут евроинтегративних процеса, на пример, те се оне узимају као друштвене установе паралелне на одређени начин државним установама, те детерминант-

не у односу на њих у извесном смислу, а свакако као одговорне за стање у различитим областима друштвеног, а пре свега економског живота земље. Од унутрашње организације политичких странака, тј. начина руковођења њима и понашања њиховог руководства и чланства у јавном животу, пресудно зависи формирање вредносних образаца у погледу политике, економије, креирања јавних политика, управљања друштвом и ресурсима и томе слично. У Србији постоји непосредна међузависност између процеса демократизације и европеизације. Ти процеси су комплементарни. Неретко се демократизација доживљава као хармонизација, тј. усклађивање са стандардима Европске уније (в. Orlović 2008, 205, 206), а што говори, свакако, о томе да постоји релативно конституисана културна мисао о извесној некомпатибилности Србије у односу на развијени свет, односно Европску унију, као његову културну метафору.

Европеизација – у смислу стварног рада на усвајању европских вредности и норми у различитим сегментима друштвеног и културног живота – није (била) истински део стратегије креатора јавних политика и државне политике у Србији ни након петог октобра 2000. године (в. Subotic 2011). У Србији као да је домаће разумевање појма "Европа" (у смислу Европске уније) било усмерено на нешто спољашње, стране, нешто чему се треба прилагодити, не знајући нити објашњавајући зашто тачно, а без дубљег промишљања конотација тог појма, односно са неком врстом његове "компулсивне" или "приватне" денотације, попут ре-

цимо: "Европа је оно чему се треба прилагодити, Европа захтева ово и оно" и томе слично, што је могло довести до схватања међу грађанством да се "Европа" јавља као пројекција личних политичких ставова. Другим речима, не би се могло тврдити да не постоји истинска оданост тзв. европским вредностима, али сигурно не постоји консензус о томе шта су те вредности тачно, делимо ли их, или не, шта треба да урадимо да бисмо им се приближили и радимо ли то да би нам неко "аминовао", или зато што заиста верујемо у партиципативну демократију, отворено друштво, тржишну економију, либерализам, толеранцију итд.

"Европски пут", тј. процес европеизације, може бити бржи, краћи и ефикаснији, или спорији, тромији, тежи, а што се може објаснити појмовима конвергенције и дивергенције идентитета. Први се односи на процес којим политички чиниоци стратешки наглашавају дељене норме и вредности између локалног контекста и Европске уније, занемарујући у њиховом јавном презентовању оне локалне вредности које су несаслагасне са европским, ради остваривања одређених политичких циљева, тј. прикључења државе Европској унији. Други појам одређује се као механизам којим се домаће интересне групе опирају нормама и правилима европеизације, уместо тога дефинишући националну заједницу *на супрот* Европи (Subotic 2011, 310, детаљније в. о томе 313-315).

Јасно је да се потоњи концепт односи на српску "стратегију" или непостојање исте у погледу процеса

придруживања наше државе Европској унији. Основна потешкоћа током последњих десетак година била је до краја незавршена сарадња са Међународним кривичним судом за бившу Југославију, међутим отклањање те препреке изнело је на видело постојање могућих других елемената дивергенције српског идентитета у односу на европски – а што овде није битно, осим као илустрација постојања тога, односно онога да за испитанике "Европа", тј. Европска унија, јесте "стање ума", коначан циљ политичке, економске, друштвене и културне трансформације Србије и последично кључ њеног опстанка као функционалне државе, која је у стању да омогући добар живот њеним грађанима, иако о њој не размишљају као о стабилној политичкој структури намењеној очувању националне државе (упор. Lazić and Vuletić 2009). Политичке вредности Европске уније, онако како их они виде, јесу вредности правне, функционалне и социјално одговорне државе.

Очигледно је да појам европеизације треба схватити у нормативном, а не у есенцијалном смислу, као што смо томе склони овде, одакле нам изгледа као да је у питању колонијализација, у најмању руку, односно нешто што нас приказује људима и друштвом или културом ниже вредности, које треба "утерати" у цивилизацију. Због тога су значајни, такође, такви испитаници, који европске вредности доживљавају као себи својствене, не парадирајући с њима као политичким ставом или оријентацијом, већ доживљавајући их

есенцијалистички, на одређени начин, као нешто што јесте део њих и чега они јесу део, а самим тим – метонимијски, ако ништа друго – део тога је и друштво/култура којем припадају, односно српско друштво део је Европе и Европа је део њега.

Но, да ли баш то јесте сасвим тако? На самом почетку овог века, имплицирало се да је Србија део источне Европе, а да је Источна Европа део света у развоју, о чему су говорили теоријски оквир и претпоставке класичног неолибералног погледа на транзицију као на свеукупност начина на које се некадашње социјалистичке државе усмеравају ка либералној демократији и тржишној економији, а који су били идентични, практично, са концептом "развоја", примењеног на сличну, социоекономску и културну трансформацију афричких држава (Sörensen 2003, 56). Милошевићева владавина била је основни оријентир западног погледа на Србију, иако је Србија као "отпадничка држава" поменута у том смислу у само једном документу владе САД, али је тај мотив експлоатисан у политичком и медијском смислу знатно шире, што због одређених критеријума такве категоризације који је задовољавала политика Слободана Милошевића, што због политичког и новинарског етикетирања Србије и Срба као културно инфериорних у односу на Запад. Основни разлог за то било је Милошевићево изузимање своје земље из међународног правног поретка, одакле је одговор тог поретка уследио у виду фактичког искључења Србије из међународног система, а после-

дице тога унутар земље били су спрега државних безбедносних структура и организованог криминала, непотизам, културна детериорација у турбо-фолк и величање ратних злочинаца. Припадници такве заједнице – као и њихове политичке вође – доживљавани су или представљани од стране многих западних политичара и новинара као људи без принципа и морала, чија инфериорна култура није дорасла демократизацији и грађанском друштву, која се супротставља америчком концепту "доброг управљања", заснованом на принципима одговорности, транспарентности и демократског учествовања. Тек је Милошевићев пораз на изборима 2000. године довео до промене у начину гледања на српско друштво у целини и његове грађане – који су показали вољу да се демократским путем изборе за промене у правцу онога што Запад сматра основним друштвеним и културним вредностима – иако уз ограду да то, само по себи, не значи успостављање "праве" демократије у земљи, нити да је победник над Милошевићем демократа, пошто се свако политичко понашање инспирисано национализмом означавало као "атавистичко", "примордијалистичко", "ирационално" и томе слично (Mertus 2001, 489-492, 495-496).

Због свега тога, може се рећи да оно што важи за остале бивше комунистичке или социјалистичке земље Европе, важи и за Србију: интеграција у Европску унију у културном смислу значи потврду историјског припадања Западу, пошто се сматра да је Европска унија изграђена на западним културним вредно-

стима (упор. Lazić and Vuletić 2009, 987). Термин "транзиција", при означавању друштвене и културне промене, имплицира да се знају путања и коначан исход тог процеса, где се демократија и либерална економија узимају као нормативни оквир и циљ истовремено (Sörensen 2006, 318). Непорециво је и да се транзиција у свим посткомунистичким европским државама одвијала под одлучујућим утицајем Европске уније, баш као што је тај утицај данас прихваћен од стране свих европских држава као саставни део њиховог процеса креирања политике, а коначан циљ тог процеса, односно европеизације, јесте припремање државе да постане чланица Европске уније, а то значи да прихвати демократске вредности и норме које деле све остале државе чланице ове надржавне институције (Stojic 2006, 312). Из испитаничке перспективе, остварење транзиционог циља јесте прикључивање Србије Европској унији, а то прикључивање требало би да представља потврду да се друштвени и културни живот наше земље, најпре, "вратио у нормалу" након свих догађаја који су проистекли из распада СФРЈ, а потом и да је унапређен у односу на социјалистичко време тако што је саображен савременим, демократским, вредностима отвореног друштва, тржишне привреде и социјалне одговорности.

СРБИЈА НАСПРАМ И ИЗВАН "ЕВРОПЕ": КУЛТУРНЕ ПРЕДСТАВЕ

а) Локалност

а) Локалност

Социокултурна локалност представља основе нашег бивствовања, заправо: пружа нам оквир у којем водимо свакодневни живот, односно у којем пребивамо, школујемо се, привређујемо, обављамо различите активности везане за наше културне, политичке или друштвене преференције итд. Њене просторне и популационе димензије одређују интензитет и квалитет свега тога, или нам се то чини таквим, често, када стављамо те параметре испред неких других у оцењивању утицаја који дата локалност има на доживљавање различитих сегмената нашег живота, при чему је однос према величини тих димензија такав да, оно што у једном случају бива узето као предност, у другом се представља као недостатак.

"Живот у Београду је постао кошмаран. Одсуство онога што постоји у развијеном свету, плана, размисљања о развоју. Није да не треба да дође ко пожели него шта са свим тим људима, простор је претесан за

њих. Џабе биоскопи, позоришта и стадиони, када нас аутомобили гуше у уским улицама".

"Учмалост провинције ти је проклетство и благослов. Нема трзавица, идеш на посао, проводиш време с децом, пријатељима, али немаш ништа друго. Као да нисмо способни да испланирамо нешто као у свету да постоје све ствари, мислим... сви садржаји као у главном граду, само мањи по обиму".

"Београд није пројектован да у њему живи два милиона људи. А она места у које се досељавају последњих двадесет година, она нису уопште планирана, ни да постоје... мислим... да буду делови града, велеграда..."

"Није се водило рачуна о развоју градова по унутрашњости. Не води се ни сада. То ти је као да само спаваш, идеш на посао и подижеш децу да оду у Београд или иностранство. Све је лоше, запуштено, од телефонских веза, до, не знам, кабловске (телевизија и интернет – прим. аут.) понуде".

За испитанике којима Београд не представља основно хабитационо, друштвено, културно, привредно итд. окружење, појам локалности има већи значај од њихових београдских парњака, где тај значај није заснован толико на компоненти локалног идентитета у сопственој идентитетској аскрипцији, колико на схватању функционалног друштва и функционалне привреде. Друштво и привреда не би требало да почивају на асиметричном односу центра и периферије, већ на постоја-

њу више средишта привредне, а самим тим и друштвене и културне активности, који не морају представљати некакву противтежу претпостављеном административном или културном центру државе, него урбане или урбано-руралне целине тзв. одрживог развоја.

"У Европи није тако. Нема концентрисања свега, мислим привреде, индустрије и то, у једном граду. Производи се препознају често по томе одакле су. Мислим, и овде је била пивара некад, радио "Фадип", ПИК, свашта, сада само сојара. Некада, кад кажем одакле сам, сви знају да сам из доброг краја, развијеног, а данас тугаљиво гледам сам себе кад видим на шта смо спали".

"Оно што човека држи у једном месту је посао. На првом месту. То значи да тај осећај припадности нема везе само с тим одакле си, него и вреди ли то нешто, шта тамо има и то... па, ми смо сви овде дошли, мислим деде, прадеде и то, као рудари, односно као они који ће да раде у руднику и око њега... И то нам даје смисао, идентитет тај... локални... као у Велсу, Лансу... Кад знамо да је рудник пропао, као да смо пропали и ми, нема никакве помоћи од државе, никаквих... програма... да се нешто промени... делатност... делатност целог краја да се промени, као што је то рађено на Западу. И тамо су рудници пропадали, али нису читави крајеви".

Кључна разлика коју испитаници доживљавају у погледу тога између Србије и Европске уније темељи

се на убеђењима да код нас не постоје одговарајући законски прописи који би заиста утицали стимулативно на развој социокултурних локалности изван највећих градова наше земље, те да готово ништа у нашем садашњем друштву не утиче рационално на индивидуалну мотивацију људи када је у питању опредељивање за живот изван тих градова.

"Не признајем стихију. Све се може, ако постоји воља и смисао за организацију. Па, није цабе што Европска унија инсистира на децентрализацији као на привредној, економској децентрализацији. То је нешто што омогућава да се посао развија изван једног центра моћи, да се људи не сливају у велике градове само у једном правцу. Да неко пожели или има потребу да оде за послом, образовањем и изван главног града. А код нас све супротно".

"Немаш никакав подстицај да развијаш бизнис негде далеко од Београда. Не говорим о пореским олакшицама. Мислим, и то би утицало, али нека стимулација везана за кредите, транспорт, нешто што постоји у Европи. Мислим, како сада неко да оде из Београда у на пример Врање или Бајину Башту да започне било шта? Па, прве би га комшије његове, и тамо где је отишао и тамо одакле је пошао, гледале као да је луд! А, ако има и децу, то је онда као да је самоубиство учинио".

Оно што представља део резултата истраживања у руралним локалним заједницама пограничне области

између Бугарске и Србије, на пример, може да се узме као део наратива о многим локалним заједницама и поред њихове међусобне социоекономске различитости: депопулација, институционални вакуум социокултурног живота, аутархизација заједнице, колективне представе о некадашњем економском (али и социокултурном) просперитету, па самим тим и значају места у националним оквирима, критичко расположење према досадашњим реформама и скептицизам у погледу њиховог исхода, забринутост за будућност земље, али и сопствену, како у смислу социокултурне локалности, тако и индивидуалну (упор. Gogunović 2007, 202-203).

Поред тога, као чиниоци за које подједнако испитаници који нису из Београда, као и они који јесу, сматрају да отежавају живот у социокултурној локалности, истичу се лоша инфраструктурна решења (саобраћајна, санитарна, топловодна, у погледу система здравствених и других јавних служби итд.), функционисање комуналних служби и томе слично. Неки испитаници били су директни у погледу тога, чак, да довођење у ред стања по тим питањима представља пресудан тест спремности наше земље за прикључивање Европској унији.

"У нормалном свету, ако живиш у великом граду, живиш на некој периферији, удобној, све имаш, школу за клинце, продавнице, рекреацију, а на посао идеш у центар. Овде се не зна да л' је горе мени што живим

скоро у центру, морам да пазим да ми дете не удари неки манијак на мотору кад иде у школу, нема зеленила, а ја се таљигам до Новог Београда к'о на море да сам кренуо, или мој буразер, он живи... купио кућу у Калуђерици, тамо бре два аутомобила не могу да се мимоиђу, водовод очајан, грејање ништа, мислим топловод и то... клинце мора да вози у школу, пошто су улице, ух... не могу да то опишем..."

"Не могу да се отнем утиску да је све шминка. И код сестре у Београду и код нас овде. Видела сам... ма, код ње се тамо вода слива улицом кад пада киша, све запушени одводи, овде исто, а кад позовеш те... службе, мислим за воду, па за улицу пошто се стварају рупе и... као и све уосталом, карикатура смо развијеног света, Европске уније, па тамо неће да нас приме док не уведемо канализацију барем свуда у градовима".

"Могу да нам причају шта хоће, али ја знам шта Европа неће допустити. Неће допустити гасификацију само градских центара, јавашлук у комуналним предузећима, домове здравља који немају ни газу и конач, рупе на аутопуту и излокане регионалне путеве, бесконачно чекање где год да одеш, у општину, катастар, код доктора. Овде код нас ни ђубре не односе редовно, а пуна им уста "европског региона"..."

Доношење легислативе о инфраструктури требало би да се деси тамо где и њено спровођење – на локалном нивоу, по мишљењу испитаника, пошто то пред-

ставља једини опипљив пут функционалне, тј. успешне децентрализације. Политичко организовање у оквиру социокултурне локалности, па самим тим и управљање јединицом локалне самоуправе требало би да представља основу политичког организовања у земљи, а свакако да буде пресудно у погледу организације свакодневног живота, одлука у погледу развојних перспектива, културних дешавања и томе слично.

"У Европу се иде с европским мерилима. Европским законима. А, то значи да не можеш ти из Београда да одлучујеш о мени одавде, из Бора. А, ни ја о теби. Мислим, о томе како ћемо овде да живимо, тј. свако код себе, како ћемо да уредимо школе, болнице, путеве у околини. На томе почива Европа".

"У Енглеској се сваки посланик бира у локалу. Тамо где живи. Мислим, где стварно живи и где борави кад не заседа парламент. Кад год је ту, има дан кад прима људе из његовог... његове изборне јединице. Они му се жале или дају предлоге за све, од дечијих игралишта испред њихових кућа, до мишљења о томе кад треба да се повуче војска из Авганистана или шта ти ја знам одакле. Тако брине о локалу и код куће и у парламенту, на државном нивоу и тако локал утиче на политику целе земље. Што то не би могло и код нас?"

"Видите, код нас је на делу и невидљива централизација. Нећу да кажем "београдизација", пошто је то... идеја централизма, управљања из једног центра целом земљом и свиме у њој и нема везе који је то центар.

Мислим то је видљиво, оно у политици и све то... али... него, да се сви убедимо да не вреди живети по малим местима, да оду лекари, глумци из локалних позоришта, песници... сви... да нико не зна за тебе и да не можеш уопште нешто да радиш ако ниси у Београду, Новом Саду, оно... да немаш услове, да не можеш као у Европи да у општинском буџету имаш пара да држиш и позориште и биоскоп и базен и не знам... школу за талентовану децу... да за све то мораш да тражиш прво сагласност, а онда и паре од републике".

Локална средина могла би да послужи и као својеврсно политичко "семениште" за политички живот земље, како у погледу људских ресурса, тако и у погледу идеја, пре свега оних које се односе на привреду, образовање и културу. Политичка организација локалне средине схвата се, у том смислу, као истовремено аутономна у односу на политичко устројство земље – а што се односи на питања од непосредног локалног значаја – и као чинилац од потенцијалног значаја за политику на државном нивоу, пре свега у смислу организационог повезивања различитих јединица социокултурних локалности у погледу проблематике од заједничког интереса.

"Ја сам ти у политику и ушао да се нешто промени. Мислим, овде пре свега, у граду, општини. Ми заостајемо за Европом гледе тога да амбициозни, образовани људи који хоће у политику остају у својој средини.

Код нас, ко год има амбиције у политици, он иде у неко веће место, Нови Сад, Београд, Ниш, Крагујевац. А, нема оних који се одатле врате са неким искуством, као што је то уобичајено на Западу, па да администрирају општином, да се помогне њена организација, унапреди рад".

Придавање значаја локалној средини не треба тумачити као испитаничку реакцију на концентрисање политичке и привредне моћи земље у три њена највећа града, мада не треба занемарити ни тај разлог, иако испитаници нису говорили из перспективе конструисања културног идентитета, па самим тим ни о симболичким аспектима одговарајуће употребе социокултурне локалности. Испитаници из Београда (и околине) наглашавали су, такође, уређивање одређених врста друштвених односа и установа у сопственој социокултурној локалности као нешто што доживљавају као до краја незаокружено (иако присутно), у поређењу са сличним решењима из "развијеног света", односно из западноевропских градова.

"Више се не зна ко смо и одакле смо. Не мислим на Србију и Србе, већ на нас унутар Србије, који не живимо у Београду, Новом Саду, или Нишу. Изгубиле су на значају све оне ствари које представљају темељ цивилизацијских, грађанских вредности. Европских, ако баш хоћете. Јесте, и у Европи велику улогу имају локалне гимназије, позоришта, сликарске школе, спорт-

ска друштва. Да не говорим о локалним произвођачима вина, сира, меса. Регион, то је бренд! А овде је бренд тога да си заостао економски, културно, ма у сваком погледу и... да нико неће више да живи нигде сем у Београду, Новом Саду... а нема ни зашто".

"То је чудно. Неки људи као да немају појма како је изван њихове авлије. Сви ти што лају о "београдизацији" к'о да никад нису били у Београду, мислим ван центра, козметике и то... Нећу да говорим о водоводу, канализацији и неодржавању улица, да нема тротоара куда деца иду у школу, него да и ми за све морамо у центар... у неки центар, с ове или оне стране Калемегдана. У другим европским градовима, мислим онима што су стварно велики, а не само по броју становника, традиционални крајеви града имају много већу улогу... културну, пословну... у улепшавању краја, највише... код нас су паркови само за сликање политичара и има их тамо где политичари умеју да их нађу..."

Испитаници мисле да је збивањима након распада СФРЈ прекинут процес економског и културног развоја земље у смислу релативног – постепеног и колико је то могуће – процеса развоја раније економски недовољно развијених крајева. Сматрају да тако нешто не представља подручје систематичне и стратешки организоване бригае државе, док посматрају тако нешто као својеврстан темељ развијености земаља чланица Европске уније у економском, политичком, друштвеном и културном смислу. Превиђају постојање неравномерног

развоја и у неким земљама Европске уније¹, као и чињеницу да тај процес ни издалека није заокружен у новим, постосоцијалистичким чланицама Европске уније, али су свесни чињенице да она има регионалну развојну политику, чији су циљеви смањивање неједнакости између региона, те повећање ефикасности на појединачним националним нивоима и општем европском нивоу, зарад смањивања неједнакости између њених држава чланица, а у сврху постизања економске и друштвене кохезије, као чиниоца стабилности јавног живота унутар себе и својеврсног гаранта квалитета животног стандарда својих грађана (упор. Miljanović et al. 2010, 255).

"Постојао је циљ, мислим... у Југославији... да се оснаже они делови земље који раније нису били толико развијени и... тај циљ је оно што је урађено у Европској унији, што видиш данас свуда тамо... мислим, не може то одмах и тамо, то јест раније... радило се постепено, плански... Е то је оно што нам и из Уније поручују. Ако хоћете да будете као ми, морате да радите као ми. А, регионални развој, то ти је политика Уније, мислим... део политике Уније".

¹ Попут Мађарске или Грчке, рецимо, што потврђује тезу да је за њих представа о Европској унији представа о Западу заправо, тј. да имају у виду западноевропске државе чланице ЕУ онда када говоре о њој. О регионалној политици у Србији у последње две деценије в. Miljanović et al. 2010, 259-263.

"Уф, видиш... кад се све распало (мисли на СФРЈ – прим. аут.), распала се и брига за државу. То је... нема државе, нема ни бриге... шалим се, знаш. Али и не шалим се. Имам утисак да се данас само сналазимо. Како ми, обични људи, тако и они који су мање обични од нас, мислим... политичари, тајкуни и ти... И они се само сналазе, нико не управља државом, зато је све централизовано. Тако је лакше. Е, нека се Бор, снађе за себе, Пирот за себе, Шабац за себе, а ко не може да се снађе, нека оде у Београд, тамо се сви снађу. Ето, тако се нешто размишља. Није као у Немачкој где свака покрајина, округ, свако место... сви имају планове... ма, пусти, то није добар пример. Боље... Белгија, рецимо, тамо су одавно развили оне валонске, рударске крајеве, па сам север Француске, па Шпанија... и тамо се баш, добро, није се умирало од глади, али... сад се свуда добро живи захваљујући томе што постоји брига државе, Европе, за развој сваког места, ма... сваког села".

Испитаници су свесни, међутим, да у данашње време и у данашњој друштвеној и економској ситуацији, нема много простора за позитивну, пре свега економску, трансформацију локалних средина, одатле туризам, а посебно сеоски туризам, виде као значајан чинилац могућег локалног и регионалног развоја, са нагласком на аутентичност-егзотичност (прво за наше госте, друго за стране, где се оба појма поклапају, заправо када су странци у питању) и екологију, а што

укључује традицију, баштину, природне лепоте, локални идентитет и томе слично, као истовремено оно што је у понуди и оно што се подржава, оснажује или штити².

"Јаој. Знам да не може тек тако... Свесна сам... да морамо понудити нешто... курентно, да се тако изразим. Нешто што јесте наше, а што занима и друге... и одавде, из Србије, мислим... и странце. У Европи је то регионални туризам, а код нас... то би требало да буде сеоски туризам. Све што је лепо, занимљиво, чега нема другде, а може да буде и корисно, природне лепоте, мислим... почев од њих, па преко етно села, оживљавања обичаја, здраве исхране... и то како ко воли, за странце са Запада, можда, оно... органска храна... а још боље ако се не гаде, да се тако изразим... ако им није мрско и печење да једу и ракију да пију".

Социокултурна локалност схваћена је од стране испитаника као непосредна, односно свакодневна животна околина, одакле њена трансформација у правцу онога што се доживљава као европске норме и вредно-

² Занимљив је податак да је сеоски туризам присутан као привредна активност у више од 40 општина у Србији и у преко 100 села, али да подаци о томе постоје само у Туристичкој организацији Србије, а не и у Заводу за статистику, што илустрuje однос државе према овој привредној грани (в. Todorović and Vjeljac. 2009, 461).

сти, на одређени начин, представља и метафору живота вођеног у оквирима перципираним као кудикамо повољнији, хуманији, организованији, ако не и нормалнији итд., од оних у којима се одвијају животи испитаника, па и свих нас.

б) Културна баштина и традиција

Појам "Европа", односно "Европска унија" служи испитаницима као значајан референтни чинилац разматрања конструкције националног идентитета, односно као својеврстан путоказ како треба промовисати национални идентитет – ка унутра и ка споља – кроз одговарајући третман националног културног наслеђа. У том смислу, испитаници идентификују појмове "национално" и "државно", а појам "идентитет" схватају инструментално, при чему појам "културно наслеђе" представља истовремено једну од две врсте садржаја конотираних појмом "култура" у њиховим исказима и збирну конотацију стваралаштва насталог у Србији и традицијског стваралаштва.

Очигледно је да за испитанике постоји директна, узрочна веза између културног наслеђа и културног (тј. националног) идентитета, чији интензитет одређује квалитет ефекта самопредстављања и препознавања од стране других на међународном нивоу. Организовано, планско и систематско вођење рачуна о културном наслеђу доживљава се не само као цивилизацијска норма, већ и као део активне бриге "о себи", где потоњи појам конотира вредносне, интелектуалне,

емотивне, духовне, стваралачке и друге квалитете које једна заједница (у овом случају идентификована са државним оквирима) цени и негује, на којима инсистира у сопственом одређењу, те поштовање којих је повезује са другим сличним заједницама – а што би представљало најближи "превод" онога што испитаници називају "цивилизацијом" или "цивилизованим светом".

"По чему те препознају у свету, него по твом наслеђу. Нико не поштује тикве без корена, ма шта се причало. Немојте да ме погрешно схватите, нисам националиста, али сматрам да нас одређују култура, игре, песме, обичаји, јела, све то... све оно што не умемо да представимо, или нећемо, као стидимо се, а не знамо због чега. Па, сви у Европи су прво Италијани, Немци, Французи, Шпанци, шта ја знам, Мађари, Пољаци, и увек се представљају... представљају тај свој идентитет кроз своју културну баштину, кроз оно што јесу..."

"Како да поштују државу која не поштује себе? Шта наша држава ради на представљању нашег културног наслеђа? Мало слика манастира и икона на сајмовима туризма, па шта? Наша култура јесте и то, можда је некад била пре свега то, али кроз векове смо више од тога. Имамо и књижевност и обичаје и... ма, и ракију... све оно како се живело некад, а што нам је значајно... све то треба представити... и то... и то не само у сврхе туризма".

"Како се улази у Европу? Па, културом. Европа је заједница културних народа, та идеја је много више само од економије, или неке... супердржаве. Стална културна кретања, то Ви знате, стилови у градитељству, нови обичаји, политичке вредности, зашто да не, све то је изградило Европу као културну Европу и само ми као да нисмо тога свесни. Односно ови наши... политичари, новинари... ти што представљају ствари јавности... Нико да каже да је култура цивилизација, и лепо понашање и народне ношње, а да ми све то имамо, као и други у Европи".

Слично виђење испитаници имају и у погледу друге конотације појма "култура", оне која се односи на уметност, заправо, а што се сагледава као запостављено, занемарено, понижено, одбачено, или чак смишљено обезвређено у нашој средини.

"Волим да путујем. И да идем у музеје. Мислим на иностранство. Волим то и овде, али... то је велико али, сад. Код нас се то... на то не полаже. Ево, Народни музеј затворен десет година, а по унутрашњости... није да не би имало шта да се види... и археологија и историја појединог краја, али... али, и слике, скулптуре, па и модерне, што да не, али овде то... то није од значаја као у цивилизованом свету ком тврдимо да припадамо. Или хоћемо да му припаднемо".

Културно наслеђе и уметност повезани су, за испитанике, утолико што представљају део исте метафоричке целине – својеврсног огледала "стања духа" у једној заједници (тачније, у држави), постојање одговарајућих материјалних услова за очување или развој тога у датој средини, али пре свега, поседовања свести о значају неговања знања и вештина које нису утилитарне саме по себи, нити њихови производи могу да се опишу као широко популарни.

"Не може се систематска брига посветити у једном друштву само стварима које служе за потрошњу. Није тако ни у друштвима која неки овдашњи игноранти називају "потрошачким". У Европи, а и свуда у цивилизованом свету, посебно се негују оне ствари које изискују одређену вештину, умешност у извођењу, а одређену духовну тананост, сензитивност, да би им се приступило, било да се у њима ужива док се гледају или слушају, или док се изводе. Без културе нема духовне надградње. Као и без познавања сопствене традиције. Тог система веровања, знања, обичаја, заната, свега што је довело до развоја једног посебног идентитета. То се поштује и чува тамо где бисмо желели да идемо".

Испитаници у културно наслеђе убрајају и различите елементе традицијске културе, од обреда до материјалних предмета, истичући непостојање систематизованог представљања свега тога у нашој јавности.

Оно што се сматра традицијским – или "традиционалним", "делом традиције" и већ како то све испитаници описују – потиче обично из локалне традицијске културе, или од подразумевања тога да је морала постојати некаква генерализујућа стандардизација у традицијској култури Срба која је превазилазила локалне специфичности, а у складу са поимањем одговарајућих појава из других средина, са којима су упознати у већој или мањој мери.

"Ми смо једини изградили национализам без националног идентитета, правог националног идентитета. Оног заснованог на традицији. Ко још зна за то шта је стварно традиција? Ко познаје жетелачке песме, како се иде у свечаре стварно, а како у вучаре. Додуше, не знам ко је крив за то. Где код нас можеш да прочиташ нешто о томе, или да чујеш, да видиш? Код тебе на факултету можда? Е, па то није довољно. Мислим, немој погрешно да разумеш, али... факултетске ствари, да тако кажем, то није... није за широку употребу, а није ни познато да то има. Нису ни КУД-ови... они, мислим, не знају шта је права традиција, ево ови овдашњи ништа овдашње не играју, не знају, ни ја не знам да л' им и ношње ваљају..."

"Пазите, треба знати који су то најважнији обреди, мислим не као ово, да у сваком селу тврде нешто друго за исту ствар, као овде код нас у крају... него... који су то обичаји српски... Мађари знају њихове. Тако и треба. Румуни исто. Код Немаца се зна како су изгле-

дале куће некад, како се кад облачило, оно... о празницима. Онда, какво се слово држало за славу и то..."

Размишљање у компаративним хомологним обрацима представља основну особину погледа на стање у Србији кроз призму виђења одговарајуће проблематике "у Европи", а што је најуочљивије у случају културне баштине и традиције: с обзиром на то, да знамо да "традиционална култура Срба" не постоји (тј. да није постојао) као јединствен ентитет, састављен од једнозначних појава и процеса, за претпоставити је да његова културна концептуализација у том смислу потиче од усвајања образаца који сугеришу једноликост и истозначност културних појава на основу њиховог етнокултурног одређења. Отуда се "изврнутост" или "паралелност" стања одређених ствари "у Европи" у односу на исто или слично у Србији најбоље види, можда, на навођењу примера (или "примера", ради се о испитаничкој перцепцији тога, а не о чињеничном стању) бриге за традицију "у Европи" и одсуства или чак небриге у Србији.

Традиција се доживљава – у својим разноликим манифестацијама – као нешто што је завршено мање-више, заправо, у смислу стварног присуства у данашњем животу, али што представља неку врсту духовног, националног или општег културног исходишта заједнице којој припада и што треба неговати, самим тим, додуше у некој фосилизованој форми која подсећа на драги камен, редак метал или скупocen предмет – јасно одвоје-

но од свакодневног живота, дакле, али што не треба за-
постављати, пошто је то оно што даје кључан смисао
идентитету, подједнако личном и заједничком.

"У Енглеској и Француској, Шпанији, Италији, Не-
мачкој, свуда се организују они фестивали, сајмови
њихових традиционалних игара, заната, ношњи. Није
то оно, као, пуњење главе нечим апстрактним, неким
лажним патриотизмом и тако... него да се знају осно-
ве... баштина... шта је то било национално... народно,
у прошлости".

"Језик и књижевност, народна књижевност, ми-
слим... Не одричеш се нечега што представља твоје
корене, ма колико то данас било... застарело. Знате,
манастири, то је једна... баштина која нема смисла ако
не знамо ко је подигао, зашто је подигао. А како не-
ма... немамо других извора... наши историјски подаци
су усмена књижевност за пар векова, онда ту, ту је оно
што говори како смо настали, одржали се, па и... за-
што смо овакви какви смо. Морамо то знати иако се
чини да је одвојено, скроз, од овога данас".

"Данас се брзо живи, па мислимо да се све брзо ме-
ња, оно што мислимо, у шта верујемо. А тај народни
живот, мислим оно... како су људи живели хиљаду го-
дина, то је све имало неке вредности, морал, идеоло-
гију... постојану, и то је нешто без чега не би било ни
нас данас. Ми о нашем средњем веку не знамо ништа,
иако причамо да смо тад били сила над силама, а на
Западу знају да им је исходиште друштва у том сред-

њем веку, "мрачном", у његовом уређењу... борби против лошег и чувању онога што је вредело у њему".

Као пример извесне неозбиљности у погледу односа према традицији, пре свега, али и према ономе што се може узети као културно наслеђе, испитаници наводе непостојање доследности у погледу једног од најзначајнијих друштвених и државних обележја, календара државних празника. Чињеница да се, рецимо, државни празник који се обележава као Дан државности не препознаје као "прави празник" у Србији и даље, иако су знања о њему профилисанија у протекле четири године, неголи што је то било у првим годинама његовог обележавања (Ковач 2012, 39 и даље, 50-51, 74 и даље, 99 и даље, 108) видљива је и у испитаничким исказима, који на тај начин илустрјују, заправо, неизграђен или лоше постављен однос нашег друштва, тачније његових управљача, према баштини.

"Каква држава, такви и празници. Мало црквени, мало ни не знамо који су. Јесмо ли ми грађанско друштво или неко средњовековно?! Ако се по празницима познаје држава, оно, њена оријентација, чему се стреми и шта се поручује, шта се обележава, каква то славна прошлост, ми смо баш тамо где стално причамо да јесмо, ни Исток, ни Запад, ни лево, ни десно, нигде!"

"Празници служе да означе државне, пардон, друштвене вредности. Сад, слажем се да су ови претходни (у социјалистичком режиму – прим. аут.) претера-

ли, па смо имали партизанских празника к'о светаца, али не може ни овако, да нама, као на "путу у Европу", датуми везани за Други светски рат, еј, за победу у Другом светском рату, и против највећег зла у прошлом веку, а ми смо били на победничкој страни, да нам то не значи ништа".

"Тужно је што код нас историја изнова почиње. Увек. Са победницима – избора. Свако има неку своју прошлост, неке своје јунаке, као да су у питању стрип-јунаци, неко воли Команданта Марка, неко Блека Стегну, па само о њему прича. Озбиљне државе или празницима уоквире своју историју укратко, или наглашавају идеале којима су данас или увек биле посвећене".

Испитанички ставови потврђују мишљење да се претпостављени европски идентитет – а који се по њима манифестује и у дељењу одређених културних вредности, као и односу према баштини – може сагледати у смислу основе за темељну европску интеграцију, али да се не мора схватати тако, као да је смисао његовог конструисања потискивање националног идентитета (упор. Vuletić 2008, 33). Национални идентитет заснован је на националном културном наслеђу и традицији и без њега – тачније, без тих услова његове изградње – не може бити ни наднационалне, тј. европске идентификације.

"Европа је празна прича без европске културе, а европска култура је култура европских народа. Ако

смо европски народ, морамо показати не да имамо културу, то се зна... подразумева, него како се према њој односимо. А како се односимо видимо на примеру нашег културног наслеђа. Имамо однос само на разгледницама".

"Није то, прво си Немац, Енглеz, па онда Европљанин. Него си Европљанин зато што си Немац, Енглеz... Србин, Хрват, ако баш хоћеш. Али мораш знати зашто си Немац, Енглеz или Србин, није то само језик и име, мислим то је битно, али није све... ти си производ једног живота, односа према животу... који се развијао вековима, једне традиције... и није да те треба подсећати, него је нормално да то стално имаш пред очима, мислим у музејима, књигама, представама, и нормално је да се за то стара држава, мислим нормално, не код нас..."

Сврха неговања и представљања баштине не мора бити мотивисана искључиво идеализмом, или потребама конструкције идентитета. Испитаници уочавају постојање одговарајуће материјализације разноврсне употребе традиције у земљама чланицама Европске уније и препознају могућу корист од таквог поступања са елементима материјалне и нематеријалне баштине у нашој средини.

"Е, а може се и лепо живети од тога. Видиш, почели су и код нас са тим етно-селима, али не оно, као музеј, па *can't touch this*, него као малим... хотелима,

као забавним парковима, не знам... ма знаш на шта мислим. Тужно је што је све то још индивидуално, што то лепо изгледа можда, оно, као, добра клопа, пријатан амбијент, аутентичност и то... али како стићи до тамо?! Путеви и путокази, еј! Па и на локалу и на државном нивоу имало би интереса да то заживи. Као у Европи. То је више од сеоског туризма, то је право коришћење традиције".

"Ти, као традиционални предмети, мислим накит, инструменти и слично, то не мора уопште да буде старо, него да производимо као у Енглеској и Француској што раде, оно... реплике, али све везано за одређени крај и оно што се у њему производило, или музику која се тамо свирала, игре и то".

Припадници небоградских социокултурних локалности посебно сматрају да би њихове средине могле да искористе различите елементе традицијске културе или њихове данашњици и прометовању прилагођене реконструкције у смислу укључивања тога у развој нових привредних активности у датом крају.

"Ако је рудник мртав, мислим не исплати се више експлоатација, истраживање, загађеност велика... можемо претворити тај басен у нешто, некакав хотелски комплекс, или неки интерактивни музеј, типа рударство од пре Христа до данас, тј. јуче... или организовати неки туризам везан за магију, страву и ужас, већ има свачега по нашим веровањима, мислим овог кра-

ја... Природне лепоте се не продају саме од себе, па тако ни грозоте. Али када бисмо комбиновали, као оно, што сваки замак у Енглеској има свог духа, да сваки извор овде, или поток, брдо итд., има неку "мрачну" или "магичну" причу, нешто из неког предања, макар и онако, овлаш, то би могло да упали можда..."

Однос према културном наслеђу и традицији јавља се чак и тада као одраз самопоштовања пре, неголи као искључиво средство привредне активности, с обзиром на то, да се и тада, као и у случајевима у којима се оно разматра у неутилитарном кључу, изражава став да се ради о нечему што је опште, што представља дељено добро свих припадника друштва или културе, те што је на корист свима, самим тим, без обзира на облик његове употребе или јавног представљања. За испитанике, смисао односа заједнице према баштини јесте у некаквом виду самоодређења, устројавања унутрашњег смисла или осећања међусобне повезаности, затим успостављања вредносних основа за самопредстављање, али и за дистинктивно уочавање, тј. маркирање од стране других.

в) Образовање и наука

Једна од основних карактеристика испитаничког узорка – комплетирано високо образовање – чини претпоставку, вероватно, за њихов уопштено елабориран став о томе да друштво треба да се развија на основу постојања добро осмишљеног образовног си-

стема, "крунисаног" системом високог образовања, као кључним сегментом за образовање оних који ће управљати привредним, технолошким, политичким, културним сферама друштва, односно оних који ће стварати и спроводити јавне политике. Отуда и испитаничко инсистирање на повезаности науке и образовања, тј. схватања значаја истраживачког рада за развој и унапређење било које друштвене области, за шта се не може рећи, баш, да представља део овдашњег јавног дискурса о датој проблематици онда када о томе говоре особе разноврснијег образовног залеђа.

Испитаници примећују да се није остварила претпоставка о порасту значаја високог образовања за формирање друштвених елита, односно да управљачка елита друштва (а која је политичка, по својој суштини и форми) има у најмању руку резервисан однос према непосредној вези између образовања, стручности и "подобности" као чиниоца који утиче на њихову одлуку о поверавању или препуштању управљања друштвеним установама или целокупним друштвеним сегментима³.

"Не знам да ли смо побегли по томе од деведесетих (година прошлог века – прим. аут.), али смо јакако по-

³ Упор. Lazić and Svejić 2006, који су изнели и претпоставку која се није остварила до данас, такође, о смањењу значаја везе између припадности политичким странкама и економској елити у Србији.

бегли од Европе. Не цени се школа... ма пусти што се не цени, него се и не вреднује, мислим... не вреди... није битно да л' си факултет завршио, него да си члан странке".

"Зашто смо неписмени и некултурни? Па, зато што такви нама владају, такви су нам узор, тј... такви су деца узор, заскачу их с телевизије, где сте видели да се о обичним младим школованим људима говори? И ови у кампањама кад се сликају, школе избегавају..."

"Тамо... на Западу... Европи, Америци... не пита те која си странка... партија, у којој си, него... које си школе завршио, с каквим успехом, какво ти је радно искуство... А овде, јеси л' члан, није битно знаш ли ишта о оном шта ћеш радити, тј. чиме ћеш руководити".

Тако нешто сматрају кључним, како у погледу успостављања нарушеног друштвеног поретка – нарушеног збивањима у 1990-им, а који није стабилизван након тзв. демократских промена из 2000. године – тако и у погледу саображавања тог поретка, тачније споне између вредности на којима се он темељи и стварне основе његовог функционисања, онеме што доживљавају као нормалан друштвени систем, који је заснован на знању и раду.

"Нема нама бољитка... па – док не постанемо Запад! Мислим, да се понашамо као они тамо, да учиш и школе изучиш за оно чиме ћеш се бавити, да будеш предан послу и да само то буде мерило твог личног успеха. А са

твојим, и мојим и његовим... и свачијим таквим успехом, покренуће се и друштво... привреда... све овде".

"Ја сам се разочарала у ово сад, мислим... горе ми је него за време Слобе (Слободана Милошевића – прим. аут.). Тад сам се барем надала нечему... мислим, васпитана сам да радим оно за шта сам учила, студирала, да будем добра на послу и... онда те нико по томе није ценио, ни по плати, ни као човека, а... па, тако је и данас. Кад погледам око себе, опет... опет су ту људи којима школа није била јача страна, на политичким позицијама они који немају дана радног стажа, не знам... очајна сам... ни сама не знам зашто нисам отишла негде... на Запад, тамо где је... нормално".

"И даље се форсира тај образац "само да на брзака обрнем нешто", к'о у деведесетим. Ови наши назови бизнисмени... све им то разне државне гарнитуре средиле... обезбедиле, нису к'о они по свету, мислим, развијеном свету, што су најбоље школе завршавали, па у престижним фирмама стажирали, па тек онда почели да самостално раде. Ови... радна етика – никаква, школа – никаква!"

Занимљиво је, међутим, што испитаници – они који су упознати с тим иоле – не доживљавају оно што се представља у српском друштву данас као "савремени реформски процеси" у образовању, попут сталног експериментисања са форматима средњошколског образовања или болоњског процеса у високом образовању, нити у смислу онога што је потребно нашем друштву

заиста када је у питању образовни систем, нити као европске вредности.

"Не знам зашто се стално прича да је "болоња" (реформа високог образовања – прим. аут.) европски процес. Негде јесте, негде није, али то није битно. Сестра ми ради у средњој школи, наставник географије, и тамо кад год уведу неку будибогснама новину, кажу "то је по европски", иако нигде и нико не може да види у којој је то европској земљи тако. Можда у оној где школе немају сајтове, па се не види шта уче, како раде. Овде само нешто реформишу, а све је горе и горе, а увек им уста пуна Европе. А, Европа, то је стабилност, у свему... па и у образовању. Тамо нема глупирања на деци к'о код нас, те ове године ово за малу, а ово за велику матуру, те историја оваква и онаква, те производња трактора и то... те... што нико не зна шта ће деци. Ево, моја се у школи (основној – прим. аут.) убише од неких као практичних знања, те морате да научите ово, те оно, као оријентација у простору по сунцу и маховини, к'о да ће сутра сви сателити да падају, те како ради фен, фрижидер, шта ти ја знам, а онамо неке сумануте једначине, нико не зна чему то служи, а... ни не знају ко су били Пупин, Миланковић, Мика Петровић... док код Немаца и Француза не може тако. Прво опште образовање, па њихови велики људи, па... практична примена..."

"Није то европски што се сада све нешто мери, па ко ова школа, основна или средња, свеједно, боља од

неке друге зато што има на такмичењима више математичара, гимнастичара, или не знам ти ја чега. А шта са осталом, обичном децом, која и буду после најбољи... чланови друштва... Та колективна шизофренија овог доба долази из Америке и нема везе са Европом, европским... образовањем и... вредностима. То је да би муфљузи наплаћивали држави своје приватне услуге, фирме за ово и оно, кажем ти, нема... нема то везе са европским образовањем".

"Изгубили су се вредности и критеријуми који су одликовали цивилизацијски успон човека. Кад ми кажу да школа служи само томе да те припреми за посао, не знам шта бих им рекла. Какве су то глупости. Је л' треба сви да постанемо фах-идиоти?! Европске вредности су настале у филозофији, праву, политици, уметности, књижевности, а не... у цифрама. То се поштује свуда у Европи сем код нас... од скоро".

"Савремено друштво није у стању да у хиперпродукцији свега и свачега постави истинске стандарде, па користи статистичке. Видим да се помаља понегде то и у Европи, али слабо... опиру се томе умни и паметни тамо. То... овде, ови наши... полушколовани, што мисле да све што су видели у Америци треба да буде и овде, а то... не разумеју уопште".

Испитаници не увиђају до краја значај потребе "да се својства, одлике и резултати упоређују на глобалном нивоу" (Гаџановић 2010, 185) онда када се говори о образовању, истичући да би оно требало да буде со-

циокултурно контекстуализовано, у суштини, тако да одговара специфичностима средине у којој се примењује, а да различити резултати који су упоредиви интерконтекстуално не морају да проистекну на основу тога што ће цео свет бити саображен идеји потпуне комерцијализације знања⁴.

"Сад се све више расправља... оно, да знање није роба. И јесте и није, зависи како гледаш, али не може све да се стави да је за пазар... на продају. Као ове менаџерске школе, к'о да нама требају менаџери, а не они који ће да праве то што менаџери продају, мислим... рекламирају. Као, све се може продати свуда. Јес', врага. Прво окречи кућу, па онда фарбај бандере. У школи треба да се учи нешто везано за свој крај, како то... њега да унапредиш, шта мислиш... уче ли тамо у Бордоу, мислим околини... где се праве вина, нешто што има везе са машинством, или са винарством?!"

⁴ Таква мишљења блиска су чињеници да оно чиме се баве друштвене и хуманистичке науке у Србији, или било којој средини изван савремених научних центара моћи (тј. изван земаља енглеског говорног подручја, са нагласком на САД и Велику Британију), да би било занимљиво за објављивање у тамошњој научној периодици, треба да буде посвећено темама које су у жижи тамошње пажње, а које најчешће нису друштвено и културно релевантне за средину из које потичу и обрнuto, в. Vladojević and Yair 2010.

Друштвена улога науке и улога државе у формирању науке и одређивању њених циљева (упор. Ковачевић 2008, 27-28) требало би да буде својеврсна константа, без обзира на тип друштвено-економског система, за испитанике, а што је став који им служи као zgodan аргумент против "ултралиберализације свега", односно за извесну кохабитацију принципа тржишне економије и демократског друштва, са државним управљањем најважнијим секторима друштва, а за шта се да претпоставити да проистиче из њиховог позитивног става према образовном систему у СФРЈ, односно перципираним изузетно добрим резултатима тог система.

"Држава не сме да испусти образовање. То је тако и у Европи. Прво образовање, оно широко, грађанско, хуманистичко, религијско ако треба, па онда све остало".

"Не знам шта је фалило нашем образовном систему раније (у социјализму – прим. аут.). Можда то што смо сви били писмени, мислим не само умели да читамо, него и читали... Ово данас су глупости, као битно је да будеш инжењер, знаш добро математику, а овамо... две сувисле ниси у стању да кажеш. Моје колеге са Запада нису баш фах-идиоти, као што овде знају да представе тамошње образовање... па ни Американци. Па, ко нас је учио, лечио, зидао станове и мостове, електране, мислим... где су се сви... где смо се сви школовали? Овде, и ја не знам шта фали томе да држава има универзитете и те... институте. Па, јесте ли

чули за приватни грађевински факултет? Или машински? Па, ни филозофски, претпостављам?! Нисам сигуран да тако нешто постоји и на Западу, осим у Америци, где је све приватно. Али, мени се чини да то... та... хипер, ултра, како год... претерана либерализација служи стављању јавног добра у приватне џепове... не знам, можда нисам у праву, али сам сигуран да смо боље образовани ми, који смо студирали пре двадесет и кусур година и да смо по томе у рангу са људима из Европске уније, него што је случај са данашњим стручњацима, а поготово што би био случај да је све приватно".

Искуство испитаника у погледу тога, на који начин их је њихово образовање припремило за професионалну делатност, те позиционирало у привредном систему данашње Србије, говори против тезе да образовни систем у којем су га стекли није дорастао формирању стручњака који ће моћи да буду конкурентни у условима привредног надметања на отвореном тржишту. То важи како за оне испитанике који су власници сопствених предузећа⁵, тако и за оне који то нису, односно који раде у јавном или у приватном сектору.

⁵ Који не спадају у тзв. селф-мејд предузетнике, описане као они који се у предузетништву и привредним активностима уопште руководе концептима попут фамилијаризма или вредности својствених локалним сеоским заједницама, упор. Матић 2007.

Образовање се сматра предусловом развоја земље, а наука показатељем нивоа тог развоја. Однос управљачких елита друштва – из било којег друштвеног сегмента – доживљава се, стога, као оно што одређује њихов статус у очима испитаника у погледу тога, може ли се за њих рећи, или не, да заиста подржавају вредности које испитаници сматрају европским, или се само претварају да то чине, следећи неку агенду, која нема везе "са Европом", у суштини.

2) Социјална и здравствена заштита

Уколико постоји једна карактеристика, којом би се могао описати "изврнути" поглед испитаника на Србију у односу на Европску унију, на пример, била би то "несигурност", свакако. Може се односити на општи план, тј. на привреду и политику, затим на осећање погоршања услова личне безбедности у свакодневном животу, неизвесности везаних за пословање и личну финансијску солвентност која произлази из обављања било какве професионалне делатности итд., али се односи, пре свега, на домен социјалне и здравствене заштите, при чему треба истаћи да нико од испитаника, с обзиром на то, да није корисник социјалне помоћи, нити услуга центара за социјални рад, под тим не подразумева тако нешто, већ на институционално уређивање односа и посредовање између послодаваца и запослених, системско праћење остваривања различитих права која произлазе из права на рад и здравствено осигурање, проблематику везану за пен-

зију и томе слично, као и транспарентност трошења новца пореских обвезника у такве сврхе.

За разматрање испитаничких исказа на ове теме значајно је и то, да међу њима није присутна тежња да о плати размишљају као о "добијеној", а не о "зарађеној", те да тиме конотирају социјалну и економску сигурност која је постојала у социјализму (упор. Žikić 2007, 55, 56), тачније предност социјализма над данашњим друштвено-економским системом. Сами сматрају да су се уклопили лично, мање-више, у нове моделе привређивања, тврдећи истовремено да околности социјалне заштите не би требало да буду битно различити у односу на социјализам, односно да се на таквом склопу темељи друштвени поредак у којем добро живи највећи број грађана и који је самим тим – праведан.

"Као што Американци кажу да не постоји бесплатан ручак, не постоји ни праведно друштво. Барем не скроз. Најближе томе су ипак у Унији (ЕУ – прим. аут.). Немачка, Француска, Шведска, Аустрија... И рад и продуктивност и социјална држава, мислим на то да је сигурно да ћеш имати и доброг лекара и да ти уплаћују за пензију и да си осигуран ако ти се нешто деси, на послу или иначе, и да можеш децу да школујеш и... уопште... све..."

"Можемо ми сад да причамо о идеологији колико хоћемо, али најбоља је она која каже, "учи, знаћеш, ради, имаћеш", па је најбољи и систем у којем је то

могуће. Тамо где већина живи од свог рада и где је добра здравствена нега и где не треба да бринеш шта ће ти се десити и како ће те дочекати кад одеш код лекара, а понајмање да ли ће све припадности државе бити уплаћене од стране послодавца. То ти је Европа".

Једноставна оцена социјалне заштите од стране испитаника јесте – да не постоји, тачније да постоји "на папиру", можда, али да је реализација нормативистике тешка, компликована и спора. Неки испитаници сматрају да је већ нормативно уређење ове области такво, те да одговарајућа ситуација не само да отежава свакодневан живот, већ и представља препреку интегративним процесима.

"Па, како ћемо ми у Европу са оволико папира? Кажу изабрани лекар на шалтеру се завршава све. Ма, није него. Прошетала сам се кроз Дом здравља и свакакве податке су ми тражили, чак ме за школски картон питали кад су чули да сам одавде (из места у којем сад живи – прим. аут.), еј, ја школу завршила пре скоро тридесет година! А то је најмање, мислим... ту није било проблема. Кад ми кажу да морам код специјалисте, али прво ово и оно, дође ми да свиснем, ту где сам. Па, може ли то све мало једноставније, да прописи буду... пошто кажу ти, то је по закону, по овом правилнику, оном... да буду једноставнији... И шта ми сад да кажемо кад нас они из Европе буду питали за

здравство, кад почну преговори о нашем уласку, има и о томе ваљда, сигурна сам?!"

Испитаници подржавају мишљење, на пример, да друштвене околности – правне и економске, пре свега, не иду у прилог, чак и ометају, индивидуално предузетништво мањег или средњег обима, а поготово онда, када се ради о пројектима који циљају на одрживи развој области у којој се примењују (упор. Naumović 2006), те да у стварности не постоји готово никаква заштита ниједног физичког или правног субјекта, осим државе и оних предузећа која се означавају као "монополистичка" или "тајкунска", одакле их "не чуди" то да функционисање нормативно исправног односа између послодавца и запослених постоји само спорадично, те да се може описати готово као гест добре воље првих.

"Ух, па да ти кажем. Не знам шта је горе, све оне папире које сам морао да прикупим, мислим прикупљам месецима, па да их носим тамо и овамо, да ме враћају... или то што плаћам што сам жив, од фирмарине на улазу до противпожарне заштите и музике. А кад сам ономад покушао да наплатим прво дуговање, мислим... преко суда, оно... па само што ми се нису смејали у инспекцији, општини, где год сам био... Сигуран сам да би тако било и у Европи. Па, обогатио бих се само једном да ме откаче без разлога! А тек намет на вилајет! Па пропали би они горе од нас да се

тако понашају. Па, на средњим предузећима ти почива Европа".

"Ко каже да не смем да радим ноћу, прековремено, за викенд, празнике? Платиће ми се дупло. Хоће, можда на оном свету, или ако емигрирам на Запад. Ма, не смем ни да зуцнем, бре. Која инспекција?! Будимо озбиљни. Па, нисмо још ушли у Европску унију, тек смо кандидати".

Изнето се односи на приватна и јавна предузећа подједнако, баш као на она која су у власништву страног или домаћег капитала, на основу чега се може претпоставити да извор испитаничке перцепције, баш као и чињеничног стања у погледу социјалне заштите, није неки наводни конфликт између различитих облика својине, или између различитих пословних култура⁶ већ у одсуству механизма надгледања и спровођења у дело тог система од стране правног субјекта надлежног за то, државе, а што као генератора проблема означава управљачку елиту друштва поново.

"Овима (на власти – прим. аут.) не одговара да стварно уђемо у Европу, мислим Европску унију. Те игре са радницима, као пропадне фирма, одосте сви на добош, не зна се одакле да вам се исплате плате, по годину и више дана радили за цабе, а... као власник

⁶ О проблематици конфликта различитих пословних култура в. нпр. Erdei 2011, Vučinić-Nešković 2011.

милијардер, има куће и виле, али не може се, није закон такав да се од тога наплати држава, радници, сви, што је фирму отерао у стечај, што је људе упропастио. Ма, то ти је договор између политичара и њихових тајкуна, вајних бизнисмена, као донећемо законе да личе на европске, али не баш сасвим да буду исти, али свакако их нећемо примењивати. И онда је нормално што се свако овде осећа несигурно, мислим то, за по-сао, јер... никад не знаш да нећеш сутра на улици, а не твојом кривицом".

Испитаници који су власници сопствених предузећа, или обављају неку самосталну привредну делатност сматрају се посебно погођеним актуелним системом социјалних давања.

"Види, ја морам да исплатим, мислим уплатим држави све, чак и онај порез на додатну вредност, све и да ми у фирму нико није ушао нити да је из ње било шта изашло цео месец, па и по цену да ме јуре ови моји што раде овде моткама што им плату нисам исплатио, ал' држава мора да буде намирена, а он, мислим тај мој исти радник, после кад хоће да наплати рецимо осигурање, што сам му ја уплатио, мора бога да роди да би ишта добио, иако ја то редовно плаћам све. Ми смо први на удару, међутим... приватници, мислим... и мени је инспекција разна више у фирми него што ми је пријатеља било. Ваљда кад уђемо у ту Европу моћи ћу прво да зарадим, па од зарађеног све да поплаћам,

наплатиће се држава и треба, али од чега ће, ако нас све упропасти?! Па тамо (на Западу – прим. аут.) живе од оваквих као што сам ја, не убијају нас социјалним наметима и дажбинама различитим".

Готово сви испитаници показују забринутост за своје будуће пензије, истичући нерационалност садашњег пензионог система, мада већина њих признаје да је о томе почела да размишља тек након дешавања актуелне светске економске кризе, која (им) је показала сву крхкост система заснованог на солидарном издвајању, пројекцији дугорочних привредних кретања и статистици у погледу просечног животног века. Решења у погледу здравственог осигурања која се примењују у нашој земљи сматрају ограничавајућим са аспекта сопственог права на избор на лечење, неадекватним у погледу односа између обавезних финансијских издвајања у том погледу, а карикатуралним у односу на "Европу".

"Овако више не може. Распашће се систем (пензиони фонд – прим. аут.). Па, сада је однос један-један између оних који раде и пензионера. Знам да то није проблем само код нас, да криза изједа и развијен свет, али тамо постоје боља решења... поштеније, барем. Ово код нас... испада да све може да буде приватно, осим онога што треба да буде. Држава ти узурпира право на лечење. Као, ја издвајам скоро тридесет година за здравствено, социјално и то, а не могу да ода-

берем код кога ћу да се лечим, мислим... не ово, избрани лекар, дом здравља и слично, него одбијају ми од плате за здравство, а ја онда чекам у реду, заказујем телефоном на који се нико не јавља, чекам на прегледе по два месеца, а ако одем код приватног лекара, све морам да платим сам. Зашто не уведу приватне лекаре и приватне пензијске фондове у систем осигурања? Мислим, знам да може пензионо добровољно. Али ја хоћу за своје паре да сам бирам ко ме лечи и код кога штедим, а не да ми држава то узима без питања, па још да останем без пензије, ако је уопште дочекам!"

"Ово је све, да извинете на изразу – спрдачина. Као, сваки министар (здравства – прим. аут.) уводи неке новине, реформе, па нас маже да је тако у Европи, а кад погледамо домове здравља и болнице, број специјалиста, колико се чека на прегледе, то да морамо да платимо додатно оно што смо већ платили... мислим на одлазак код државног лекара и оно што нам узимају од плата за здравствено (осигурање – прим. аут.), то је... као у лошем вицу неком, а не као у земљама (западне Европе – прим. аут.) на које желимо и на које треба да се угледамо".

Квалитет здравствених услуга и околности њиховог пружања, као и инфраструктурни услови у здравственим објектима узимају се од стране испитаника као јасна ознака тога, или да смо веома далеко од претпостављеног евроинтегративног циља, или да ње-

му не тежимо уопште. Поред образовања и општег осећања сигурности, испитаници сматрају стање у овој области кључним показатељем цивилизацијског нивоа, на којем се налазимо као друштво и као држава, односно пресудним чиниоцем за доношење сопственог суда о томе, да немар према човеку и људској патњи, односно небрига према слабијима, немоћнима, болеснима представљају *summa summarum* свих дешавања у српском друштву и његовој култури, од распада СФРЈ наовамо.

"Све можете да видите... и закључите на основу тога како је где решена палијативна нега. Томе је свуда где је свест висока... култура висока... мислим, тамо где стварно поштују човека... живот и кад је... кад треба да се оконча, да буде то достојанствено... и за оне који остају такође... А, код нас, пошаљу те из болнице да умреш кад виде да ти нема спаса, да не заузимаш кревет... умањујеш статистичку ефикасност, шта ја знам..."

"Наши закони и наша пракса, у погледу рада, здравља... и тога... представљају пример управо супротан ономе који наши политичари хоће да представе, мислим на неке основне европске вредности, норме... Код нас је то пример равнодушности према човеку, бирократије која нас меље, а учинковитости нигде нема. Као да се на речима залажу за неки хуманизам, мисле да ћемо само с реформама на папиру у Европу, а... у стварном животу највише трпе најслабији, као

некакав кошмарни социјал-дарвинизам, то је Србија данас и то се најбоље види у здравству. Мислим... то... како су га упропастили у задњих... двадесет година".

Неодговорност је, према мишљењу испитаника, карактеристична за доносиоце регулаторних норми у погледу здравствене заштите, затим за оне који их спроводе у пракси, као и за оне који би требало да надгледају све то и пружају ултимативну заштиту грађанима, или барем сатисфакцију након незадовољавајуће услуге. То представља и основни извор осећања несигурности испитаника када се ради о овдашњем систему здравствене заштите.

"Да ли сте размишљали овако: ми имамо права, рецимо, право да одаберемо лекара, да не будемо задовољни услугом, пазите, "услугом", као да је наше здравље... да смо ми некаква роба... страшно... него, да наставим, можемо да се жалимо и све то онда постаје мука, кошмар, напор, траје и траје... И шта из свега тога можете да закључите, него да је боље да оставите ствари какве јесу и да не таласате, пошто највеће муке од тога имате ви, а користи... никакве".

Оно са чиме се суочавају у погледу прописа и праксе из домена социјалне и здравствене заштите, за испитанике представља парадигматичан случај њихове грађанске немоћи, односно индивидуалног осећања ништавности пред и даље свемоћним државним

управним апаратом, који се у стварности није трансформисао нимало од времена социјализма, барем онда када је у питању корисничка перспектива. Тако нешто најуочљивије је управо у оним сегментима друштвене стварности, у којој држава и даље има неприкосновену улогу творца норми и њиховог спровођења у дело, као што је то случај са социјалном и здравственом заштитом.

д) *Квалитет свакодневног живота*

Основни проблеми са којима се сусрећу испитаници – да не кажем: сви проблеми – могу да се сумирају као проблеми егзистенцијалне природе. То је оно што занима људе, заправо, онда када говоре о друштву, култури, социоекономском систему, будућности, евроинтеграцијама и томе слично, а што је препознато, рецимо, и у начину представљања онога што се сматра "типским" ситуацијама, ликовима итд. у времену транзиције а што је познато у проучавању популарне културе, на пример, као "идентификација теме" (упор. Trifunović 2009, 109). Та "тема", са своје стране, може да се одреди као аберантност сопствене ситуације – изазване екстерним околностима, тј. онима које зависе више од стабилности социоекономског система неголи од индивидуалних прегнућа – у поређењу са претпостављеном нормалношћу – а, која потиче како од стабилности социоекономског система, тако и од тога што је у њему могуће реализовати индивидуална прегнућа на адекватан начин, с обзиром на то да би се

сви испитаници сложили, вероватно, с тврдњом како је "урушавање друштва праћено наглашеним и сталним осећањем несигурности и егзистенцијалног ризика" (Томановић and Ignjatović. 2006, 272).

Погрешно би било претпоставити, међутим, на основу таквог одређења теме квалитета свакодневног живота, да испитаници подразумевају под тим искључиво проблематику везану за сопствено привређивање, односно постојано остваривање прихода. Тако нешто доживљавају тек као полазну тачку, или неопходну основу, за задовољење различитих личних и породичних потреба, али не ограничавају дату тему само на то.

"О чему можемо да причамо, кад не могу да живим од своје плате... па, мислим... скоро да не могу... жена и ја, две плате, а све... готово све оде на храну и одржавање... децу, мислим... оно чему тежимо, што је својство савременог, уређеног, развијеног... света, Европе, ако хоћеш баш... јесте да не живиш само да би радио, а овде је то све теже и теже. Мислим, није баш да само радимо, али некако... све се више стискамо, није оно да... штедимо, него не знам више шта је добар живот осим посла, да изађеш с пријатељима, одеш за викенд негде и то... тешко је то код нас".

"Овај, ако... ако немам стабилну... чврсту... ситуацију на послу, ако тамо не знам хоћу ли на истом послу осванути и сутра, нема... мислим, нема везе што је добра плата, онда... како могу да планирам било шта,

да уживам у нечему, дугорочније... купујем нешто веће, овај... не мислим буквално, него у овој земљи стално зависиш од... неко ти не плати, држава ти блокира рачун, купе те, па те продају, дођу Италијани, а оду Аустријанци и обрнуто... причају нам... ма немамо ми никакве везе са Западом... Европом, овај... да је тамо тако кредити не би постојали, а наши су убедљиво најнеповољнији. Овде банке раде шта хоће, а тамо (на Западу – прим. аут.) си заштићен, то... овај, то је права правна држава... тамо".

Материјалне вредности – како је то изнето већ раније у тексту – представљају битну компоненту оцењивања квалитета свакодневног живота, мада би било прецизније рећи, можда, да се код испитаника ради о препознавању могућности шта се све може са довољно финансијских средстава, пошто поседовање материјалних предмета који се сматрају као неопходни на овај или на онај начин⁷, иде у категоријалном смислу

⁷ Нећу се упуштати у разматрање тога, наравно, како би се могла одредити *неопходност* неког материјалног предмета, нити евентуалном унутрашњом класификацијом тог појма. Предмети на које се мисли, попут аутомобила, рачунара, или мобилног телефона имали би, свакако, другачије место у томе, неголи музички уређај или трака за трчање, рецимо; оно што испитаници наводе у том смислу представља, заправо, материјалну страну њиховог одређења појмова попут "живот у XXI веку", "цивилизацијски ниво", "стандард живота" и томе слично.

у њиховим исказима заједно са провођењем слободног времена или организовањем путовања за време одмора.

"Зар је нормално да мораш да се цимаш око свега, да не можеш да одеш у продавницу и купиш оно што ти треба?! Не мислим на... шта ја знам, белу технику и то, оно што купиш једном у десет година и... него оно што... што му дође... па, као потрошни материјал скоро за савремени живот, рачунар, мобилни деци и то... мислим, имаш платетину, али све је скупо код нас, оно, нерезонски, у Европској унији ти је кудикамо јефтинији и интернет и импулси у мобилној телефонији, а тек да не поредимо оно... роуминг. Оде ћерка с друштво на море, мени рачун за телефон... мобилни, мислим, оно... пет хиљада".

"Овде сви гледају да те изваћаре. Па, боље се зарађује на половњацима овде него на новим колима у Немачкој или Шведској. Знаш кол'ко су овде услови неповољнији да купиш кола?!"

"Е, гледала сам цене енглеске за море, Грчку, па и Турску... Шпанију. Не можеш да схватиш кад... упоредиш то... Па ваљда је мерило неког стандарда, мислим неког... цивилизацијског нивоа... да ти не оде сва годишња уштеда на годишњи одмор... породични. Е, знаш колико су њима плате веће, а колико им је јефтиније све у односу на нас... мислим та путовања и то... Сити брејкови, туре, летовања, овде је то и даље за неког, а можда и не сваке године".

"Туга ме ухвати кад гледам како су у Европи стадиони пуни и кад се игра утакмица и кад су неки бољи... мислим, већи концерти. Овде ти је све као за цабе, али то док наши пастири трче за лоптом по ливадама и док свирају наши бендови. Они бољи, боље, мислим скупле, и цене карата, а кад је неки концерт неког правог бенда, мислим страног, онда те одеру, како да идем и водим сина на пример, а да дам десет хиљада, дошао Бајерн или Дјуран Дјуран. Мислим, мало реалности... овај, не бих рекао да ту тржиште, које је основа Запада, мислим... функционисања друштва на Западу... да овде то има неке везе. Овде је све монопол, нема тржишта".

Проблематика која произлази из испитаничког разматрања финансијског стања као предуслова начина вођења доброг живота представља само једну димензију њиховог незадовољства квалитетом тог живота. Битан чинилац тог незадовољства јесу различите могућности, које проистичу из устројства овдашњег социокултурног контекста, а које се доживљавају као ограничавајући фактор у погледу могућности достизања што квалитетнијег живота. Један од таквих проблема, којим почиње разговор о овој теми, често, односи се на саобраћајну и пратећу инфраструктуру, којом су незадовољни подједнако испитаници из Београда и из других места.

"Јој, бре, па ми к'о да живимо у... не знам, деветнаестом веку. Или негде... у Африци. Трафо станица код

нас у улици цркава два до три пута годишње и као, увек они нешто брзо поправе, и увек се поново нешто деси. Ма, каква смо ми Европа и кад ћемо ми стићи Европу!?"

"Ево, ја хоћу да купим кућу у неком, како ми то кажемо, приградском насељу, а у ствари предграђу (Београда – прим. аут.). И нећу да се грејем на струју или не дај боже дрва, угаљ... А ви ми реците како другачије... да се грејем овде?! Где је то прошао топловод изван ширег центра града?! Или оно, како изгледају Калуђерица, Винча и та насеља. Као да је неко коцкице разбацив'о. У цивилизованом свету људи живе у предграђима, то су уређени стамбени крајеви, добро повезани са центром и међусобно, са свим комфором данашњег света, не тече канализација посред џаде, к'о тамо у... Борчи. А у центар града иде се да раде, на посао, значи, и у биоскоп, позориште, неки фин ресторан..."

"Овде у насеље имаш један улаз. Заправо, два, али... тај други смо сами пробали. А онај први, мислим, нормалан... предвиђен... ту кад пукне цев, кад шикне вода, онда... ма шта да ти причам, онда к'о под опсадом да смо дан-два, док то не закрпе, од тог... мора скоро... не можеш нигде да мрднеш..."

Функционисање различитих служби – било да је у питању начин њиховог рада, третман странака, или територијална организација (о нечему од тога је било речи већ) – представља још један проблем, који је за-

једнички свим испитаницима. Односи се на комуналне службе, администрацију територијалних управа, као и републичку, систем јавне здравствене заштите итд.

"Е, волим да слушам о Европи и децентрализацији кад ја, из Ритопека, морам да дођем у Дом здравља Вождовац код лекара. Три превоза променим..."

"Једино "европско" што су увели јесте оно заказивање, те телефон за доктора, те у општини бројеви, као да нема гужве на шалтерима, него кад прозову твој број. А то што ми се не јавља нико на тај телефон, исто као и кад покушавам да пријавим квар струје и то... то ћуте, тога нема по новинама и на телевизији. Као "увели смо нови, европски систем пријаве, заказивања, тандара-мандара-ово-оно, а у стварности обијај шалтере кад год ти нешто треба, ко флипер-лоптица, од једног до другог..."

Посебну забринутост испитаници исказују онда када говоре о безбедности: о личној физичкој сигурности (више неголи о имовинској), о безбедности деце (своје и уопште), те о друштву и култури, као о оквирима који би требало да поставе она нормативна, институционална и ограничења и смернице у погледу понашања људи, која би фаворизовала безбедно животу и радно окружење, барем, ако га не и обезбеђивала. Социокултурни контекст се сагледава, у том смислу, као истовремено "упуштен" од стране оних

који управљају њиме заправо, или барем доносе одлуке о томе, те као "искварен" услед немогућности оних који у њему живе да се руководе јасним и недвосмисленим културним вредностима, које би, опет, требало да буду инструиране "одозго".

"Видите, не могу да нам постављају стандарде људи из полусвета. Мислим, свуда има то, као... ријалити, тв-дуели у којима су саговорници у ствари свађају, да не кажем пљују једни друге, насиље и... све то... али се тамо (у земљама Европске уније – прим. аут.) тачно зна кад се шта емитује. Не може, мислим... постоје правила, закони, а не... После сви то виде како се понашају неки називи-политичари, или неки сумњиви типови који се не скидају са телевизије, па се питамо зашто има толико насиља код нас, зашто су људи некултурни, зашто деца... мислим, деца носе ножеве у школу..."

"Па, кажите ми, ко је одговоран што се људи убијају око паркинг места, што нисте сигурни да вам неко неће упасти у кућу да вас опљачка само зато што се зна да имате сталан посао и возите нека мало боља... ма шта боља, средња кола... што... Све то потиче одакле што се само доносе прописи који се називају европским, кажу тако је у Немачкој, или Француској, Италији, Британији... и ту се стане. Као, имамо добре законе, сад смо и ми као Европа. Е, па није... мислим, не може то, да имаш добре законе, а немаш добар живот. Мислим, имате школског полицајца, а клинци се поубијаше испред школе..."

"Е, некад се знало... некад смо били као Европа данас. Криминалци, силеције и убице иду у затвор кад их ухвате, а не причају по новинама како су имали тешко детињство, како су наводно ratoвали за државу, имали шокове због санкција и бомбардовања... Нису их пуштали а да их не осуде и... знало се, брате – све као у Европи, кажем ти – да ко је једном хватан за нешто, тај је и осуђиван, па после виђен да је сумњив кад год се слично нешто деси, а данас читаш има по десет, тридесет, сто педесет кривичних пријава, а шета се унаоколо, краде, убија, силује... па како да се не плашиш онда свега и свакога?!"

У томе се нарочита пажња придаје деци, односно младима уопште. Признају се тешкоће у осамостаљивању младих, које доводе до "продуженог детињства", али се не уочава да потичу подједнако од структурних и културних ограничења у нашем друштву таквом, какво је након распада СФРЈ и социоекономске и политичке ситуације у земљи од тада па до данас, практично. Структурна ограничења односе се на недостатак основних ресурса, попут запослења, прихода, сопственог стамбеног простора – стављају младе у дуготрајан положај финансијске и друге материјалне зависности од њихових родитеља и рођака, а културна на културни модел одгоја, тј. патернализацију (в. Tomanović and Ignjatović. 2006, 281, 282), претерану заштићеност и бригу родитеља да деци "нешто не зафали".

"Код нас је човек млад, а онда оде у пензију. То сам прочитала негде... неки графит је био. Али таква је ситуација са нашом децом. Како ће млади да се осамостале када немају где да раде кад заврше школе, факултет... када не могу да узму повољне кредите за станове, када је све наопако у односу на Запад, а овамо кукамо како омладина одлази и... где одлази, него тамо где се осећају безбедно, сигурно... знају да им дипломе вреде, могу до пристојног смештаја лакше..."

"Није чудо да су нам деца ушушкана, како кажу. Па ко их не би ушушкивао када погледа кроз прозор, мислим... не буквално, наравно. Где да иду кад заврше школу?! Од чега да иду, боље да питам?! У Америци, Енглеској, Немачкој, свуда у развијеном свету – тамо где и ми хоћемо да будемо, али како!? – могу да живе сами и док се школују... колеџ, факултет, то... Овде ни кад се запосле не могу. А... породицу... децу кад ће да имају, није "кад ће", него "како ће", то је питање".

Испитаници подвлаче оно што је показано и истраживањима, да је контрола над ризицима који вребају децу, адолесценте, младе, као и управљање тим ризицима, препуштено родитељима и њиховој деци, с обзиром на несагласности правних оквира који то регулишу и њиховог спровођења у стварности, одсуства било какве заиста превентивне и едукативне системске акције од стране државе, фактичког неспречавања младих приступању различитим облицима ризичних активности, попут дроге, алкохола, клађења, односно

коцкања уопште итд. Запрепашћени су лаком доступношћу свега тога у стварности и поред постојања одговарајуће законске регулативе, попут оне о забрани продавања цигарета и алкохолних пића особама млађим од 18 година, забрани њиховог уласка у кладионице и томе слично, иако се мора признати да се основне теме забринутости родитеља – о томе да су дрога и алкохол највећи проблеми – поклапају са јавним дискурсом о ризицима за децу, адолесценте, омладину (в. Tomanović and Petrović 2010, 143-144).

"Разлика између нас и Европе је у томе што овде на сав глас пропагирају некакве акције заштите деце, типа у школи учимо о дрогама, алкохолу и сличним пороцима, а онда ми син (15 година у тренутку вршења истраживања – прим. аут.) каже да су му се другови напили – ко зна, можда је и он, сигурно неће да призна – да су се напили у том-и-том кафићу".

"Дроге има свуда, на сваком кораку, па у школским двориштима се дилује... Молим (одговор на моје потпитање – прим. аут.)? Не, моји нису користили... Да, сигурна сам. Па, како знам? Види се то, пратимо и муж и ја какви долазе кући (одговор на моје потпитање – прим. аут.). Али знам да има. Причају ми... шта се ради, шта... раде њихови познаници, друга деца из исте школе. И шта сад, неко да ми каже како је то све са Запада дошло... е, па, није битно одакле је дошло, него то што се на том Западу, кога овде неписмени и неуки, примитивни, прозивају за сва зла, стварно бо-

ре, не само на телевизији... стварно се едукују и родитељи и деца, на уши им избија колико се прича о томе... како дрога... а и алкохол... како све то, то јест куда све то води, и у погледу здравља и затвор и упропасти се живот, све..."

"Ја не могу да верујем. Својим очима сам видео клинце, ево не старије од мог (сина, 13 година у тренутку вршења истраживања – прим. аут.) како седе испред продавнице и циркају пиво. Приђем и питам, пошто знам неке, "шта то радите, одакле вам то?", а они кажу "купили" и смејуље се, једном било мало непријатно, остале као да није брига. А и каже ми син да његови другари из разреда... да су редовни у кладионици".

"Е, овде је свакога баш брига за све, сасвим. И за закон... па, ето види, као не смеју да продају пиће клинцима до 18 година. Тамо на оној трафици, видиш... (показује у правцу трафике – прим. аут.), тамо се купује несметано, рецимо. И сви то знају и... ништа. А тамо, ниже (показује низ улицу – прим. аут.), тамо као не дају, а клинци онда сачекају неког мало старијег од њих, неког кога знају из краја, или тако... од осамнаест или двадесет година, па му дају кинту да им купи и још да купи себи. То је, оно... што им је учинио услугу. Е, и то сви виде – укључујући оне из трафике – и за то је све баш брига. Па, како онда родитељи да воде рачуна, кад за дрогу само фри-шоп што не отворе, и за цигаре, пиће, све... како да воде рачуна, питам ја, кад је све друге баш брига, а баш их је брига

и за закон тај... за закон што постоји, који као штити омладину од лоших ствари, треба да им чува здравље и то..."

Тематика везана за безбедност повезује слику друштва којем се тежи са сликом друштва која је почела да се обликује у колективном памћењу као друштво (које је било) боље од овога, у којем живимо сада, а што се односи, када је у питању квалитет свакоднев­ног живота и на испитаничко разматрање друштвеног односа према стваралаштву ("култура" у смислу уметности у њиховим исказима), те на описивање њиховог субјективног доживљаја социокултурне будућности која ће проистећи из овакве социокултурне садашњости.

С обзиром на образовни ниво испитаника, не треба да изненађује њихово инсистирање на културној понуди као на нечему што сматрају битним показатељем квалитета свакодневног живота – како у земљи у целини, тако и у њиховим локалним срединама. Опште место у исказима представља то, да они који управљају државом, односно усмеравају друштво, не брину довољно или уопште о "култури"⁸, где се та небрига изједначава понекад са немаром, а понекад се сматра, са друге стране, неспособношћу или недораслошћу државних управљача да схвате или "осете" било шта,

⁸ Овде схваћеној као стваралаштво, о схваћеној као баштина било је речи раније.

што није везано за материјални, или чак приземни ниво егзистенције.

"Нема везе из које политичке странке си код нас. Битно је да не знаш ништа о Шекспиру, Нушићу, Чајковском или Мокрањцу. Утркују се ко ће се дружити са овим турбофолк звездама и дизелашима, јавно показују, па се чуде што им је народ неписмен, што деца у школи не раде исто добро тестове као у другим нормалним европским земљама, што седе код куће и гледају тв, или се не скидају са Фејсбука".

"Знате шта, култура нигде није на тржишту. Мислим, оном правом, као индустријски производи или... спорт, не знам... Тамо где је јака култура, јака је и држава и то је јасно. Европа, Америка... свуда постоји нека потпора и то не мора да буде само државна. Постоје приватне фондације које дају музичарима, рецимо, или сликарима, вајарима. А замислите сад овде наше бизнисмене како дају новац, рецимо, неком младом уметнику који се бави видео-артом. Није да они не виде како се то ради на Западу, али треба и неко одавде да им каже, неко од оних, мислим, ко им је и обезбедио да развију свој бизнис науштрб свих нас".

"Ја сам изгубила веру у ове људе који нам воде државу, мислим дефинитивно, онда када је Београдска филхармонија кренула да се рекламира са сликама као из затвора. Мислим, то је добра идеја... акција, њихова и то треба да... покаже ваљда где је код нас место култури и уметницима, одмах до робијаша, свеједно с које

стране, мислим... није ствар само у томе да је свуда у свету част и друштвени престиж свирати у филхармонији, мислим... Берлинска, Бечка... а код нас што једва састављају крај с крајем, него што изгледа као да служе за поткусуривање, оно... подсмевање у друштву. За наше политичаре, привреднике, спортисте, тв-водитеље и сличне, "уметник" мора да звучи као "марсовац", њихова естетика је сужена... ако је и имају уопште".

Док испитаници из Београда у погледу културне понуде имају примедбе на "провинцијализацију" њиховог града, испитаници из других средина жале се на недостатак било какве понуде, најчешће, сећајући се како је та понуда изгледала у време социјализма, али и истичући да постојање одговарајућих уметничких садржаја, заједно са спортским садржајима, на пример, представља чинилац који опредељује за живот у малом месту, који по персуазивној снази може бити одмах иза услова рада и могућности добре зараде.

"Посељачило се... Мислим, немој погрешно да ме схватиш, али не може да се пореди то каква је културна понуда Рима, Единбурга, или шта ти ја знам... Прага и Београда. Оно, на чему је заснована. Код нас су то сплавови, да се не лажемо, то је наша култура, а код њих све друго, од најалтернативније музике до цеза и опере".

"Види, данас хитамо ка Европи, а немамо биоскоп и позориште (у Бечеју – прим. аут.). Не знам да ли је

горе то што смо некад имали, у време друга Тита и после, или што мислимо да тако можемо стварно у Европу".

"Мени није лоше где год да живим, ако је зарада добра, а ја имам времена за себе. Кућни сам тип, књига, музика и то. Али за моју децу, гледам их... како да не живе у Београду, кад тамо "све има"?! Мораш нешто да радиш кад се вратиш с посла, да квалитетно утрошиш време и, зашто не, паре. Не може само кафана и природа. Нису "мала места" досадна зато што су мала, него што нема у њима шта друго да се ради, осим да се пије... нема оно... духовне надградње".

Оно што недостаје свим испитаницима, мање-више, а што сматрају својством времена у којем живе у Србији, јесте одређена нематеријална димензија живота, коју не проналазе, углавном, нити у домену онога чиме се баве да би зарадили за живот, ни у активностима везаним за њихово слободно време. У питању је оптимизам, тачније став да је могуће да ће "сутра бити боље" на било ком плану у Србији.

"Не да више не мислим да ће бити боље, него не знам хоће ли ишта више бити... Не знам да ли сте ме разумели. Исцрпљена сам и у својим средњим годинама не видим ништа испред себе, а за себе, за моје... Доста ми је и промена и реформи и ратова и добрих идеја и лоших још више и свега... Нема за нас Европе, она значи нормалност, смисао, сврху..."

"Живимо као у неком ступору. Развеселавају нас неке ситнице које брзо заборавимо, а где год око себе да се окренемо, као да ништа нема смисла. И ма шта урадили, све је лоше, ништа се не мења. Мислим, погледајте на шта нам личи земља... Европска унија почива на законима. У свим доменима. Привреда, економија, трговина, све... а ти закони почивају на некаквим нормама, на свести шта је добро, шта се хоће, куда треба да иде друштво, каква деца у њему да одрастају и ти... закони се поштују".

"Ми то не видимо, мислим... јасно, али... Србија је земља у којој је време стало. Стално се вртимо око неких наших имагинарних подела, ствари које су битне само нама... а ни нама нису, а свет иде даље... Мислим, живот иде даље, док се ми препуцавамо око партизана и четника, либерала и националиста, "Партизана" и "Звезде" и увек ћемо наћи нешто такво, односно... увек ће нам ови с врха сервирати нешто такво, да се замајавамо, да не приметимо да људи живе другде, у Европи, Америци, свуда где су услови нормални... да је Европа превазишла то "ми" и "они", да се темељи на сарадњи, толеранцији, суживоту, разноликости свега, да можеш да мислиш различито и да кажеш шта мислиш, без страха неког..."

Тај испитанички поглед на свет, тачније на данашњу Србију, није узрокован личним материјалним стањем, на пример, нити неким личним проблемима, већ представља последицу њиховог доживљавања

сопственог социокултурног контекста као ненормалног на одређени начин, тачније као таквог у односу на њихове пројекције онога како би требало да изгледа живот достојан живљења, а шта оличавају, или чему су најближе конотације појмова попут "Европа" и "Европска унија".

ПАРАЛЕЛНИ СВЕТОВИ

Појмови "Европска унија" (или: "Европа") и "Србија" односе се, у изјавама испитаника, на начин организовања установа и односа у друштву, тачније на разину њихове уређености, затим на усклађеност друштвене и културне нормативности и праксе, те на претпостављене позитивне или негативне ефекте свега тога на свакодневни живот људи. Испитаници на тај начин описују оно што доживљавају као квалитет живота – посматраног како кроз оцењивање личног социокултурног позиционирања у одговарајућем социоекономском систему, тако и кроз функционалност тог система по себи, али и у смислу његовог перципирања као интенционално беневољентног, неутралног, или чак малевољентног по њих, односно тзв. обичне људе. За обезбеђивање услова које сматрају оптималним у погледу тога, одговорним сматрају истрајавање на одређеним вредностима у нормативном смислу и придржавање истих у стварности, а за шта се може рећи да представља кључну разлику, можда, између њиховог

дискурзивног представљања социокултурних контекста развијеног света, оличеном у западноевропским земљама, пре свега, и овог овдашњег.

Слика "Европе" представља, у том смислу, слику склада и уређености, али не у утопијском или бајковитом виду некакве земље среће, у којој је све у реду само по себи и све се ствари сређују саме од себе, већ у погледу постојања социокултурних услова који се сматрају кључним за функционисање свакодневног живота заједнице. Први од њих односи се на оно, што се у овдашњем говору назива "функционисањем правне државе". У питању је уочавање постојања консеквентности између законских прописа који се односе на регулисање различитих домена стварности и примене тих прописа у стварности, а на начин који одговара интересима и/или потребама већине чланова заједнице. Испитаници нису говорили о томе, разуме се, у којој мери то заиста јесте тако у Немачкој, Белгији, Француској, Великој Британији, или било којој другој земљи, коју сматрају позитивним социокултурним примером, већ су користили одговарајуће политичко-просторне одреднице за илустрацију тога, да стање у Србији – онда када је реч о било којој теми, заправо – може и треба да буде унапређено, побољшано или уређено на основу таквих примера.

Као што је то наведено на почетку текста, знања испитаника о начину унутрашње организације различитих сфера живота у земљама Европске уније заснивају се на одређеним чињеницама, али та знања нису битна

за тему овог текста, сама по себи. Испитанички ставови представљају вид саображавања културних концептуализација. Говорећи о ономе шта не ваља *овде*, по њиховом мишљењу, за супротан пример бирају стање у неком *тамо*, где успостављају концептуалан референтни однос између *овде* и *тамо* на сличан начин као што је успостављен однос између *овде* и *тамо* у стварности, при чему се у концептуализацији губи примарно политичка димензија датог односа из стварности и концептуализација се шири на широко поље друштвених и културних установа, односа и вредности.

У случају испитаничког узорка из овог истраживања, евалуација односа усмерена је од *тамо* ка *овде*, док би, рецимо, у случају узорка заснованог на екстремном национализму, та евалуација имала смер од *овде* ка *тамо*. Суштина је у томе, међутим, да основа свих културних представа о "Европи", "Западу", "Европској унији" и сличних, представља испитаничка социокултурно контекстуална аутореференца, односно вредновање "Србије" у односу на "Европу", "Запад", "Европску унију" итд., утемељена на уверењу да појам "Србија" конотира суштински различит друштвени, културни, економски, вредносни итд. контекст од онога, који конотирају појмови попут "Европа" или "Европска унија".

Такво уверење може се уочити код испитаника обухваћених овим истраживањем на основу њиховог мишљења о мањој или већој испуњености социокултурних услова који свакодневан живот чине знатно више

функционалним, уређеним и квалитетним у западноевропским земљама у односу на Србију. Осим оног, који се односи на владавину права (у стварности, пре свега), то су и они који се односе на инфраструктуру насељених целина, децентрализованост привредног живота и самим тим сваког другог социокултурног домена, образовање, систем социјалне и здравствене заштите, као и културно перпетуирање националног идентитета. Одговарајуће културне представе испитаника о сваком од тих услова понаособ сугеришу, заправо, да "Европу" виде као политички и економски оквир за развијање *user-friendly* односа између државних или друштвених институција и тзв. обичних људи.

Основна карактеристика свих тих представа – представљених у одговарајућим тематским целинама овог текста – јесте да разлику између социокултурног контекста конотираног појмовима попут "Европска унија" и оног, конотираног појмом "Србија", праве на рачун перцепције тога који од тих контекста може да се опише као да је у корист онима којима представља животни оквир. Упадљиво је одсуство перспективе о томе, међутим, да они који живе у неком друштву и његовој култури чине то друштво и културу, заправо, односно да их обликују својим деловањем или неделовањем. Дати контексти наративно су представљени као самонастали, релативно непроменљиви – и поред тога што испитаници уочавају развој овдашњег од социјалистичког времена до данас, те некако самосвојни у погледу могућности промене.

Разлика у концептуализацији онога што се означава појмовима "Европа" и "Србија" постоји у апострофирању одговорних за стање ствари у њима конотираним социокултурним контекстима. Док се за "Европу" може рећи, на основу испитаничких исказа, да је дати контекст такав сам по себи, за лоше стање у "Србији" у погледу институционалних и нормативних решења, неспровођења законских прописа у стварности, катастрофалне инфраструктуре готово свуда осим у центрима највећих градова, дерогирање образовања, стриктну централизацију и све оно што свакодневан живот обичног човека не чини добрим, а умањује углед државе у којој се све то дешава итд., криви се управљачка елита државе, а која се доживљава као релативно аморфна маса политичара, њима склоних медијских личности и најбогатијих предузетника (који су то постали у последње две деценије).

Политички и грађански активизам, као кључна ставка либералних, демократских вредности, које укључују, на пример, наглашавање значаја образовања – и самог по себи и као предуслова адекватног укључивања у друштвену поделу рада, затим културе схваћене као баштина и као уметност – у смислу неопходне надградње и појединаца и целе заједнице, потом друштвене отворености и одговорности – у погледу услова привређивања, али и изражавања и разноврсне заштите грађанства итд., изостаје из културне представе о "Европи", а самим тим – с обзиром на њену суштинску аутореферентност – и из представе о себи, па и о сопственом со-

циокултурном контексту. Наиме, на основу тога, што испитаници виде социокултурни контекст конотиран појмовима попут "Европа" или "Запад" као складан, уређен и функционалан на *концептуалном* нивоу, пре свега, одакле следи и његова делотворност у стварности, а да сопствени социокултурни контекст доживљавају као дисфункционалан поглавито зарад неусклађености праксе са нормом, може се претпоставити да сопствено превиђање разлике између посредног знања (односи се на *тамо*) и личног искуства (односи се на *овде*) претварају у својеврсну незаинтересованост за чиниоце који утичу на то, да *тамо* ствари буду онакве каквим их виде, или каквим желе да их представе, можда.

Функција постојања културних представа о "Европи", односно "Европској унији" јесте у могућности конотирања социокултурних садржаја који су супротни од таквих садржаја конотираних појмом "Србија" и прављење културне когнитивне дистинкције између две "стварности", које егзистирају паралелно у истом просторно-временском континууму. Као што је то напоменуто нешто раније, екстремни националисти би користили такву културну когнитивну операцију показавши од негативног предзнака вредности, процеса и ситуација укључених у социокултурни садржај конотиран "Европском унијом", на пример", док у овом случају, испитаници, који су евроентузијастички, углавном, тај негативан предзнак стављају уз садржаје из овдашњег контекста, оградајући се, истовремено – да не кажем: обезбеђујући се – тако што наглашавају да

одговорност за *ово овде* лежи на друштвеним и државним управљачима, чиме мире, на изванредан начин, свој у суштини позитиван однос према националном, самом по себи, те оно што доживљавају као "европске вредности".

Испитанички одговори нису потенцирали однос између националног и европског идентитета, међутим, подразумевајући и једно и друго као позитивне и међусобно компатибилне вредности, у суштини. Разлог вероватно представља позитиван став који испитаници имају према евроинтеграцијама – своје земље и уопште – одакле су национални идентитет повезивали са националним културним наслеђем, сматрајући да сваки вид баштине или традиције представља део европске културе, схваћене и као културно наслеђе и као уметност. Смисао или осећај за неговањем тога, а нарочито предузимање конкретних активности очувања и представљања тако схваћене културе сматрају европском вредности, односно једном од вредносних темељница позитивно конотираног појма "Европа" или "Европска унија".

Испитаници сматрају да стање у Србији које описују тематски потиче од фактичког непридржавања онога што сматрају вредностима развијеног света, Запада, Европе, односно Европске уније у друштвеном, економском, политичком, културном (као наслеђа и уметности) смислу. Те вредности одговарају ономе што се сматра либералним демократским вредностима, у основи, као што је то раније споменуто, али ис-

питаници се нису изјашњавали о њима непосредно, најчешће, подразумевајући их као неку врсту културне нормативне основе која омогућава више или мање (с њиховим нагласком на првом) постојање уређености у свим институционалним доменима јавног живота, па самим тим и такве његове надградње, која доприноси што већем личном испуњењу кроз професионалне активности и слободно време.

Појмови "Европска унија" и "Европа" представљају синониме за испитанике углавном, а оба појма узимају као својеврсну културну метафору "развијеног света". Појам "Запад" односи се чешће на Западну Европу, неголи на западну цивилизацију, одакле се може рећи да представља још једну конотативну варијацију на исту тему, лоцирање, односно политичко-просторно конкретизовање тога на шта се мисли онда, када се постулира политичка, економска, културна итд. прогресивност, добра организованост, где се траже позитивни примери, чему наша социокултурна садашњост представља супротност и са чим треба да тежи да се усагласи, да би представљала оквир за "нормалан живот".

У свему томе, битну улогу има временска контекстуализација: Европска унија постала је релевантан, ако не и најрелевантнији спољнополитички партнер Србије¹ у протеклих десетак година, са јаким утицајем

¹ Којег можемо описати као "гуруа", "арбитра", "злог вилењака" или на било који други начин, који би одговарао

на овдашњу унутрашњу политику, такође, а на основу промена које су се десиле у самој нашој земљи, региону југоисточне Европе, па и у Европи и свету, у протекле две деценије – коју годину више или мање, наравно – све то са аспекта недоречене позиције Србије у погледу многих ствари, у светлу тих промена, од проблема њеног територијалног дефинисања, преко спољнополитичких опредељења, до лоше извршене приватизације и незавршене својинске трансформације. Тиме је дати политички ентитет преузео на себе разноврсне социокултурне конотације које представљају референце на актуелно, пројектовано или жељено стање ствари у Србији у практично свему што се тиче јавног живота.

Испитаници нису говорили о Европској унији самој по себи, већ су користили јасно тај појам као својеврсну културну метафору за описивање онога што је супротно постојећем стању ствари у Србији у различитим друштвеним доменима, а за шта сматрају да се одражава неповољно на њихове животе, без обзира на лична професионална постигнућа, на пример. Културне представе о Европској унији, а које имају позитиван предзнак и односе се на то како се ради о уређеним, правно функционалним, економски углавном

вредносној оријентацији доживљавања "партнерске" улоге Европске уније у унутрашњем и спољнополитичком животу савремене Србије, чиме се нећу даље бавити у овом тексту, пошто представља тему која је дигресивна, ипак, у односу на његову основну тему.

стабилним друштвима, у којима се негује културна баштина у смислу изворишта националног, па самим тим и европског идентитета, те у којима је институционални систем "подешен" тако да одговара потребама грађана, а духовне и материјалне потребе могу се задовољити на знатан број начина, па још постоји непосредна веза између образовања, професионалне делатности која се обавља и експертизе у томе као основе финансијског награђивања итд. представљају, свака за себе, културне когнитивне шеме, које су се уобличиле у српској култури у последње две деценије, а заједно сачињавају модел паралелне социокултурне стварности, у односу на ону коју живимо овде, у Србији.

Као што је показано у неким ранијим истраживањима (Жикић 2011а, б), а као што је изнето и у овом тексту, у нашој средини постоји снажна тежња ка приказивању сопственог социокултурног окружења као ненормалног, исквареног, аберантног и томе слично, при чему се такви ставови додатно оснажују упирањем у неку референтну тачку, која треба да представља супротан пример. С обзиром на значај који Европска унија има у јавном животу Србије, те на понављање "заклињања" у "европски пут" и самим тим у "европске вредности" у различитим облицима јавног говора, али и на уврежене представе о систематичности, нормативизацији, раду и богатству, као одликама Запада, процењивање овдашње ситуације врши се у односу на њу. Самим тим – а поготово онда, када су испитаници свесно опредељени за евроинтеграције и

имају позитиван став према Западу уопште, као што је то случај са онима, обухваћеним овим истраживањем – Европска унија постаје универзалан репер, практично, односно мерило за све, о чему год да је реч из домена уређивања друштвених и културних односа и установа у Србији.

Одатле, онда када говоре о свом животу у Србији, испитаници реферишу на Европску унију као на некакав суштински другачији свет у односу на Србију – и поред објективног знања и често личног искуства у погледу одређених аспеката стварног живота у неким од земаља које је сачињавају. Такав културни модел Европске уније има порекло, можда, у политичким и економским очекивањима и обећањима, изношеним, формулисаним и преформулисаним попут урбаних легенди у раном постпетооктобарском периоду, а можда и у нечему другом, али говори више о Србији, свакако, неголи о Европској унији. Смисао његовог наративног и дискурзивног конструисања јесте управо у извесној делегитимизацији овдашње социокултурне стварности – ако смем да се изразим тако – односно у изражавању крајњег незадовољства начином на који функционишу установе нашег друштва у готово свим његовим доменима у протеклих двадесетак година.

Могуће је да такве концептуализације представљају одређени вид отпора унутрашњем пропадању или уназађивању властите земље у средини која је склона да на политичко ангажовање, или на друге облике грађанског самоорганизовања, гледа као на индивидуал-

не поступке чији је циљ лична, а не јавна или општа корист, где би се за потоње тешко могло избећи да се каже како представља део колективне искуствене евиденције о јавном животу у Србији. Како год било, засноване су на искуству живота у одређеној заједници, те на прилично широком незадовољству тиме, одакле је вероватно да представљају одређену врсту дискурзивног механизма обрачуна са предметом незадовољства, али и потврђивања мишљења о узалудности било какве стварне акције која би водила ка (позитивној) промени стања – а, због тога што је све ненормално, искварено итд., па је немогуће поправити га!

Таква врста кружне дефиниције у дискурзивном објашњавању стања у Србији у поређењу са оним у остатку света, у којој се прво доживљава као "ненормално", а друго као "нормално", те испитаничког представљања сопствене позиције, која је "ненормална" због тога што се тежи уочавању постојања "нормалности" изван "ненормалног" контекста, у којем то изгледа немогуће, определило ме је да дате аспекте културне когнитивности опишем као покушај представљања постојања "паралелног света" у односу на својеврсну платоновску пећину у којој се иначе живи – како се може помислити на основу импликација о дуготрајности или непроменљивости овдашње ситуације. Коришћење "примера" из земаља Европске уније као вредносно супротних онима из исечака испитаничких живота у функцији је тога.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Културне представе о Европској унији, а које се састоје од представа везаних за локалност, културну баштину и традицију, образовање и науку, социјалну и здравствену заштиту, квалитет свакодневног живота, као тематских целина, односно онога што даје оквир културној мотивацији и значењском обликовању, представљају својеврстан коментар испитаника на ситуацију у Србији од распада СФРЈ наовамо. Тај коментар може се схватити и као пропедеутички, у извесном смислу, пошто његове импликације јесу у домену тога како би требало да изгледа институционално уређење живота у нашој земљи, а које се не би односило искључиво на нормативне оквире и некакву високу политику, већ на оно што сачињава елементе живота тзв. обичних људи, тачније – на основу чега процењују квалитет тог живота.

Оријентација тог коментара није ни ка држави Србији, ни ка надржавној институцији Европске уније, самима по себи, већ ка самим испитаницима. Оно о

чему говоре, у ствари, јесу друштвене и културне околности у којима би волели да живе, те поново – квалитет живота. О томе имплицитно говори њихово временско контекстуализовање збивања о којима говоре док се баве темама попут одласка на годишњи одмор, безбедности деце, уметности, носиоцима локалне привреде и многим другим, које јасно дели друштвено време на оно, од пре распада СФРЈ и на оно, које долази после њега, а у којем су садржане све недаће које су снашле њихов социокултурни контекст, како непосредни и локални, тако општи и државни. Експлицитно, о томе се изјашњавају онда, када праве поређења између недоречености, недостатности, неуређености итд. стања у Србији по питању различитих тема – од туризма до науке и од инфраструктуре путева до јавног здравства – и представа о одговарајућем стању у земљама Европске уније.

О томе говори, напоскон, чињеница да су испитаници селективни у погледу свих елемената, којима се руководе приликом чињења тих поређења. На првом месту, свесни су да приступају томе са идеалистичке позиције, односно да Европска унија није утопија, те да говоре о начелима, у ствари, исказујући их као чињенично стање. Поред тога, бирају искључиво такве примере, који иду у прилог њиховом ставу да је европеизација у Србији далеко од окончања. Коначно, у посезању за примерима и њиховом локализацијом, занемарују чињеницу да се Европска унија не састоји искључиво од земаља Западне Европе. С обзиром на то, да

се ради о високообразованим особама, вероватно та селективност није сасвим случајна, односно могуће је да има извесну емфатичку функцију у наративном приказивању драматичности стања у Србији у протекле две деценије – и још увек, могло би се рећи.

Треба имати у виду, при том, да испитаници не полазе од става да "у Србији ништа не ваља", или да "ми нисмо способни низашта", а који је присутан често у виђењима различитих догађаја из земље или света на електронским страницама наших медија, на њиховим деловима предвиђеним за коментаре посетилаца. Испитаници мање-више јасно означавају управљачке елите нашег друштва као одговорне за лошу ситуацију у готово сваком сегменту живота. У том смислу, њихови искази могу да се опишу и као одређена доза фрустрације функционисањем представничке и одсуством праве партиципативне демократије у нашем друштву: људи осећају да је њихова стварна моћ у погледу одлучивања о функционисању друштва ограничена махом на учествовање на изборима, док са друге стране, лично ангажовање изван институција система на покушајима решавања одређених проблема – најчешће везаних за непосредно социјално окружење – не препознају још увек као могућност постепеног заобилажења препрека смисленијем и значајнијем учествовању у политичком животу постављених партизацијом друштва.

У сваком случају, основна функција постојања културних представа "о Европи" није само у жељи испи-

таника за што скоријим и ефикаснијим завршетком евроинтегративног процеса Србије, већ у симболичкој вредности, коју тај завршетак има за њих: прво, означава "цивилизацијско" или културолошко припадање наше државе, као и њих самих, западној цивилизацији; друго, означава да су друштвене и културне норме, установе и односи у нашој земљи доведени у исту равн са онима на Западу. Одатле, постојање таквих културних представа о Европској унији – тачније о начину уређивања друштвеног и културног живота у њој – које се појављују селективно и идеализовано у односу на чињенично стање, обраћа се онима који овде творе друштвени живот и управљају њиме – без директног адресирања, додуше.

Порука такве културне комуникације, односно смисао постојања наречених представа, није у "кукњави" о томе како је "код нас лоше", већ у успостављању референце у односу на коју треба формирати критеријуме да би се поправљало и унапређивало то што се оцењује као "лоше". Културне представе о Европској унији, отуда, говоре више о Србији, неголи о Европској унији. Поред тога, што изражавају телеолошки однос испитаника ка постсоцијалистичкој транзицији и жељи за окончањем (још) једног трауматичног историјског раздобља, служе и као својеврстан културни тематски подсетник за то, шта је све потребно обавити да би дати циљ могао да буде испуњен.

Bojan Žikić

**SHOP WINDOW REFLECTIONS:
CULTURAL NOTIONS OF EU AS A
TOOL FOR REPRESENTING THE
REALITY COMPREHENDED AS
PARALLEL TO THE ONE OF SERBIA
1991-2011**

(Summary)

The research has been conducted in several cities of the different parts of Serbia in 2011 and 2012 on how cultural notions of EU are shaped as kind of the tool of cultural cognition dealing with social, political, economic and everyday life in nowadays Serbia. The interviews have been performed with 27 informants of both sexes, all of them with college or university degree, and all of them enthusiastic about possible integration of Serbia into the EU. Main topics of the interviews were informants' attitudes towards life in Serbia compared to the one in countries members of the EU, focused on the matters of locality, cultural heritage and tradition, education and science, social security and public health, and the quality of everyday life as they experience

it, as they know about it by witnessing their friends', neighbors', and colleagues' experiences, and as they express concerns for the risks stemming out of it their children are faced with.

The results suggest that the informants are giving their comments on everyday life in Serbia, on the way institutions, legislative norms, and social relations are organized in that country, when talking of the "perfection" with all of those issues are resolved in the EU. The informants are not ignorant or unfamiliar with the facticity of the discussed topics; all of them possess factual knowledge about real life in the countries members of the EU in its as many as possible domains. They deliberately make a cognitive effort of designing such notions of for example ecological legislative, public health services, or tourism in EU which will stress the difference between well-organized, structured, normatively consistent, and citizen-friendly social environment and life in general of the EU, and quite opposite situation in Serbia concerning the same matters.

The informants are not haters of their own social environment or their own community, state etc. Their intention in fact is to contribute somehow to as quickly as possible ending of the Europesation of Serbia. They think of the current transitional state of their country as of fairly grim period in both their lives and the life of the country, thus looking upon the post-socialist transition of Serbian society from an teleological point of view: its completion should be verified by country becoming the member of the EU, and that should mean that their country finally met all of the de-

mands and standards of liberal, market-oriented, participative democracy, which is the notion that suits best to the description of the informants' attitude towards the social, political, and economic system they prefer.

Somehow secondary to the main point of the research interest came the results about how the informants put social events in historical context, by marking time according to the measurement of the social time, with the critical event of the dissolution of Yugoslavia serving as some crucial marker for that kind of cultural cognitive action. This feature of their narratives on post/socialist reality in Serbia again has the purpose of pointing toward the presuming goal of the transition – Serbian membership in the EU – as some kind of the real end of one social era and the beginning of the another one, where such goal is conceived as it will consequently give meaning to all bad things and all of the hardships the informants have experienced or witnessed in past twenty years.

Литература

- Allen, Barbara. 1979. The Personal Point of View in Orally Communicated History. *Western Folklore* 38 (2): 110-118.
- Antonijević, Dragana. 2009a. Okviri proučavanja ličnih i porodičnih priča o materijalnom gubitku i porazu. *Етноантрополошки проблеми* 4 (1): 13-35.
- Antonijević, Dragana. 2009b. Poraženi od sistema: struktura i značenje ličnih priča o gubitnicima hibridne tranzicije. *Етноантрополошки проблеми* 4 (3): 47-65.
- Antonijević, Dragana. 2011. Gastarbajter kao liminalno biće: konceptualizacija kulturnog identiteta. *Етноантрополошки проблеми* 6 (4): 1013-1033.
- Bertaux, Daniel and Martin Kohli. 1984. The Life Story Approach: A Continental View. *Annual Review of Sociology* 10: 215-237.
- Blagojević, Marina and Gad Yair. 2010. The Catch 22 Syndrome of Social Scientists in the Semiperiphery: Exploratory Sociological Observations. *Sociologija* LII (4): 337-358.

- Bobić, Mirjana. 2004. Domaćinstva Srbije na početku trećeg milenijuma – socio-demografska analiza. *Sociologija* XLVI (4): 349-372.
- Bošković, Aleksandar. 2007. "Nacionalizam kao sudbina: nekoliko stavova srpskih intelektualaca o raspadu Jugoslavije". U *Pomeramo granice*, ur. Mirjana Rašević i Zorica Mršević, 67-80. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Бошковић, Александар. 2010. Либерализам, прагматизам и здрав разум. *Култура полиса* 13-14: 145-163.
- Bošković-Stulli, Maja. 1985. Pričanja o životu (iz problematike suvremenih usmenoknjiževnih vrsta). *Književna kritika* 5: 137-163.
- Volcic, Zala. 2005. Belgrade vs. Serbia: Spatial Re-Configurations of Belonging. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31 (4): 639-658.
- Vuletić, Vladimir. 2003. Between the National Past and (an) European Future. *Sociologija* XLV (3): 217-236.
- Vuletić, Vladimir. 2008. "Evropski identitet srpske političke i ekonomske elite". U *Društvo rizika. Promene, nejednakosti i socijalni problemi u današnjoj Srbiji*, ur. Sreten Vujović, 31-50. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Vučinić-Nešković, Vesna. 2011. Negotiating Partnership: How Serbian Hausmajstor Established a Business Relationship With Austrian Rustler. *Issues in Ethnology and Anthropology* 6 (1): 87-118.
- Гавриловић, Љиљана. 2007. *Култура у излогу: ка новој музеологији*. Београд: Посебна издања Етнографског института САНУ бр. 60.

- Gaćanović, Ivana. 2009. *Problem evropskog identiteta. Uvod u antropologiju Evropske unije*. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta i Srpski genealoški centar.
- Gaćanović, Ivana. 2010. Problem globalnog rangiranja univerziteta ili o iskušenjima savremenih visokoobrazovnih sistema. *Етноантрополошки проблеми* 5 (2): 185-204.
- Gell, Alfred. 1992. *The Anthropology of Time. Cultural Constructions of Temporal Maps and Images*. Oxford/Providence: Berg.
- Gorunović, Gordana. 2007. "Postsocijalizam i tranzicija, lokalne zajednice i identiteti". U *Antropologija savremenosti*, ur. Saša Nedeljković, 190-207. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta i Srpski genealoški centar.
- Graulich, Michael. 1981, The Metaphor of the Day in Ancient Mexican Myth and Ritual. *Current Anthropology* 22 (1): 45-60.
- Gurvich, Georges. 1961. *The Spectrum of Social Time*. Dordrecht: Reidel.
- Davis, J. 1991. *Times and Identities. An Inaugural Lecture delivered before the University of Oxford on 1 May 1991*. Oxford: Clarendon Press.
- Das, Veena (1996) *Critical Events: An Anthropological Perspective on Contemporary India*, Delhi: Oxford University Press.
- Dorson, Richard M. 1948. Personal Histories. *Western Folklore* 7 (1): 27-42.

- Ђорђевић, Иван. 2006. "Трансформација "социјалистичких" празника у транзиционој Србији". У *Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду у Србији и Бугарској*, ур. Драгана Радојичић, 391-405. Београд: Зборник Етнографског института САНУ бр. 22.
- Ђерић, Гордана. 2012. Херојски крој за европско одело: редизајн политике сећања Србије на почетку 21. века. *Етноантрополошки проблеми* 7 (1): 107-126.
- Erdei, Ildiko. 2007. "Dimenzije ekonomije: prilog promišljanju privatizacije kao socio-kulturne transformacije". U *Antropologija postsocijalizma*, ur. Vladimir Ribić, 76-127. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta i Srpski genealoški centar.
- Erdei, Ildiko. 2009. Hopes and Visions. Business, Culture and Capacity for Imagining Local Future in Southeast Serbia. *Issues in Ethnology and Anthropology* 4 (3): 81-102.
- Erdei, Ildiko. 2011. What's in a Beer? Cultures that Interact in Brewery Privatization. *Issues in Ethnology and Anthropology* 6 (1): 57-85.
- Жикић, Бојан. 1996. Природа и функција народног стваралаштва – етноантрополошки аспект. Гласник Етнографског института САНУ XLV: 123-129.
- Џикић, Бојан. 2007. "Људи (који нису сасвим) као ми. Културна концептуализација појма приватник у Србији". U *Antropologija postsocijalizma*, ur. Vladimir Ribić, 52-74. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta i Srpski genealoški centar.

- Жикић, Бојан. 2011а. Колико је "српски" *Српски филм*? Концептуализација културно нормалног и ненормалног у савременој Србији. *Етноантрополошки проблеми* 6 (2): 381-412.
- Жикић, Бојан. 2011б. Поимање културног идентитета, културних вредности и друштвеног реда у Београду на почетку XXI века, *Antropologija* 11 (2): 9-40.
- Zeitlyn, David. 2008. Life-history writing and the anthropological silhouette. *Social Anthropology/Anthropologie Sociale* 16 (2): 154-171.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. 1989. Authoring Lives. *Journal of Folklore Research* 26 (2): 123-149.
- Ковач, Сенка. 2003. "Поруке предлагача нових државних празника Србије". У *Традиционално и савремено у култури Срба*, ур. Драгана Радојичић, 101-109. Београд: Посебна издања Етнографског института САНУ бр. 49.
- Ковач, Сенка. 2012. *Сретење. Нови државни празник у јавном дискурсу*. Београд: Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета и Српски генеалогски центар.
- Ковачевић, Иван. 2006. Индивидуална антропологија или антрополог као лични гуслар. *Етноантрополошки проблеми* 1 (1): 17-34.
- Ковачевић, Иван. 2007. *Антропологија транзиције*. Београд: Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета и Српски генеалогски центар.
- Ковачевић, Иван. 2008. Однос државе према хуманистичким наукама у Србији почетком XXI века. Ци-

- татометрија као покушај убиства српске антрополо-
гије, *Етноантрополошки проблеми*. 3 (2): 27-43.
- Komšić, Jovan. 2007. "Političke stranke u Srbiji i evropske
vrednosti – programi i praksa". U *Političke stranke u Sr-
biji i Evropska unija*, ur. Zoran Lutovac, 9-49. Beograd:
Friedrich Ebert Stiftung i Fakultet političkih nauka.
- Krstić, Gorana and Peter Sanfey. 2011. Earnings inequality
and the informal economy Evidence from Serbia. *Eco-
nomics of Transition* 19 (1): 179-199.
- Крстић, Марија. 2011. Дијаспора и радници на привре-
меном раду у иностранству: основни појмови. *Ет-
ноантрополошки проблеми* 6 (2): 295-318.
- Krstić, Marija. 2011. The SFR Yugoslavia during the cold
war and current Serbian foreign policy. *Antropologija*
11 (1): 21-44.
- Krstić, Marija. 2012. Evro-integracije Republike Srbije:
semiotička analiza. *Етноантрополошки проблеми* 7
(1): 143-165.
- Lazić, Mladen 2002. "(Re)strukturisanje društva u Srbiji to-
kom 90-ih". U *Srbija krajem milenijuma: razaranje
društva, promene i svakodnevni život*, ur. Silvano Bolčić
i Anđelka Milić, 17-34. Beograd: Institut za sociološka
istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Lazić, Mladen 2003. Serbia: A Part Both of the East and
the West? *Sociologija XLV* (3): 193-216.
- Lazić, Mladen 2007a. "Vrednosne orijentacije političkih i
ekonomskih elita u Srbiji". U *Političke stranke u Srbiji i
Evropska unija*, ur. Zoran Lutovac, 63-84. Beograd:
Friedrich Ebert Stiftung i Fakultet političkih nauka.

- Lazić, Mladen. 2007b. Spread of Value Orientations among Political and Economic Elites in Serbia. *Romanian Journal of Political Science* 2: 67-83.
- Lazić, Mladen. 2011. Postsocijalistička transformacija i re-stratifikacija u Srbiji. *Politička misao* 48 (3): 123-144.
- Lazić, Mladen and Vladimir Vuletić. 2009. The Nation State and the EU in the Perceptions of Political and Economic Elites: The Case of Serbia in Comparative Perspective. *Europe-Asia Studies* 61 (6): 987-1001.
- Lazić, Mladen i Slobodan Cvejić. 2004. "Promene društvene strukture u Srbiji: slučaj blokirane post-socijalističke transformacije". U *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: svakodnevnica Srbije na početku trećeg milenijuma*, ur. Anđelka Milić, 39-70, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Lazić, Mladen and Slobodan Cvejić. 2006. Changes in the Recruitment Patterns of the Economic and Political Elites in Serbia. *Sociologija* XLVIII (2): 97-112.
- Leach, Edmund R. 1954. "Primitive time-reckoning". In *A History of Technology*, eds. Charles Singer, E. J. Holmyard, and A. R. Hall, 110-127. Oxford: Clarendon Press.
- Leach, Edmund R. 1961. Rethinking Anthropology. LSE Monographs in Social Anthropology 22. London: Athlone Press.
- Lošonc, Alpar. 2007. Postoji li mogućnost instaliranja socijalnog kapitalizma u post-socijalističkoj tranziciji? *Sociologija* XLIX (2): 97-116.

- Матић, Милош. 2007. Приватно предузетништво у савременој Србији. Концепт руралне економије као модел мишљења у савременом предузетништву. *Антропологија* 3: 86-96.
- Матић, Милош. 2010. "Семиотика транзиционе пластике". У *Пластичне деведесете. Две студије о култури краја 20. столећа сагледаној кроз употребу пластике*, Марко Стојановић и Милош Матић. 9-43. Београд: Етнографски музеј.
- Mertus, Julie. 2001. Serbia: Reimagining Europe's Outlaw Nation. *Journal of International Affairs* 54 (2): 489-505.
- Мијић, Емилија. 2011. Усталгија: Сећање и материјална култура социјализма као оквир за конзумирање садашњости. *Етноантрополошки проблеми* 6 (3): 763-782.
- Милић, Анделка. 2002. "Добитници и губитници у процесу транзиције из угла породичне svakodnevice (1991-2001). У *Србија крајем миленијума: разарање друштва, промене и svakodnevni život*, ur. Silvano Bolčić i Anđelka Milić, 251-281. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- Миљановић, Драгана, Радмила Милетић, Јасмина Ђорђевић, 2010. Regional inequality in Serbia as a development problem. *Acta geographica Slovenica* 50 (2): 253-275.
- Миловановић, Милић. 2007. Property Rights, Liberty, and Corruption in Serbia. *The Independent Review* XII (2): 213-234.
- Mines, Diane P. 1997. Making the Past Past: Objects and the Spatialization of Time in Tamilnadu. *Anthropological Quarterly* 70 (4): 173-186.

- Mojić, Dušan. 2003. The Influence on National Culture on Organizational Subcultures and Leadership Styles in Serbian Enterprises: An Empirical Analysis. *Sociologija* XLV (4): 317-346.
- Mojić, Dušan. 2007. Organizacije i nacionalna kultura. *Sociologija* XLIX (4): 347-368.
- Munn, Nancy D. 1992. The Cultural Anthropology of Time: A Critical Essay. *Annual Review of Anthropology* 21: 93-123.
- Naumović, Slobodan. 2006. *On the heaviness of feathers, or what has culture got to do with the failure to establish an organic poultry production business in contemporary Serbia? Issues in Ethnology and Anthropology* 1 (1): 103-124.
- Naumović, Slobodan. 2009. *Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju i Filip Višnjić.
- Oring, Elliott. 1987. Generating Lives: The Construction of an Autobiography. *Journal of Folklore Research* 24 (3): 241-262.
- Orlović, Slaviša. 2008. Parties and the party system of Serbia and European Integrations. *Journal of Southern Europe and the Balkans* 10 (2): 205-222.
- Pavlović, Zoran. 2009. Is There a Sociodemographic Model of Acceptance of Postmaterialist Values? The Case of Serbia. *Sociologija* LI (2): 177-188.
- Прелић, Младена. 2006. "Корак ближе Европи или корак даље од ње: Србија у потрази за европским идентите-

- том на почетку 21. века". У *Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду у Србији и Бугарској*, ур. Драгана Радојичић, 29-50. Београд: Зборник Етнографског института САНУ бр. 22.
- Радовић, Срђан. 2007а. Глобализација идентитета у за-каснелој транзицији: представе о Европи и Србији међу студентима у Београду. *Гласник Етнографског института САНУ LV (I): 45-59.*
- Радовић, Срђан. 2007б. Европа као политички симбол у изградњи идентитета постсоцијалистичког друштва. *Antropologija 4: 48-61.*
- Радовић, Срђан. 2009. *Слике Европе. Истраживање представа о Европи и Србији на почетку XXI века.* Београд: Посебна издања Етнографског института САНУ бр. 67.
- Spasić, Ivana. 2002. Грађани у вртлогу промена: појединачно и колективно искуство у Србији у раздобљу преобра-ђаја. *Filozofija i društvo XIX-XX: 357-367.*
- Rot, Klaus. 2000. *Slike u glavama. Ogledi o narodnoj kulturi u jugoistočnoj Evropi.* Београд: XX век.
- Sörensen, Jens Stilhoff. 2003. War as Social Transformation: Wealth, Class, Power and an Illiberal Economy in Serbia. *Civil Wars 6 (4): 55-82.*
- Sörensen, Jens Stilhoff. 2006. The Shadow Economy, War and State Building: Social Transformation and Re-stratification in an Illiberal Economy (Serbia and Kosovo). *Journal of Contemporary European Studies 14 (3): 317-351.*

- Stojic, Marko. 2006. Between Europhobia and Europhilia: Party and Popular Attitudes Towards Membership of the European Union in Serbia and Croatia. *Perspectives on European Politics and Society* 7 (3): 312-335.
- Subotic, Jelena. 2011. Europe is a State of Mind: Identity and Europeanization in the Balkans. *International Studies Quarterly* 55: 309-330.
- Tasić, Svetlana and Milijanka Ratković. 2012. The issues in the measurement of postmaterial values. *Serbian Journal of Management* 7 (1): 103-114.
- Titon, Jeff Todd. 1980. The Life Story. *The Journal of American Folklore* 93 (369): 276-292.
- Todorović, Marina and Željko Bjeljac. 2009. Rural tourism in Serbia as a way of development in undeveloped regions. *Acta geographica Slovenica* 49 (2): 453-473.
- Tomanović, Smiljka and Mina Petrović. 2010. Children's and parents' perspectives on risks and safety in three Belgrade neighbourhoods. *Children's Geographies* 8 (2): 141-156.
- Tomanović, Smiljka and Suzana Ignjatović. 2006. The Transition of Young People in a Transitional Society: The Case of Serbia. *Journal of Youth Studies* 9 (3): 269-285.
- Trifunović, Vesna. 2009. Konceptualizacija gubitnika i dobitnika tranzicije u popularnoj kulturi. *Етноантрополошки проблеми* 4 (1): 107-121.
- Hadžić, Miroljub. 2002. Rethinking Privatization in Serbia. *Eastern European Economics* 40 (6): 6-23.

- Hazan, Haim. 1984. Continuity and Transformation among the Aged: A Study in the Anthropology of Time. *Current Anthropology* 25 (5): 567-578.
- Hannerz, Ulf. 1980. *Exploring the City: Inquiries Toward an Urban Anthropology*, New York: Columbia University Press.
- Cvejić, Slobodan. 2004. Civic Movement, Social Capital and Institutional Transformation in Postsocial Serbia. *Sociologija* XLVI (3): 269-282.

Индекс

- Ален, Барбара (Allen, Barbara) 58
- Антропологија, антрополошка истраживања 7, 17-22, 24, 26-28, 30, 32, 53, 55, 57, 60-62, 64-65, 80, 130-131
- Белгија 88
- Београд 20, 23, 77-78, 80-82, 85-86, 88, 124, 133-135
- Берт, Данијел (Bertaux, Daniel) и Коли, Мартин (Kohli, Martin) 61
- Броз Јосип Тито 31, 42, 47, 135
- Бугарска 81
- Велика Британија 107, 127, 140
- Вредности: друштвене, културне 6, 12-13, 16, 18, 37-38, 41-42, 44, 65, 71, 74-75, 85, 92, 97-98, 127, 141, 143-145, 148, 154.
- Гавриловић, Љиљана 7
- Гел, Алфред (Gell, Alfred) 27
- Грађани: грађански активизам, грађанство, обични људи, политички активизам 6, 10, 18, 35, 38-39, 44, 71-72, 74, 87, 111, 119, 143, 148
- Гурвич, Жорж (Gurvich, Georges) 26
- Дас, Вина 28
- Демократија: демократско друштво, партиципативна, представничка 10, 25, 33-34, 37, 44, 47, 68, 71, 74-75, 108, 143, 145, 153
- Дорсон, Ричард (Dorson, Richard) 63
- Драшковић, Вук 42
- Државни празник 41, 97

- Друштвене елите: економске, политичке, управљачке 30, 39-41, 44, 59, 68-69, 102, 110, 143
- Друштвене промене, друштвени реформски процеси 28-31, 34, 36, 39, 44, 49, 53, 68-70, 105
- Друштвени развој: економски, локални и регионални 80, 87-88, 100, 113
- Време: друштвено, културно 25-27, 37, 49, 50, 53, 56, 64, 66, 69, 75, 104, 134, 152
- Екологија 88
- Економија: планска (социјалистичка), тржишна (капиталистичка, либерална) 32, 68, 73, 75, 108
- Евроинтегративни процес, евроинтеграција 5, 21-22, 29, 36, 38, 40, 42-43, 48-49, 70, 120, 145, 148, 154
- Европеизација, европске вредности 9, 16, 37, 41-43, 46, 70-72, 73, 75, 85, 89, 105-106, 110, 118, 145, 148
- Европска заједница 12
- Европска унија 5, 9-13, 15-22, 30, 38, 41, 43, 50, 65-66, 70-72, 75, 79-82, 86-87, 90, 99, 109-110, 114, 123, 127, 136-137, 139-142, 144-152, 154,
- Животне приче, животне повести, лична историја (повест) 55, 58, 61
- Заједница (друштвена/културна): локална, национална 18, 24, 27, 61, 72, 80-81, 91-92, 109
- Западна Европа, Запад 13, 36-38, 44-46, 48-49, 73-75, 79, 85, 87, 89, 96-97, 104, 108-109, 114, 116-117, 122, 124, 129-130, 133, 141, 144, 146, 148-149, 152, 154
- Идентитет: културни, локални, национални 5, 16, 20-21, 71-72, 78-79, 85, 89-90, 91, 94, 96, 98, 142, 145, 148
- Инфраструктура 81, 82, 124, 142-143, 152
- Историја (повест): историјска наука (и концепт), лична, национална (историјски догађаји) 28, 42, 50, 53, 56-58, 61-62, 65, 75, 96, 98, 105
- Источна Европа 7, 73, 147
- Југославија, СФРЈ 6, 9-13, 17, 28-29, 31-35, 43, 48-50, 54, 59, 61, 65, 68-69, 72, 75, 86-88, 108, 118, 128, 151-152

- Канада 10
- Киршенблат-Гимблет, Барбара (Kirschenblatt-Gimblett, Barbara) 59
- Комуналне службе 81-82, 126
- Корупција 66, 67
- Критични догађај (концепт) 28, 49-50, 58, 64-66
- Култура (концепт) 10, 34, 73-74, 90-92, 95, 98, 118, 132-134
- Културна баштина, културно наслеђе, културно стваралаштво 16, 89-91, 93, 95-99, 101, 132, 143, 145, 148
- Културне представе 5-7, 11-13, 15, 19, 22, 24-25, 57, 59, 77, 141-142, 144, 151, 154
- Либерализам 67, 71, 108-109
- Лич, Едмунд (Leach, Edmund) 27
- Локална заједница, локална средина, локалност (социокултурна) 16, 23, 77-78, 80-81, 83-85, 88-89, 151
- Мастрихтски уговор 12
- Материјализам, материјалне вредности, постматеријалистичке вредности 46-47, 122
- Међународни кривични суд за бившу Југославију 72
- Милошевић, Слободан 9, 25, 47, 65, 68, 73, 74, 104
- Михаиловић, Драгољуб-Дража 42
- Млади: деца, омладина 32, 78, 80, 84, 86, 105-106, 111, 121, 123, 126-133, 135-136, 152
- Наука 16, 20, 30, 40, 101-102, 107-108, 110, 151-152
- Немачка 33, 40, 88, 111, 127, 129, 140
- Нормалност (у социокултурном смислу) 16-18, 37-38, 46-48, 81, 104, 120, 135, 148, 150,
- Образовање 16, 21, 80, 84, 101-102, 105-110, 118, 143, 148, 151
- Пети октобар 2000. године, петооктобарске промене, послепетооктобарски догађаји 39, 67-68, 70, 149
- Политика (концепт) 9, 10, 28, 30, 43, 47, 70, 73, 75, 83-84, 87, 102, 110, 147
- Политичка номенклатура 30, 68
- Политичке странке 40, 69-70, 103, 133
- Предузетници, власници сопствених предузећа 69, 109, 115, 143

- Приватизација 29, 45, 66, 147
 Привреда 9, 30-35, 37, 44, 75-79, 104, 136
 Радовић, Срђан 7
 Распад СФРЈ 6, 10, 12, 17, 28, 49-50, 54, 65, 69, 118, 128, 151-152
 Рот, Клаус 7
 САД 10, 59, 73, 107
 Свакодневни живот: безбедност, квалитет, стандард, ризик 13, 17-19, 21-22, 26, 31, 37, 43, 46, 48-49, 54, 58, 63, 65, 77, 83, 87, 89-90, 110, 117, 120-124, 126, 129, 132, 139, 140-143, 151-152
 Својина 30, 36-37, 67, 114, 147
 Социјализам, социјалистички систем, социјалистичко друштво (комунизам), социјалистичко самоуправљање, 10, 17, 25, 28, 31-37, 44, 54, 68-69, 74-75, 108, 111, 120, 134
 Социјална и здравствена заштита, здравствено осигурање, јавно здравство 16, 81, 110, 112-113, 116-117, 119-120, 126, 142, 151-152
 Србија, држава, српско друштво 5-7, 9-11, 13, 15-18, 20-23, 25, 32, 35-38, 40-41, 44, 47-50, 54, 66-70, 72-75, 77, 79, 81, 85, 87, 89-91, 95, 97, 102, 107-109, 118-119, 135-136, 140-154
 Средњи друштвени слој 23, 30, 49, 69
 Традиција 16, 89-90, 94-95, 99, 100, 145, 151
 Транзиција: блокирана, друштвена трансформација, посткомунистичка, постсоцијалистичка, транзициони губитници 9, 10, 17, 20, 26, 29-30, 33-36, 44, 49, 54, 56, 67, 69, 72, 75, 88-89, 120, 147, 154
 Туђман, Фрањо 31
 Туризам, сеоски туризам 88-89, 91, 100, 152
 Уметност 92-93, 106, 143, 145, 152
 Фолклор, фолклоризација, фолклористи, фолклористика 55, 57-58, 61, 63-64
 Француска 88, 96, 100, 111, 127, 140
 Ханерц, Улф (Hannerz, Ulf) 60, 63

Садржај

Предговор	5
Увод	9
Истраживање	15
Контекстуални предуслов настанка одговарајућих културних представа: "тематска" концептуализација друштвеног времена	25
Међупростор: повест(и) и околности	53
Србија наспрам и изван "Европе": културне представе	77
Паралелни светови	139
Завршна разматрања	151
Summary	155
Литература	159
Индекс	171

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.75:39(497.11:4-672EU)"1991/2011"

ЖИКИЋ, Бојан, 1967-

Слике у излогу : културне представе о Европској унији као средство описивања паралелне стварности стању у Србији 1991-2011 / Бојан Жикић. – Београд : Српски генеалогски центар : Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета, 2013 (Београд : Српски генеалогски центар). – 176 стр. ; 18 цм. – (Етнологска библиотека / [Српски генеалогски центар] ; књ. 70)

Тираж 500. – Summary: Shop Window Reflections. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија: стр. 159-170. – Регистар.

ISBN 978-86-83679-98-0 (СГЦ)

а) Европска унија – Културна рецепција – Антрополошка истраживања – Србија – 1991-2011
COBISS.SR-ID 204001036

Издавачи: "Српски генеалогски центар", Радничка 50, Београд и Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, Чика Љубина 18-20, Београд. За издаваче: Филип Нишкановић и Саша Недељковић. Уредник: Мирослав Нишкановић. Лектор и коректор: Слободанка Марковић. Компјутерска обрада СГЦ. Штампана: Службени гласник, Београд. Тираж: 500 примерака. Београд 2013.

